

# STRIP

PRESSING

MAGAZIN ZA DEVETU UMETNOST • BROJ 21



## Pandemija ili pandemonijum?

Nije tajna da imam problema sa uvodnicima "Strip Pressing". Jednom sam o tome i pisao, gde drugde do u samom uvodniku, a drugi put sam to i demonstrirao reprizirajući stari uvod - zato što ništa ne pokazuje kao pokazna vežba, a ne zato što sam zaboravni baksuz koji kome se, kad jednom u životu pode linjom manjeg otpora, sve obije o glavu - tek, to se zna... Ono što se nije znalo, kad se selo da se piše ovaj uvodnik, bilo je šta pobogu napisati a da ne bude generičko pobrojavanje ko šta kome i kako - ne da s tim ima nešto loše, nego što ja, kako smo vidieli, naprsto ne umem da zabušim. Stoga se konsultovao Vuk, moj saputnik (sapathnik?) i tehnički urednik našeg i vašeg časpisa od broja 3, koji je na moju konstataciju da ne znam o čemu da pišem, kao iz topa ispalio: "Ako ne znaš o čemu, piši o koroni!"

Nije teško pisati o koroni - bar ne faktografski. Nameće se, uostalom, kao tema gotovo istom navalentnošću kojom se nameće kao esencijalni game changer, što za prvu globalnu pandemiju u poslednjih 100 godina i nije neko iznenadenje. Voleli mi to ili ne, a ne znam nikog ko voli, korona je svuda oko nas, na ovaj ili onaj način. Kad ste van, u stopu vas prate maske, distanca, dezinfekcija ruku i ostale mere samoodržanja. Taman stignete kući i mislite da ste konačno ostavili pošast ispred dvaput zaključanih vrata, kad eto ti korone, sa svakog kanala i svakog informativnog sajta, osvaja sa fejsbuka i instagrama - te koliko je zaraženih, te koliko je testiranih, preminulih i onih koji se još uvek drže za vazduh, te šta znamo a šta ne, te da li je korona prirodnog, veštačkog ili teorijsko-zavereničkog porekla... Ne samo da nam je korona preuzela sakodnevnicu i ne pokaže želju da je napusti, već je ušla i u našu razbilirgu - razmara ove pošasti je da nam ne da, eto, ni u svet maštice da čestito pobegnemo.

Ne mogu se ni na prste pobrojati otkazani festivali, pomerena izdanja, odložene izložbe - zato će se ograničiti samo na neke od onih koji su u bili u mom polju delovanja. Ovogodišnja Balkanska smotra je isprva morala biti pomerena iz svog standardnog termina krajem juna, a potom u svom novom avgustovskom terminu pripremana u izuzetno otežanim okolnostima, u uslovima vanredne situacije. Grad Niš zbog situacije s koronom ove godine nije raspisao konkurs za projekte iz kulture, preko koga je ranije bitan deo finasija za objavljivanje svakog broja vukao "Strip Pressing". Da bi sve bilo još gore, Ministarstvo kulture i informisanja je magazin zbog smanjenja boja podržanih projekta ove godine izostavilo sa liste istih pa je "Strip Pressing" sa svake strane ostao katak. Zbog dotične situacije odgođeno je i objavljivanje grčkog i bugarskog izdanja serijala "Vekovnici", a dan pre održavanja izložbe i promocije posvećene izlasku prvog integrala "Vekovnika" u Trsteniku na te planove je tavljena tačka proglašenjem vanredne situacije izazvane - pogodili ste - virusom korona. Kao da sve to nije dosta, bez prokletinje se nije moglo ni u broju čiji je ovo uvodnik - "Moris u sred srede" Ivane Filipović svojevrsni je dnevnik života u korona karantinu, "Gle! Ravna brda zavičaja mog" Zorana Hercega geg kaiš na temu korona kriminala, dok je Henrik Kim Rir je u svom intervjuu pričao o njujorškom iskustvu, između ostalog, i s pandemijom.

Kad se sve pogleda, isпадa da je zapravo teže ne pisati nego pisati o koroni. E sad, budući da ja kako već rekosmo, nikad nisam išao linijom manjeg otpora - bar ne nekažnjeno - ja bih da ne pišem o koroni u ovom uvodniku... Bar ne direktno. Pre bih pisao o Kvaki 22, pardon, Balkanskoj smotri s tom numeracijom, koja jeste održana, makar i po nemalu cenu da smo moj kolega Miloš Cvetković i ja po prvi put u životu lično izigravali sekjuritu i puštali 5 po 5 pošteno maskiranih u galeriju Leskovačkog kulturnog centra. Radije bih rekao koju o dr Koralu Ilhanu iz Izmiru u Turskoj koji je uprkos tome što Smotra nije imala goste potegao preko pola sveta da joj lično prisustvuje, a poneki redak zaslужila bi i ona promocija integrala "Vekovnika" u Opštinskoj biblioteci Varvarin koja ne samo da nije otkazana već je bila i prvo kulturno dešavanje u ovoj varošći od izbijanja pandemije. Naravno, ne bi bilo fer da prenebegnem izlazak izdanja koje držite u rukama - ipak je ovo njegov uvodnik. Sve se to izdešavalо unatoč i uprkos svima i svemu, rekli bi neki - iako ne bi sasvim pogrešili, ne bi ni potpuno bili u pravu.

Moj stripski mentor, Nikola Mitrović Kokan, u svom poslednjem - a mom prvom - intervjuu, mesec dana pred svoju smrt rekao mi je da je strip lekovit. Baš kao što je on u to verovao tada, u svojim najtežim trenucima, tako u tu tvrdnju verujem i ja danas. I ne, ne kažem da će deveta umetnost uraditi za bilo koga više od maske i distance s jedne, i kiseonika i respiratora s druge. Strip ne leči koronu - bar ne direktno - ali ni korona ne muči ceo svet direktno. Nisu svi oko nas inficirani, ali svi jesu pogodeni. Pritiska nas bez ostatka, beznađe - naleže negativnost, pesimizam.

E, protiv toga ne smo da možemo već i moramo da se borimo - a imamo vala i čime.

Strip ne leči koronu. On je puno univerzalniji lek, kao uostalom i umetnosti uopšte. Strip, naime, leči dušu.

Marko STOJANOVIC



**STRIP PRESSING** Magazin za devetu umetnost

**Izdavači** Studentski informativno-izdavački centar, Studentski kulturni centar - Niš **Za izdavača** Dejan Kostić, Dr Dragana Petković

**Adresa** Šumatovačka bb, 18000 Niš **Telefon** 018/593-418 **e-mail** sici.nis@gmail.com **Urednik izdanja** Marko Stojanović

**Pomoćnik urednika izdanja** Ivan Veljković **Priprema za štampu** Vladimir Vučašnović **Likovni urednik** Milorad Vicanović Maza

**Lektura** Ivan Veljković, Nadica Stojanović, Dragana Dimitrijević **Januar 2021.**

**Štampanje ovog broja pomoglo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.**

# SADRŽAJ

001	<b>Ilustracija na naslovnoj strani</b> Ozgur JILDERIM
002	<b>Ilustracija uz uvodnik</b> Milisav BANKOVIĆ
004	<b>Vekovnici: Ulazak u harem</b> Marko STOJANOVIC Aleksa GAJIĆ
008	<b>Ilustracija: John Wick</b> Todor HRISTOV
012	<b>Tajanstveni život Žil Verna</b> Marko STOJANOVIC Milorad VICANOVIC Maza
018	<b>Balava jeres</b> Matej STIĆ
027	<b>Lisette</b> Dušan RELJIĆ
029	<b>Strip kaiševi</b> Mihajlo DIMITRIJEVSKI The Mičo Mirko ZULIĆ Dimitrios KAMENOS Zoran HERCEG
032	<b>Moris u sred srede</b> Ivana FILIPOVIĆ
033	<b>Ilustracija</b> Goran DELIĆ
036	<b>bez naslova</b> Bojan MANDRAPA
042	<b>Državna uprava</b> Ivan GLASNOVIĆ Josip SRŠEN
044	<b>Strip kaiševi</b> Zoran JANJETOV Tihomir ČELANOVIC Stipe KALAJŽIĆ
051	<b>Ovo je prava priča o Betmenu</b> Marian MIRESKU Mirča ČOBANU
079	<b>Nešto je trulo van države Danske</b> Kirjakos ATANASIJADES Nikolas KOURTIS



009	<b>Intervju: Olivije DOBERMEL Dobbs</b> Sve zavisi od perspektive Razgovarao: Aleksandar UZELAC
016	<b>Strip klasici: Mali Nemo</b> Vodič u Zemlju snova Piše: Milan JOVANOVIĆ
021	<b>Intervju: Dušan RELJIĆ</b> Čovek koji usrećuje ljudе Razgovarao: Živojin TAMBURIĆ
030	<b>Strip fenomeni: Nježni</b> Više od igre Piše: Vladimir ŠAGADIN
034	<b>Intervju: Henrich RER (Henrich RERR)</b> Njujorsk nisu pobedili ni teroristi, ni uragani - neće ni korona Razgovarao: Marko STOJANOVIC
039	<b>In memoriam</b> Svetozar Toza OBRADOVIĆ: Velikan jugoslovenskog stripа Piše: Predrag ĐURIĆ Petar ALADŽIĆ: Scenarista levičarskog srca Piše: Predrag ĐURIĆ Čarls ALVERSON: Tihi Amerikanac Piše: Marko STOJANOVIC Albert UDERZO: O divovima, lično Piše: Marko SERAFIMOVIC Karikatura: Petar PISMESTROVIĆ
043	<b>U fokusu: Karlo Napravnik</b> Priča o češko-srpskom strip crtaču Piše: Tomaš PROKUPEK
045	<b>REC!enzije</b> „Devetka“ Dime IVANOV-Dimano i drugi Piše: Aleksandar STEVANOV „Hajduci: Gorske priče“ Borko BRAJOVIĆ, Marko STOJANOVIC, Sabahudin MURANOVIĆ Muran Piše: Nikola TASKOVIĆ „Međugroblje“ Zoran PENEVSKI, Zvonimir VIDIĆ Piše: Dejan ĐORĐEVIĆ „Zlatno doba vojvođanskog stripа - 23 intervju“ Predrag ĐURIĆ Piše: Luka STOJANOVIC „Saturn's Circle“ Simon BOGOJEVIĆ Narath Piše: Miodrag DANILOVIĆ „Crne besmislice“ Božidar MILOJKOVIĆ-Bam, Dragan LAZAREVIĆ-De Lazare Piše: Tatjana SMILJANIĆ
055	<b>Balkanska pravila majstorske radionice:</b> <b>Vasilis Gogtzilas</b> Umetnost je spiritualno putovanje Razgovarao: Marko STOJANOVIC

LILAZAK LI HAREM,  
JEDRENE.

ALAH JE JEDAN,  
ALAH JE VELIKI...

...ALI SAM SIGURAN DA  
NJEGOVE OČI, BAŠ KAO NI  
MOJE, DO JUČE NISU  
VIDELE NEŠTO ONAKO!

SVETOGRDE!

JES VALA,  
ALI I ODLIČAN  
POČETAK PRIČE...

...MENE SI  
ZAINTERESOVAO,  
JUŠLIFE. DELA,  
O ČEMU SE RADI?

O MUSI...

...I BAJAZITU.

MUSA, ZNAŠ DA USKORO  
KREĆEM SVOJE ALAJE  
NA TESALIJU I VLAŠKU.

ZNAM, GOSPODARU.  
ZATO SI I OKUPIO SVOJE  
VAZALE U SEREZU.









**Intervju:** Olivije DOBREMEL Dobbs

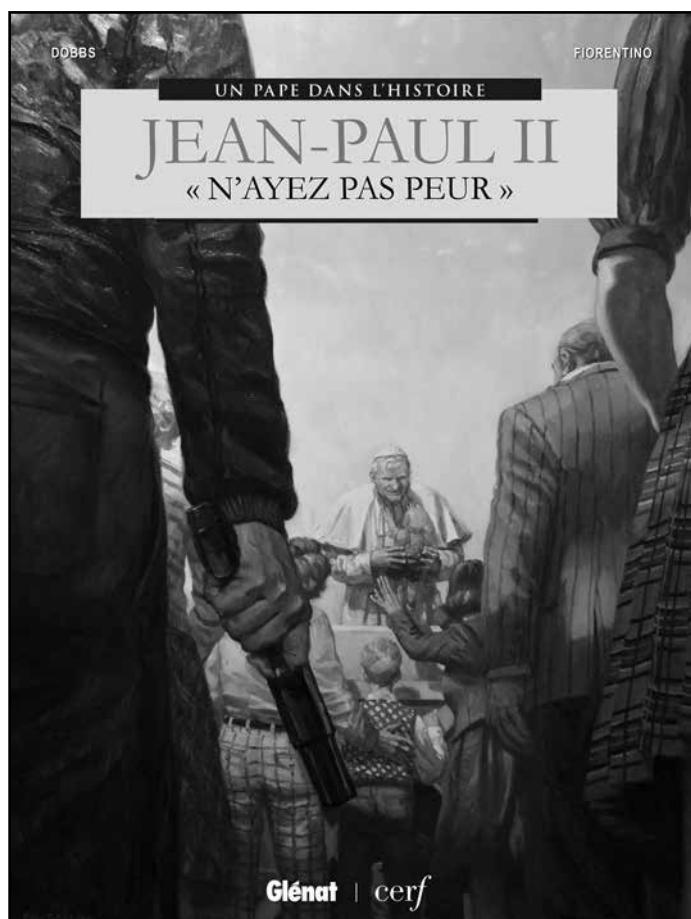
# Sve zavisi od perspektive

**Zvanična biografija kaže:** Rođen u Francuskoj 1972. godine, Olivije Dobremel (poznat kao Dobbs) studirao je sociologiju u vreme kada je počeo da piše scenarije za rolplej igre, video igrice i stripove. Još 2009. godine, dok je radio kao predavač na kinematografiji, potpisao je svoje prve stripovske ugovore za biografije serijskih ubica i triler-priče. Potom je od izdavačke kuće „Solej“ dobio priliku da piše fantastične i horor te avanturističke miniserijale: „Loki“, „Alan Kvotermejn“, „Alamo“, „Mister Hajd protiv Frankenštajna“ i „Skotland Jard“. Mnogi od ovih serijala prevedeni su na italijanski, španski, holandski, nemački i engleski jezik. Zatim je napisao jednodelnu priču, smeštenu u svet poznate video-igre „Dofus“, za izdavačku kuću „Ankama“ i saradivao na strip adaptaciji zbirke novela SF autora Stefana Vula. Potom je, 2017. godine, započeo da radi za „Glenat“ na adaptaciji zbirke priča čuvenog pisca fantastike Herberta Džordža Velsa koja uključuje „Vremensku mašinu“, „Rat svetova“, „Nevidljivog čoveka“ i „Ostrvo doktora Mroa“. Od početka 2019. godine napisao je jedan esej o zlikovcima u filmovima, kao i scenarije za nove stripove „Fransoa i kralj Francuske“, „Nikolas le Floh“ i „Čovek-zver“ (prema priči Emila Zole). Ono što u biografiji ne piše nalazi se u redovima ispod ovog...

**PRESSING:** Zašto Dobs? Šta se krije iza tvog umetničkog imena?

**DOBS:** Postoji mnogo zlikovaca, ali i zabavnih likova u stripu i filmu koji se tako zovu. I nadimak mog oca u mladosti bio je, takođe, Dobs.

**PRESSING:** Pre nego što si postao scenarista, imao si akademsku karijeru koja je obećavala, ali si odlučio da sve to napustiš. Da li si ikada zažalio zbog toga?



**DOBS:** Ne! To je najbolja odluka koju sam ikada doneo u životu. I dalje predajem istoriju stripa i filma. Pišem stripove i knjige iz domena popularne kulture, a pri tome nemam nikakve probleme koje bih imao da sam nastavio da gradim karijeru sociologa na francuskom univerzitetu. Pri tome, ovo što radim sada je mnogo zabavnije. Ipak, možda se jednog dana vratim na univerzitet da predajem analizu filma i strukturu narativa. Ko zna...

**PRESSING:** Dakle i danas si delimično u akademskom svetu, samo ne u sociologiji?

**DOBS:** Moja interesovanja spadaju u domen onoga što bi se danas pre zvalo studije kulture, takođe i istorije medija, masovne histerije, glasina, nestvarnog, antropoloških tema i naravno, folklora.

**PRESSING:** Nakon što si napustio akademsku karijeru, zaintrigirale su te serijske ubice...

**DOBS:** Zaintrigirale, ali ne i fascinirale, da se razumemo. To je bilo vreme kada je svetlost dana ugledala ekrанизacija knjige „Kad jaganjci utihnu“, kada su se pojavili „Dosije X“, serijal „Miljenjum“... A tada sam se najviše bavio društvenim predstavama inkarnacija zla.

**PRESSING:** Do sada si saradivao sa nekoliko srpskih crtača. Sve je počelo sa „Alalom“, koji je crtao Darko Perović. Kako ste se ti i Darko upoznali? Da li je on bio tvoj, ili izbor tvog izdavača?

**DOBS:** Darko je bio zamena za jednog italijanskog crtača koji više nije bio na raspolaganju za taj projekat. Dakle, to je bio izdavačev, a ne moj izbor. Ipak, odličan izbor (smeđ). Darko je ispašao savršen. Eto, i danas smo dobri prijatelji. Trudimo se da se vidimo barem jednom godišnje.

**PRESSING:** Koliko priča u „Alamu“ prati istorijske činjenice a koliko odudara od njih?

**DOBS:** Kada sam radio na „Alamu“, baš sam dosta istraživao, čitao knjige i članke, slao upite na različite sajtove i kod raznoraznih udruženja. Obično detaljno proučim „Osprejeve“ knjižice za vojnu taktku, uniforme, oružje, zastave, jedinice, likove, pre nego što se usudim da pišem ratne priče. Potom tražim iz čje perspektive ću ispričati priču. Kada je reč o „Alamu“, priča je iz ugla Luisa Rouza, veterana iz Napoleonovih ratova.

**PRESSING:** Dakle, jedne istorijske ličnosti?

**DOBS:** Da, samo što je on u priči nešto drugačiji. Više je poput plaćenika ili ubice upletonog u političku zaveru.



**PRESSING:** Radio si i druge priče koje se pletu oko slavnih ličnosti i dogadaja. Kada bi morao da odabereš tri najomiljenije ličnosti iz prošlosti koji bi bio tvoj izbor, i zašto?

**DOBS:** (smeh) Dobro, hajdemo redom: Ajnštajn, potom Raspućin, Robert Luis Stivenson... Ah da, i Herbert Dzordž Vels. Neću ti reći zašto, jer bih onda morao da te ubijem.

**PRESSING:** U tom slučaju, nećemo više o ličnostima, ali ču ti postaviti još jedno istorijsko pitanje. Potičeš iz oblasti koja ima bogato istorijsko nasleđe – Oksitanija, odnosno južna Francuska. Da li si imao prilike da radiš priče vezane za tvoj rodni kraj i tvoj rodni grad Monpelje?

**DOBS:** Još na univerzitetu sam pisao članak o lokalnim običajima i folkloru. Sada radim na dva stripa vezana za Monpelje i departman Ero. U stvari, to su dokumentarni stripovi koji hronološki prate razvoj grada i regije, od praistorije pa sve do devedesetih godina prošlog veka, a izdavač će biti „Petit à Petit“.

**PRESSING:** Po tvojem mišljenju, da li je strip koristan medij za promociju istorijskog nasleđa?

**DOBS:** Da, apsolutno, sto posto. Stripovi, kao i video igre, pružaju odličnu priliku da se nauči nešto o prošlosti. To je opušten način da se predstave ličnosti, istorijski periodi, razne istorijske teme sa preciznošću i tačnošću, naravno uz oslanjanje na ozbiljne studije. Ipak, sve zavisi od toga iz koje perspektive se gleda na prošlost i koliko se držimo činjenica. A tu je i saradnja sa istoričarima i istorijskim časopisima. Fanovi istorijskih stripova su ujedno i ljubitelji istorije, neki od njih su članovi kulturnih organizacija i sada već postoji mnogo istorijskih konvencija i festivala na kojima su stripovi više nego dobrodošli.

**PRESSING:** Pomenuo si Herberta Dzordža Velsa, što me podsetilo na to da su se prošle godine u Srbiji pojavile twoje adaptacije čuvenih Velsovih priča koje je objavila izdavačka kuća „300 čuda komiks“. Reč je „Nevidljivom čoveku“, „Ostrvu doktora Moroa“, „Ratu svetova“ i „Vremenskoj mašini“. Ova izdanja predstavljena su na Salonu stripa u Studentskom kulturnom centru, a ovom prilikom, možda bi mogao da kažeš nešto o njima za one koji još uvek nisu imali prilike da ih vide.

**DOBS:** Predstavljanje ove kolekcije u Beogradu, zajedno sa Ognjenom Vučkovićem iz „300 čuda“ je bilo sjajno. On baš voli i naučnu fantastiku i strip, tako da, kada smo dobili priliku da ove četiri Velsove adaptacije predstavimo u Srbiji, bio sam presrećan. Takođe, obojica smo pivo-pipje pa smo i zahvaljujući tome lakše ostvarili saradnju (smeh). Dopalo mi se i kako izgleda prodavnica „300 čuda“: arkade, bord gejms i pivo na sve strane... Maltene raj na jednom mestu. Iskreno, imam zaista

lepe uspomene na našu prezentaciju na Salonu stripa u Beogradu. Dosta smo diskutovali o naučnoj fantastici, hororu, nesvakidašnjim detaljima iz Velsove biografije, ali i o tome kako jedan međunarodni tim pravi strip, prošavši kroz sve korake, od ideje do štampe finalnog izdanja.

**PRESSING:** Da li je scenaristi teško da nađe dobrog crtača da isprati sve njegove priče i zamisli?

**DOBS:** Sve zavisi od stila priče, od toga kako ćeš svoju ideju predstaviti izdavaču i naravno, mreže prijatelja i saradnika. Ponekad te izdavač pritisca sa svojim ljudima. A prave teškoće su vezane za rokove, zavise od žanra, od toga koliko te plaćaju po strani...

**PRESSING:** Radio si sa mnogim crtačima. Sa kim bi želeo da radiš u budućnosti?

**DOBS:** Hmm, Rafa Gares, Elija Boneti, Laci, Rom Fajardo, Mario Alberti, Marcos Mateu, Stefano Karloni, Stevan Subić, Jon Lam i mnogi, mnogi, drugi.

**PRESSING:** Da li imаш neki savet za mlade scenariste? Na šta bi trebalo da se usredrede, šta ne bi trebalo da rade?

**DOBS:** Ne volim da dajem savete (smeh). Ozbiljno



govoreći, ono što sam naučio jeste da se usredstvim na ono što mi je cilj i da nikada ne odustajem, da stalno učim naraciju u svim medijima, da radim na dijalozima, da čitam, da gledam, da znam gde da nađem izvore informacija, da hvatam beleške, da plivam u različitim temama i konačno, da napustim projekat ako baš ne ide...

**PRESSING:** Šta bi mogli da budu razlozi za jednog profesionalnog i iskusnog scenariste, poput tebe, da napustiš projekat?

**DOBS:** Uh, mnogo toga... Kada sam bio na početku, nije bilo lako da ubedim druge u svoje ideje, tim, teme na kojima bi radio. Doduše, bilo je to drugo vreme. Tada sam dosta učio, čak i to kako bi trebalo da izgleda komunikacija sa urednicima. Tako se desilo da su mnoge ideje, koncepti ili sižeći koje sam imao na umu bili gurnuti u stranu da bih mogao da se usredstvim na nešto drugo. Mnoge od tih tema nisu smatrane... Isplativim, da tako kažem. U to vreme me još uvek nisu doživljavali dovoljno iskusnim da bi mi dali određene ruke da uradim određene projekte, integrale ili cele serijale kako bih želeo. Sada je, posle toliko vremena i stečenog iskustva sa stripovima, reklamama, igricama, animacijom, drugačije. Štaviše, sada mogu da „recikliram“ neke stare ideje ili teme, da bih uspeo da stignem da udovoljim raznim urednicima sa kojima sarađujem. Međutim, neke od ideja i projekata vreme je naprsto pregazilo. Uz to, mnogi crtači sa kojima radim sutrenutno zauzeti preko svake mere... Dakle, da budem sasvim jasan, neke od ideja treba treba napustiti zato što ih je nemoguće uraditi, a druge treba prilagoditi postojećim okolnostima. Ako se steknu uslovi, svojim starim idejama uvek možeš da se vratiš.

**PRESSING:** Šta možemo da očekujemo od Dobsa u 2020. godini?

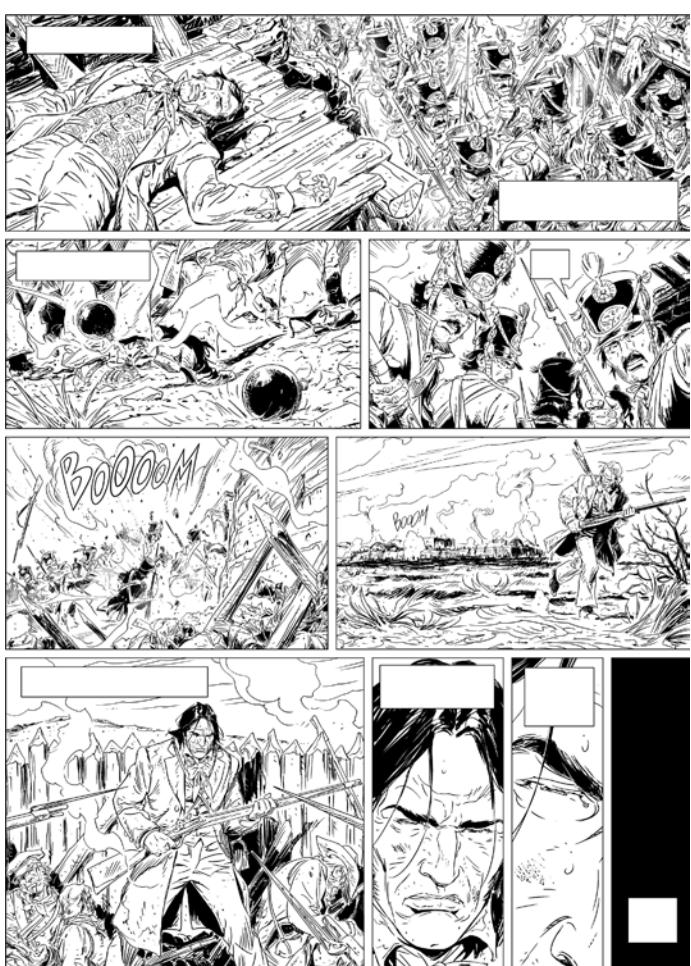
**DOBS:** Posle biografije pape Jovana Pavla II, sledi priča o bici kod Dijen Bijen Fua u Vijetnamu, u kojoj pratim poslednje časove bitke u francuskom taboru. U isto vreme trebalo bi da izađe jedan „road movie“ strip koji će se zвати „Hit the road..“. Reč je o trileru koji se dešava šezdesetih godina u Rinou, Nevada. Potom na leto sledi jedna epska priča sa životinjama u ljudskom obliku, i konačno sa Olivijeom Vatinom i Didijeom Kasagranom još jedna storija iz vremena Drugog svetskog rata.

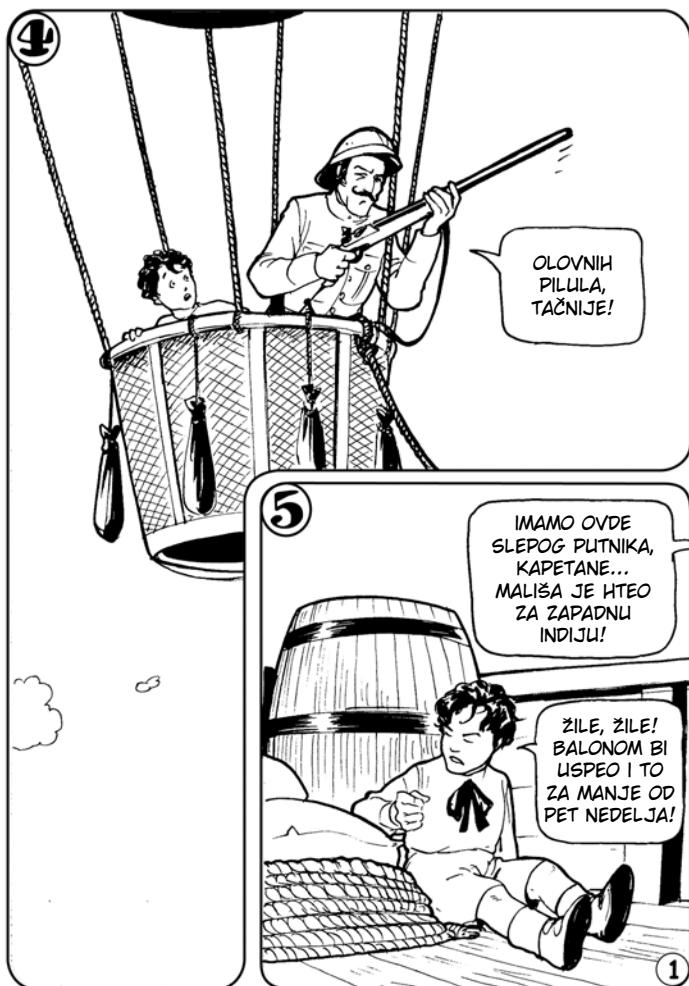
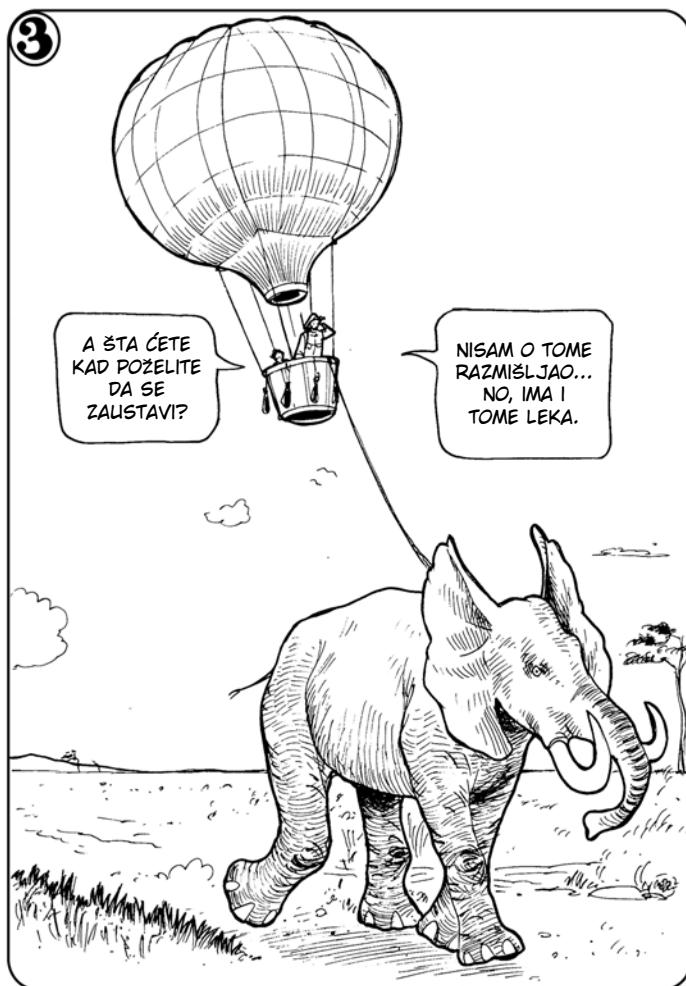
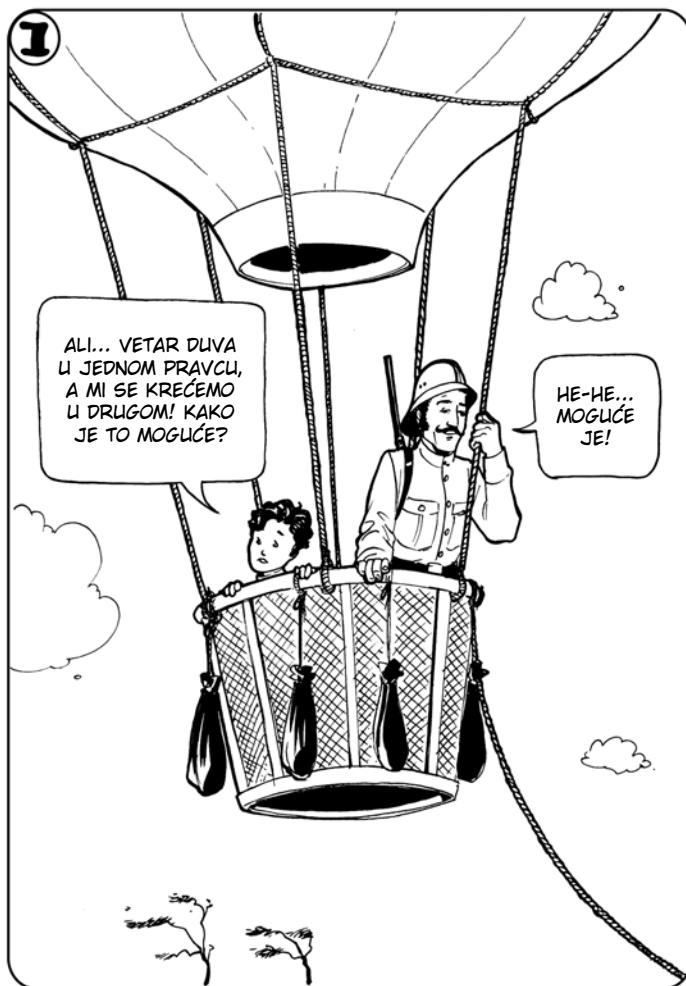
**PRESSING:** Do sada si bio gost na strip festivalima u Beogradu i Makarskoj. Kada ćeš ponovo u naše krajeve?

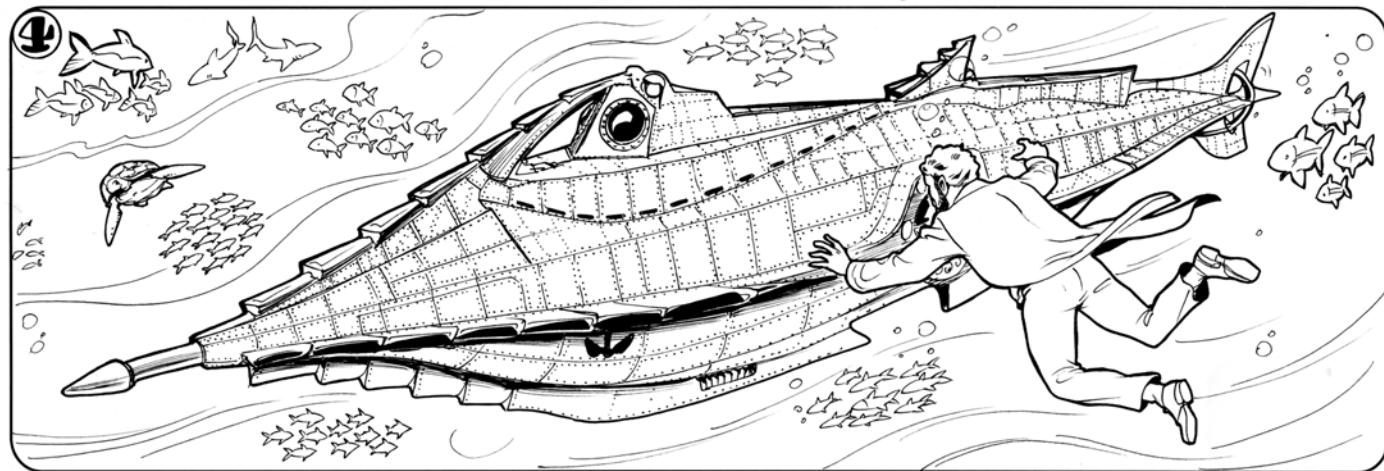
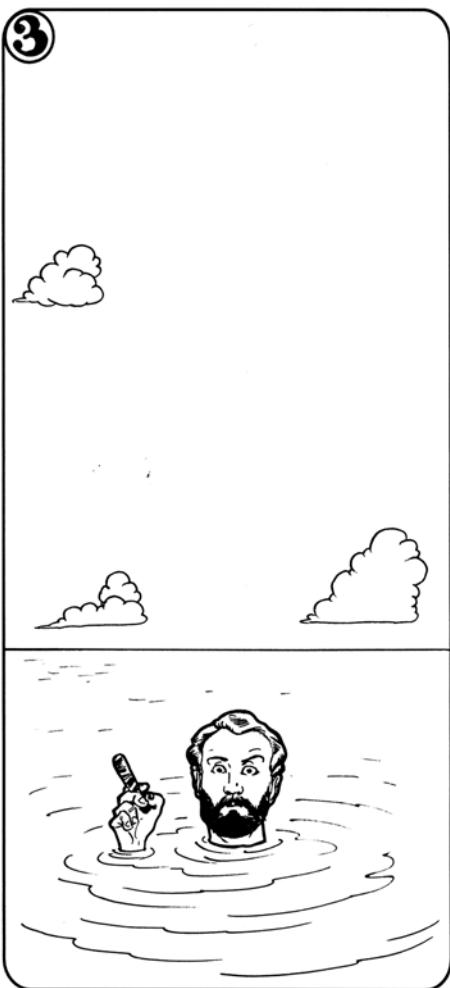


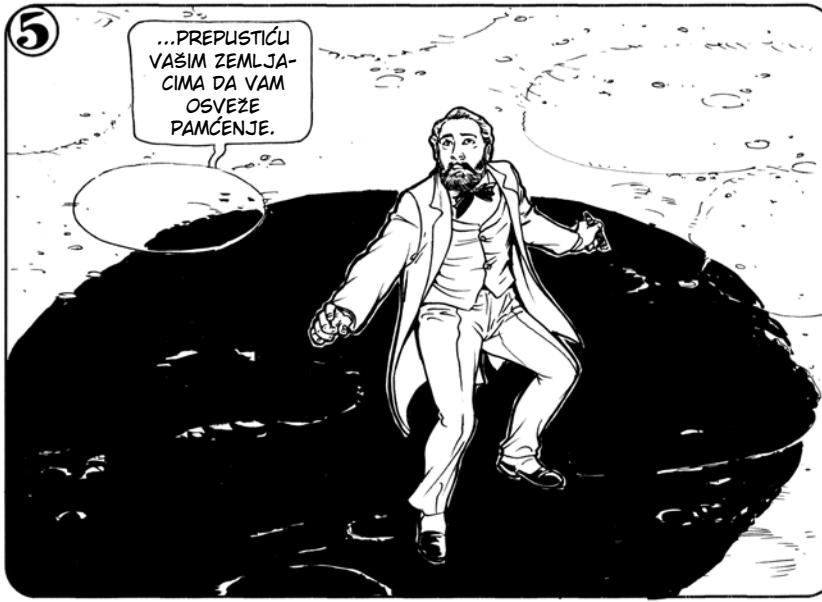
**DOBS:** Sa zadovoljstvom bih ponovo posetio i beogradski i makarski festival. Sada već imam puno prijatelja тамо. A čuo sam i da strip smotru u Leskovcu treba obavezno posetiti. Dakle, vidimo se ове godine u Leskovcu. ■

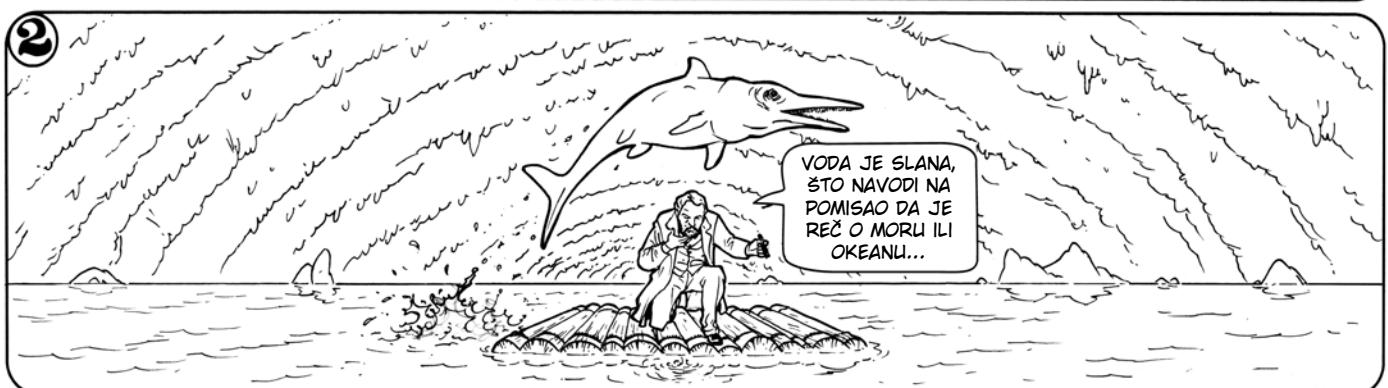
**Razgovorao:** Aleksandar UZELAC









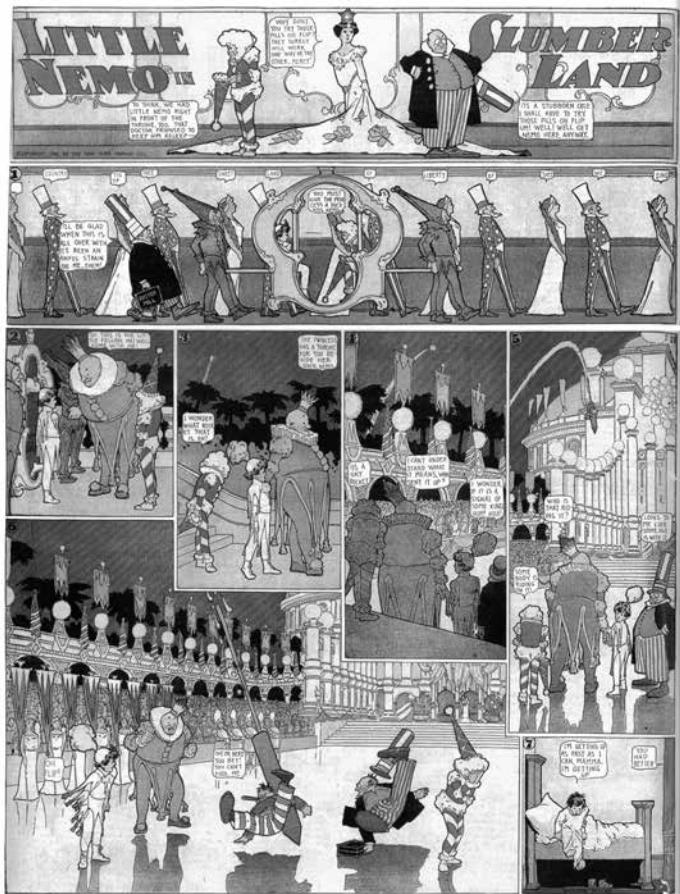


4

# Vodič u Zemlju snova

U našem surovom svetu u kom se ljudi ne mere po onome što jesu nego po onome što su zaradili, retki su umetnici kojima je najpreće da stvaraju i koji ne mare preterano za mišljenje koje o njima gaji (vrlo često malograđansko) okruženje. Jedan od najsvetlijih primera u svetu stripa, ujedno i jedan od pionira devete umetnosti, bio je Winsor Mekej. On je bio čovek za kog su savremeniči govorili da u sebi ima nekakvog demona koji ga tera da crta bez prestanka. Za svega nekoliko godina bio je u stanju da uradi više nego mnogi istaknuti autori za čitav život. Ne samo kvantitativno, već i kvalitativno. Mekej se, pored toga, smatra i začetnikom produkcije animiranih filmova. Iako nije bio taj koji je napravio prvi crtani film, Mekej je pokretač industrije pokretnih animacija. Uz Volta Diznija, Mekej je i najuticajnije ime u ranoj istoriji ove industrije. U svetu stripa njegovo delo je među najznačajnijim. Umnogome je zaslужan za to kako će se strip razvijati tokom prošlog veka. Stvarao je u vreme kada se strip tek formirao, kada još uvek nisu postojala pravila koja se moraju poštovati.

Winsor Mekej (Zenas Winsor McCay) rođen je 26.09.1869. godine u Spring Leiku, u američkoj državi Mičigen. Podatak o lokaciji njegovog rođenja nije sasvim pouzdan, jer neki istoričari tvrde da je Mekej najverovatnije rođen u Kanadi, ne precizirajući tačno gde. Uopšte, podaci koji se tiču prvih tridesetak godina njegovog života podložni su korekciji. To se može razumeti, ako se uzme u obzir da je reč o vremenu kada umetnost kojom će se ovaj autor baviti još nije bila začeta. Makar ne u konvencionalnom shvatanju stripa i prema savremenim definicijama. Prvi posao koji je bio u vezi s njegovim budućim pozivom Mekej je dobio u zabavnom parku. Crtao je portrete zainteresovanih posetilaca za 25 centi po komadu. Brzo je pokazao svoj talent i zahvaljujući nesvakidašnjoj moći zapažanja i izuzetnoj brzini crtanja skrenuo je pažnju na sebe. Nešto kasnije, 1889. godine, seli se u Čikago gde pohađa umetničku školu, a potom 1891. odlazi u Sinsinati, grad u kom će započeti svoju plodnu karijeru. Najpre se vratio starom zanimanju, crtajući plakata i reklama. Nakon što se oženio i dobio dvoje dece, u nedostatku novca za izdržavanje porodice, bio je primoran da potraži dodatni posao. Zaposlio se kao ilustrator u lokalnim novinama „Sinsinati Tajms Star“ („Cincinnati Times Star“). To je bilo vreme kada je fotografска reprodukcija još uvek bila retkost, a profesija ilustratora veoma bitna u svetu novinarstva. Mekej je crtao portrete, elementarne nepogode, nesretne slučajevе, životinje, i ko zna šta sve ne. Da bi uvećao prihode prihvatao je poslove i za druge manje ili veće novine, među kojima i za humoristični magazin „Lajf“ („Life“) i dnevni list „Sinsinati Inkvajrer“ („The Cincinnati Enquirer“). U potonjem je počeo da primenjuje svoj karakteristični art nuvo stil i da eksperimentiše sa debljinom linije i kompozicijom. U tom magazinu je 1903. godine objavio „Tale of the Jungle Imps by Felix Fiddle“, što možemo smatrati prvim Mekejевim poigravanjem sa stripom kao medijem u nastajanju. Reč je zapravo o jednoj vrsti proto-stripu, tj. nizu crteža raspoređenim u sled kako bi ilustrovali

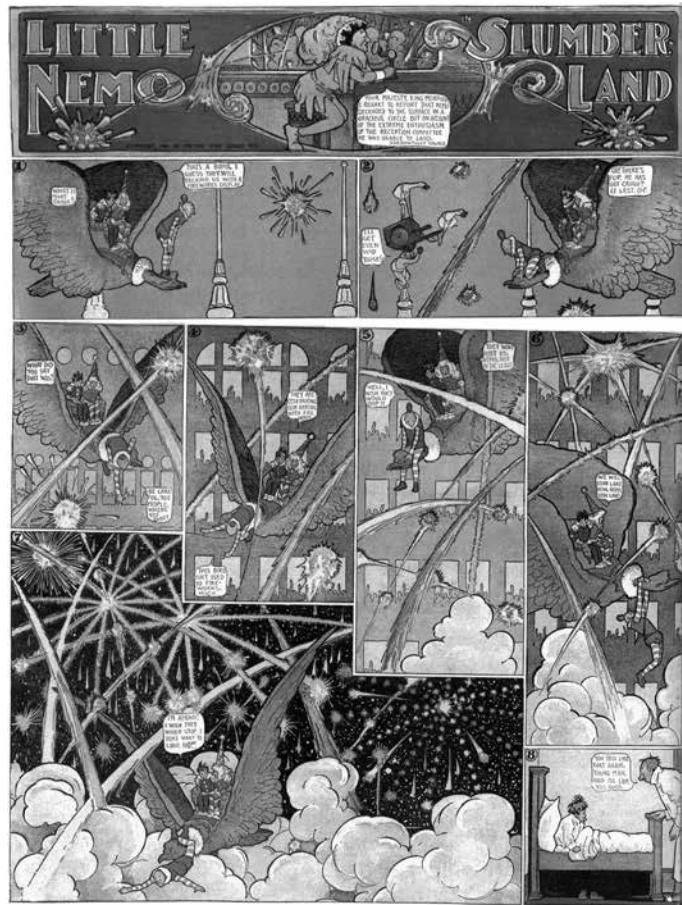


poemu Džordža Čestera, američkog pisca. Ubrzo nakon toga Mekej se seli u Njujork i dobija posao u „Njujork Heraldu“ („New York Herald“). U narednih nekoliko godina razvijao je svoje crtačko umeće, ponekad istovremeno crtajući nekoliko stripova. Najpre je radio na nekoliko manje zapaženih: „Mr. Gudinaf“ („Mr. Goodenough“), „Dal Ker“ („Dull Care“), „Pur Džejk“ („Poor Jake“), „Sisters Litl Sisters Beau“ („Sister's Little Sister's Beau“). Od jula 1904. godine do decembra 1906. crtao je „Little Sam“

Za svoj prvi animirani film, "Little Nemo" (1911), Winsor Mekej je kao glavnog junaka iskoristio svog popularnog lika iz stripa. Sam je nacrtao 4000 crteža a potom ih i obojio. Film nije imao konkretnu radnju, već je predstavljao Mekejev eksperiment u spajanju crteža i pokreta. Bez obzira na to, film je dobro prihvaćen od strane publike što je ohrabriло Mekeja da nastavi sa animacijama. Ubrzo je napravio i drugi film, "How a Mosquito Operates" (1912). To je duhovita crtica o komarcu koji napada pijanca. Film je postao hit, ali mnogi su sumnjali u njegovu verodostojnost i čak optuživali Mekeja da zapravo izvodi neku vrstu jeftine optičke iluzije. To je bilo vreme kada je iigrani film još uvek bio šokantna pojava, a crteži koji se pomeraju... To je bilo previše. Ove optužbe samo su podstakle Mekeja da odgovori na izazov, pa je odlučio da napravi crtani film o dinosaurusu kako bi dokazao da su „samo“ njegovi crteži ono što se zaista kreće. U februaru 1914. godine prikazan je "Gertie the Dinosaur", film kog se ni današnji autori ne bi postideli. Prilikom projekcija Mekej je izvodio malu predstavu. Izašao bi na binu i stao pored platna. Najpre bi publici objasnio kako se pravi crtani film, a kada bi pompezano najavio dinosaurosa po imenu Gerti svi bi sa nevericom okrenuli glave ka platnu. Gerti bi se pojavila, najpre stidljivo izvirujući iza stene. Mekej bi je potom ohrabrio nekoliko puta, pre nego što bi iskocila u prvi plan, pred poglede zburnjene publike. Zatim bi Mekej govorio Gerti šta da radi, a ona bi slušajući njegove instrukcije dizala nogu, ljudila se na njega, pa čak i zaplakala. Onda bi Mekej izvadio jabuku i bacio je iza platna, a baš u tom času na platnu bi u kadar uletela nacrtana jabuka. Gerti bi izvela još nekoliko trikova, a vrhunac se događao kada bi Mekej krenuo iza platna i potom „ušao“ u sliku i popeo se Gerti na leđa i zajedno sa njom odšetao ka horizontu. Ova Mekejeva predstava je bila senzacionalna, a Gerti je preko noći postala prava zvezda. S obzirom da ovaj film nije jednako dobro funkcionišao bez autorovog živog nastupa, Mekej je snimio čitavu predstavu, u kojoj se na početku kladi sa prijateljima da može da oživi dinosaurusa. U vreme nelog filma bilo je neophodno dijaloge zameniti titlovima između kadrova, ali je film ipak zadрžao dosta od svog prvobitnog šarma. Prikazivanje filma "Gertie the Dinosaur" danas se smatra jednim od najznačajnijih trenutaka u istoriji animacije.

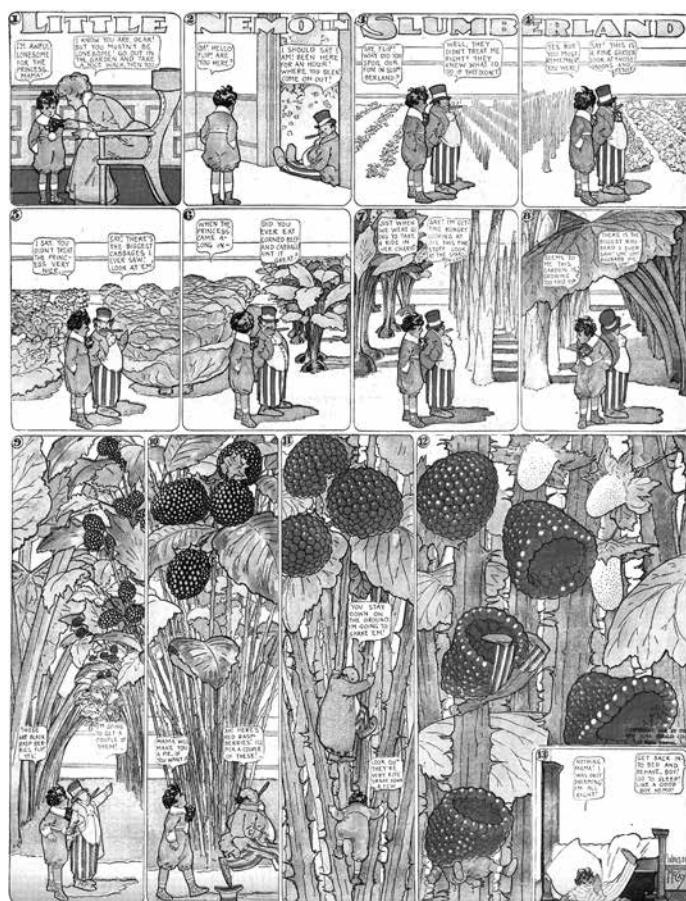
my Sneezed". Od tog stripa počinje da se primećuje da je Mekej usavršio svoj, kasnije veoma prepoznatljiv, stil. „Little Sammy Sneezed“ je strip crtan prema određenom grafičkom šablonu, a to će biti Mekejeva karakteristika tokom cele karijere. Tabla je uvek bila podeljena na jednaku četvorougaona polja. Strip je imao predvidljive zaplete i deluje da se Mekej nije puno trudio oko scenarija. Jedino što ga je tada interesovalo bili su crteži i kompozicija. Jedan strip mu nije zadovoljavao apetite i Mekej pod pseudonimom Silas, za jedan drugi časopis, pokreće strip „Snovi jednog sirožderca“ („Dream of the Rarebit Fiend“), septembra 1904. godine. U njemu nam prikazuje noćne more ljudi koji se prejedu pre spavanja. Strip je najčešće bio podeljen na jednaku polja, a poslednji kadar je uvek donosio varijaciju jedne iste predstave kao svojevrsno naravoučenje. Sličan recept Mekej će zadržati i u „Malom Nemu“, svom ključnom delu. Tačav koncept Mekej je dodatno istraživao u svom sledećem stripu „The Story of Hungry Henrietta“ iz januara 1905. godine, a odmah zatim, u junu 1905, i u „A Pilgrim's Progress By Mister Bunion“. Mekej je radio neprekidno, unapređujući svoju zanatsku veština ponekad istovremeno crtajući više stripova. Akumulirano umeće uz čudesno bogatu maštu svoj najlepši plod dalo je u stripu „Mali Nemo u Zemlji snova“ („Little Nemo in Slumberland“). Započet sa serijalizacijom 15.10.1905. „Mali Nemo“ je strip koji je svojim vizuelnim aspektima i beskrajno slobodnom narativnošću napravio revoluciju u novoj umetnosti.

Mali Nemo je dečak koji sanja. U svojim snovima on pohađa najčudesnije kutke Zemlje snova. On spašava princezu, jaše gigantske životinje ili putuje svojim krevetom čije su se noge izdužile do neverovatnih razmara, vere se po ogromnoj glavi svog dede... Krajolici se menjaju iz kadra u kadar, stvari se povećavaju i smanjuju, boje su očaravajuće raskošne i skladno birane. Na kraju svake table Nemo bi se budio nakon što je pao s kreveta ili bi ga neko od članova porodice dozivao s namerom da prekine noćnu moru dečaka. Strip „Mali Nemo“ objavljen je ekskluzivno u „Heraldu“ do 23.07.1911. godine. Nije bio sindikalizovan. Mekej je tokom tih šest godina neprekidno putovao i crtao. Voleo je da izvodi jednu vrstu performansa za publiku. Pričao bi dok crta, objašnjavajući publici šta, kako i zašto radi. Sa svojom „predstavom“ Mekej je išao na turneje i mnoge table „Malog Nema“ nastale su u hotelima i vozovima. Tako je taj putujući „Mali Nemo“, kao predstava, 1908. godine, stigao i do Brodveja! Neumorni Mekej se nije zaustavljao. Njegov



rad je bio spoj pokreta i slike. To ga je vodilo prema novoj izražajnoj formi. Početkom 1911. godine napravio je svoj prvi animirani film pod naslovom „Mali Nemo“ („Little Nemo“). Film je zapravo kombinacija igranog i animiranog. U njemu Mekej svojim prijateljima nudi opkladu da može da nacrti 4.000 crteža za samo mesec dana. Oni mu ne veruju i podsmevaju mu se, smatrajući da je ili pijan ili lud. Potom Mekej počinje da crta i to čini toliko brzo da slike počinju da se pokreću. Film je doživeo uspeh i podstakao Mekeja da napravi i drugi, „How a Mosquito Operates“. Princip je bio isti, Mekej je sve sam crtao i na kraju dovršio film sa ukupno 6000 crteža!

Vinzor Mekej je imao želju da nastupa i u Evropi, ali mu „Herald“ to nije dozvoljavao. Slavni autor je sačekao da mu istekne ugovor i potom, u julu 1911. godine, prešao u „Njujork Ameriken“ („New York American“), novine Vilijema Rendolfa Hersta. Ljudi su pričali da je „Herald“ tada izgubio zvezdu, a zvezda slobodu. Prava na strip su pripadala bivšem izdavaču, a na lik Mekeju. On je nastavio da objavljuje stripove o Malom Nemu, ali sada pod novim imenom „In the Land of Wonderful Dreams“. Bio je nezadovoljan kolorisanjem njegovih crteža u „Amerikenu“ pa se sve više koncentrisao na rad na svom novom crtanom filmu „Gertie the Dinosaur“. Ta njegova trenutna nezainteresovanost za strip osetila se na tablama sve do 1913. pa je i Herst bio nezadovoljan. Sve to je uticalo da, kada je 1914. godine počeo Prvi svetski rat, Mekej na zahtev svog urednika Artura Brizbejna prestane da crta stripove i počne da radi ilustracije za njegove političke uvodnike. Brizbejn i izdavačka kuća lobirali su u korist Nemačke, braneći njen međunarodni položaj. Mekejev je posao bio da ilustruje mišljenja sa kojima se intimno nije slagao. Izvesna depresivnost se oseća u njegovim ilustracijama iz tog vremena, ma koliko da su izvanredne. Nakon što mu je istekao ugovor, 1924. godine, Mekej se vraća u „Herald“ i na nekoliko godina oživljava „Malog Nema“. Ovaj put, međutim, nije imao toliko uspeha. Publika ga je hladno dočekala. Poslednja tabla „Malog Nema“ objavljena je 26.12.1926. Sledeće godine Mekej se vraća kod Hersta u „Amerikenu“. Ovaj je pokušao da ga nagovori da ponovo crta svog najpopularnijeg junaka, ali bez uspeha. Poslednjih osam godina svog života velikan stripa je radio isto što i na početku svoje karijere - crtao je novinske ilustracije. Umro je 1934. godine u Bruklinu. Ostavio nam je nekoliko stotina magičnih strip-tabli koje i danas plene jednako snažno kao i pre stotinu godina. ■



Balava jeres

Matej STIĆ

# ICHTHYO INQUISITIO BRATTY-BLASPHEMY

TAČAN KO SAT.

DOBRO VEČE,  
GOSPODINE  
DETKE  
INKVIZITORE.

POLICAJČE...

KAKO MOŽEŠ  
DA PUŠIŠ TE  
SMRDLJIVE  
CIGARE?

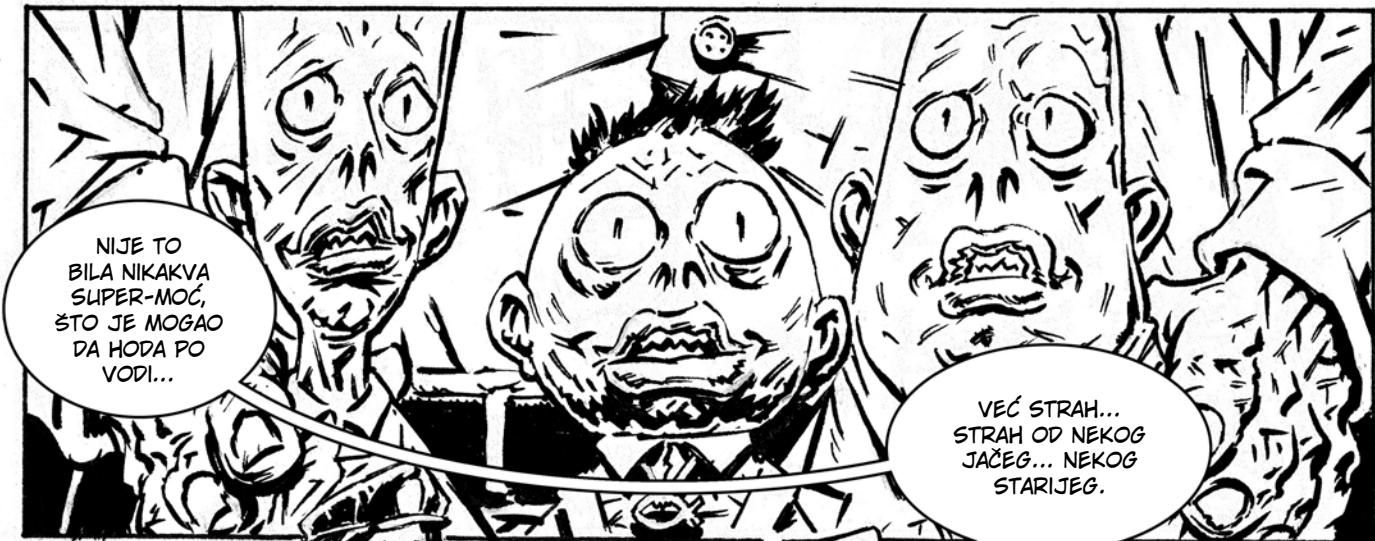
NISAM O TOME  
RAZMIŠLJAJO, ALI  
CENIM DA IMA VEZE  
S TIM ŠTO IMAM  
PLUĆA.

TO SU TI MOMČIĆI,  
ŠTO STE JAVILI...?

AHA.  
ODMAH PORED  
SCENE ZLOČINA.

DAGONA MI  
UDAVITELJA!

DAJ 'VAMO KNJIGU  
I NE PRAVI SE DA  
JE NEMAŠ!



# Čovek koji, usrećuje ljudе



**Dušan Reljić (1948, Novi Sad) istaknuti je autor u domenu stripa, karikature i ilustracije. Njegov dosadašnji grafički i narativni rad ostavio je trag u našoj umetničkoj baštini.**

**Njegova vizuelna interpretacija meke i senzitivne linije, uglavnom sopstvenih priča i humora, ulepšala je mnoge živote dece i odraslih. Monografija „Dušan Reljić – strip, karikatura, ilustracija“ („Modesty stripovi“, 2019), autora**

**Predraga Đurića, daje detaljni opis Dušanove karijere od preko 50 godina, kao i pregled društvenih i stripских okolnosti u tom periodu. Želeo bih da u ovom intervjuu sa Dušanom ne prepričavamo ovu knjigu već da joj damo dodatnu dimenziju – da otkrijemo više o Dušanu kao stvaraocu, ali i kao čoveku.**

**PRESSING:** Kako pamtiš svoje roditelje i svoju familiju?

**Dušan RELJIĆ:** Otac je bio vojno lice i možda najviše odgovoran za ono što sam i čime se bavim. Živeli smo u Banja Luci. Da me nije svakog jutra slao pred kiosk da čekam „Borbu“, ne bi mi zapao za oko „Politikin Zabavnik“ od koga je sve i počelo. I otac je imao talenta za crtanje. Majka je bila dobromerica. Volela je da komanduje, volela je da sklapa poznanstva, da pomazi kuće na ulici, a svaki njen izlazak u nabavku za



doručak bi završio tako što smo ostajali bez njega jer bi do sto metara udaljene prodavnice srela bar 3-4 poznanika i popričala sa njima. Što se tiče familije imali smo je svuda. Reljići su Vlaji, kako to pogrdno Dalmatinci znaju da zovu Srbe iz zaleda Splita. Poslednji živi rođaci su mi proterani iz Martin Broda u toku agresije NATO-a i Hrvatske 1995. godine, sela na ušću reke Unac u Unu, na granici Bosne i Hrvatske. Ima nas danas svuda. U našoj branši sam upoznao tri Dušana Reljića. Jedan je bio direktor „Tanjuga“, a drugog sam upoznao tako što su omladinske novine njemu uplačivale moje honorare a meni njegove. Morali smo se upoznati. Nismo bili ni u kakvom rodu.

**PRESSING:** Kakav si bio u školi i u društvu vršnjaka?

**RELJIĆ:** Bio sam odličan đak dok se u banjalučkoj gimnaziji nisam nudio na glavu pavši sa bradljje (razboja) na metalno podnožje, dobivši potres mozga i amneziju, i nekako u isto vreme upoznao Banjalučanke, najlepše žene na svetu. Tako da sam dva puta izgubio glavu, pa sam zbog toga malo popustio u školi. Bio sam krupniji od mojih vršnjaka tako da sam štrčao nad svima i izgledao starije, kao da sam bar dve godine ponavljao razred. REPETICIO EST MATER STUDIORUM!- kako su stari latini voleli da kažu, a na našem to znači: „Ponavljanje je majka znanja.“ Keve mi, nisam ponavljao razred, ali sam voleo latinski, što se kasnije odrazilo i na nekim mojim stripovima. Poslednji razred gimnazije sam završio u Drvaru. Zbog atletske građe i plavih očiju bio sam zapao za oko profesorski biologije (imala je lice čavke sa naočarima, sa telom Venere). Morao sam da bežim pa sam zbog nje 8. razred gimnazije završio u Drvaru. Sačuvao sam čast... Ali i nevinost. Budala!

**PRESSING:** Šta si od škola završio?

**RELJIĆ:** Po završenoj gimnaziji, upisao sam studije filozofije i sociologije u Beogradu, koje sam napustio na drugoj godini, jer sam tada već bio zaluđen stripom. Zaposlio sam se u listu „Borba“ i tamo sam završio neke novinarske škole. Te studije na filozofiji su bile uzalud protraćeno vreme jer nikada nisam voleo da filozofiram. Čak sam pokušao da se upišem na Likovnu akademiju, ali su me tamo odbili uz obrazloženje da nemaju šta da me nauče. Tako da sam ostao bez pravne i moralne verifikacije posla koji sam radio ceo svoj život.

**PRESSING:** Šta te je uvuklo u svet crtanja? Kada si znao da je to ono čime želiš da se baviš?

**RELJIĆ:** Prvi moj crtež je bio konj na margini očeve knjige. Kada je majka videla crtež, pohvalila je oca kako je dobro nacrtao konja. Otac je viknuo: „Dolazi ovamo, konju jedan!“, i zalepio mi takvu šamarčinu da sam video sve zvezde. Verovatno sam zbog toga izbegavao svemir, zvezde i naučnu fantastiku da upražnjavam kao žanr u mojoj stripografiji (izuzev „Oriona“), ali me je taj šamar naučio šta znači dobar aperkat kada sam počeо da upražnjavam boks. Tada još nisam znao šta ču da radim u životu.

**PRESSING:** Imao si talente za muziku i sport. Koliko je to pomagalo ili odmagalo crtanju?

**RELJIĆ:** I danas imam pred očima sliku očevog izlaska iz autobusa po povratku iz Beograda i jedne divne gitare u njegovoj desnoj ruci. Mada sam do tada razvlačio već dve godine jedan crveni „Hohner“ sa 80 basova, počeо sam da sviram i pevam uz gitaru. U Drvaru sam imao grupu koja se zvala „Pećinari“, pevali smo i drndali subotom u Domu kulture i po okolnim selima. Po dolasku na studije u Beograd u kafani na Kolarcu smo formirali oktet koji je zavijao kao pratnja na TV-u i „Beogradskom

proleću". Urlali smo iza Lepe Lukić, Bilkića, Mire Vasiljević. Snimili smo 11 ploča. Mira Vasiljević je htela da od našeg okteta napravi grupu, ali smo je mi, onako neodgovorno odbili, jer smo samo hteli da se zabavljamo. Kasnije, kad god sam slušao o grupi „Đerdan“ i Dragani Mirković, dobijao sam ospice, mada nikada ni na šta nisam bio alergičan. Zato sam često sebe pred ogledalom nazivao budalom i promašenim čovekom. Tamo je bila lova, a ne u stripu. Što se sporta tiče, bio sam, kako nauka priča, 'prirodan atleta'. Izgledao sam kao Švarceneger, mada nikada nisam podigao ništa teže od kašike. Trčao sam u patikama 11,2 na 100 metara, bacao kuglu, kopljje i disk. Kada me je bokserska legenda Dragan Batar video kako sam građen, čapio me za gušu i odvukao u bokserski klub „Slavija“. Bio sam poluteškaš sa brzinom muvaša. Niko nije želeo da sa mnom trenira, plašeći se da će slučajno da ih udarim, a udarao sam zaista jako. Trenirao sam i džudo i karate. Elem, da skratim, mada je priča mnogo zanimljivija nego što izgleda - da boksujem nisam nikada naučio, ali sam plesao valcer u ringu kao Muhamed Ali, samo zahvaljujući tome što sam kao klinac vozio bicikl (mislim da sam bio najmlađi registrovani biciklista u staroj Jugi) i imao odlične reflekse. Ostala su neka sećanja. Sećam se, kada sam mnogo kasnije u Beogradu polagao vozački ispit i kada je ispitivač testirao moje reflekse, zvao je majstora jer je mislio da se pokvarila mašina. Sve je bio hir nekih mojih mladalačkih oopsesija, ali me ništa nije moglo odvući od olovke.

**PRESSING:** Kada si počinjao, krajem 60-ih prošlog veka, još uvek su bili dominantni avanturistički stripovi. Koji su ti stripovi i autori bili inspiracija? Koji su stripovi i autori kasnije uticali na tebe?

**RELJIĆ:** Prvi su bili Aleks Rejmond i Harold Foster, kasnije su to bili Ken Bald, Džon Prentis, Viktor de la Fuente, Džim Holdvej, Sten Drejk, Kavacano... U početku sam uglavnom radio realistički strip. Kada sam video Uderza i Kavacanovog Paju Patku i Kapetana Rodžersa iz realizma sam polako prešao na stilizovanog „Dekamerona“, kao i dečje stripove „Aligator Ale“, „Družinu Klier“, „Daniel i Marko“, „Balko from New Order Land“ i neke druge, do poslednjeg ostvarenja, „Uličarka Lizet“, koji sam kreirao po povratku iz Grčke i definitivno se dopunio političkom karikaturom i portret karikaturom za vreme 18 godina grčkog perioda. Najzad sam znao šta zapravo želim da radim.

**PRESSING:** Krajem 70-ih pojavio se novi pogled na strip (francuski „Metal



Hurlant", grupa crtača „Novi kvadrat“ iz Zagreba). Koliko si o tome znao i koliko je to uticalo na tebe?

**RELJIĆ:** Mislim da se „Beogradski krug 2“ pojавio pre „Novog kvadrata“ ili su se pojavili istovremeno. Nemoj da me držiš za reč. Nisam siguran, jer ja nisam istoričar stripa. To bi najbolje znao Zdravko Zupan, da je taj divni čovek i drug još uvek živ. Njegovim odlaskom srpski strip je izgubio mnogo. Na mene to nije mnogo uticalo, od posla nisam imao vremena da se bavim tim analizama, ali uz sve poštovanje koje sam osceao prema njima, jedino što znam je da je najbolji strip u „Novom kvadratu“ radio Mirko Ilić (a da su svi ostali iz grupe bili i ostali strip crtači) izuzev njega i još po nekog. On je otiašao drugim putem. Moje mišljenje možda ne dele svi, a možda i niko, ali ne možeš se se nekoliko (istina vrhunskih) tabli stripa, nazivati strip crtačem. To je teži posao nego što neki misle.

**PRESSING:** Činjenica je da se strip tada 'modernizovao', okrenuo novim temama i vizuelnim rešenjima. Ti sam si imao neke stripove od po jedne table u omladinskoj štampi. Neki iz „Novog kvadrata“, istina je, nisu nastavili puno sa crtanjem stripova (Ilić, Mešić, Marušić, Puljak, Kostandinović), neki jesu (Zimonjić, Skozret), a neki su postali jako produktivni i visoko cenjeni crtači stripova u glavnom toku stripskog medija, kao što su Devlić i Kordej. Da li poznaješ i šta misliš o njihovom radu?

**RELJIĆ:** Da, strip je krenuo da se 'modernizuje' i menja. Tu su naše kolege iz 'Novog kvadrata' bili brži od nas. O Iliću sam već izrazio neko svoje mišljenje. Od ostalih iz grupe sam znao jedino Zimonjića i Kordeja. Mislim da je Zimonjić bio 'najinovativniji', bar što se tiče pravca kojim su kasnije marširali stopama Žiroa ili Moebiusa. Kordej je bio i ostao izvanredni majstor stripa i dan-danas. Devlića nikada nisam upoznao ali sam ga veoma cenio. Od naših se tom 'novom pravcu' najbolje i najupečatljivije pridružio Zoran Janjetov. Ja se nisam 'zaletao' za Moebiusom. Draži mi je bio Žiro. Uradio sam u narativnom smislu nekoliko jednostraničnih stripova, ali nisam želeo da, bar tada, menjam stil. To sam uradio kasnije prešavši na grotesku. Ostale iz „Novog kvadrata“ nisam poznavao, kao ni njihov rad. Nije da me nije interesovalo, već zbog toga što od posla nisam imao vremena za to. Čak ni svoju stripografiju nisam dovoljno poznavao, već sam stalno zbog toga morao zvati Zdravka Zupana. On je moj rad bolje znao od mene.

**PRESSING:** Pripadao si grupi crtača „Beogradski krug 2“. Štaje to zaista bilo, koliko je to trajalo i šta je to tebi značilo?





**RELJIĆ:** Značilo je mnogo. Čak je možda pradstavljalo i prekretnicu mog života. Uz Bojana Đukića, koji je bio začetnik ideje o formiranju „Beogradskog kruga 2”, Zdravka Zupana i Askania Popovića, biti jedan od osnivača grupe, za mene nije bila velika čast. Naš sastanak svakog petka u hotelu Mažestik je za mene značio skoro sve, a ponajviše druženje i razmenu iskustava sa ljudima koji su kao i ja voleli strip. Kasnije se grupa povećavala. Bio je tu i Raca Petrović, pristigle su nešto kasnije legende Pahek, Gera Milošević, Zoran Kovačević, Dragan Lazarević... Ali pristizali su i oni koji su kasnije rasturili „Krug 2”. Ego je jako izražen u našem poslu pa sam se ja, pomalo razočaran, počeo udaljavati. Meni samodokazivanje, nagrade i izložbe nisu bile primat. Istina, uvalili su mi nekakve nagrade, ali sam uglavnom išao da ih primim jer su mi boravak i sve dnevnice bili plaćeni. Još tada sam imao šuplje džepove. Po mom povratku iz Grčke, shvatio sam da je to bila greška, jer skoro niko nije poznavao moj rad. U redu, karikaturom sam se bavio uglavnom u Grčkoj i bilo mi je malo neprijatno, jer i pored činjenice da sam radio za „Plejboj”, „Penthaus”, „Metro”, „Njujork Tajms”... Nisam mogao naći posao u rođenoj zemlji. To mi je bilo tužno.

**PRESSING:** Crtao si u početku realističkom („Neretljanski gusar”, „Orion”), grotesknom („Vasa Trasa”, „Radiša”) i polurealističkom stilizacijom („Dekameron”). Koliko je teško menjati stilove crtanja, koliko je to zadovoljstvo i kako si se odlučio da nastaviš sa dominantnom grotesknom stilizacijom?

**RELJIĆ:** Meni to nije bilo naročito teško. Važno je bilo znati dobro crtati, a da ti to ne predstavlja napor (jer bi onda izostalo kreativno uživanje), a tu mi je mnogo pomogao rad na „Orionu”. Napravio sam pet epizoda „Oriona” i dve epizode „Leptira” za „Ježivo” izdanje „Kondor”. Mesečno sam radio 128 realističkih tabli. Nisam imao vremena da ispravim ni jednu jedinu crtu, izbrisati olovku posle tuširanja, a istovremeno sam pisao i scenarija za moje priče. To me je naučilo da brzo razmišljami brzo postavljam kadar. Moje olovke ne liče na olovke drugih crtača. Već druga obrada olovke je 80% završenog posla. Ostalih 20% radim kao korekciju prilikom tuširanja. Zato sam u stanju da recimo finalnu olovku za album za „Lizet” postavim za 15 do 20 dana.

**PRESSING:** Slažem se da je brzina crtanja jako dobra stvar da bi umetnik mogao malo i da razmišlja, a malo i da uživa u svom radu. Kritičari ističu mekoću i lakoću twoje linije. Koliko se to može naučiti, uvežbati?

**RELJIĆ:** Da, rutina mnogo znači i ona omogućava bržu vezu između

‘sive pihtijaste mase’, plavih očiju i sigurne ruke da izbegneš maltretiranje kada pripremaš skicu, jer je već ‘vidiš’, kao i šta možeš i šta hoćeš da uradiš sa tim. Tu prvu skicu jednostavno okrenem na svetlećem stolu, prenoseći je na papir za tuširanje, drugi put korigujem, a treću korekciju radim kada radim finalni tuš. Te tri faze koje mi omogućavaju da budem brz (bar za moje pojmove), daju mi vremene da se pozabavim, kako ti kažeš ‘mekoćom i lakoćom linije’ da to realizujem. Lično mislim da se to ne može naučiti, već da je to radom postalo deo tebe i tvojih stilskih afiniteta. Ja nikada nisam obraćao pažnju na to. Jedino znam da je Zupan bio bolji ‘linijaš’ od mene.

**PRESSING:** Kako je bilo crtati visoko komercijalne „Vjesnikove” licencne stripove u 80-im godinama?

**RELJIĆ:** Kada sam 1984. godine dao otkaz u „Borbi” jer mi se zgadilo kada sam na pitanje jednom od urednika „kada će mi povećeti platu”, jer sam tada radio u desku sa platom kurira, dobio odgovor: „Dobićeš je kada budeš naš!” Nije mi bilo jasno što to znači ‘vaši’ i ‘naši’, odjuro sam odmah kod Staše Marinkovića, koji je tada bio direktor OUR-a i moj raniji glavni urednik u „Radu”, gde sam nekoliko godina objavljivao političko-aforizmatički kaiš stripa „Radiša” i dao mu otkaz. On je mislio da je u pitanju ucena. Otišao sam iz „Borbe” i ostao bez posla sa dva neodrasla deteta u naručju. Na nagovor Zdravka Zupana (uz neke zavidne i ljutite poglede) ušao sam u grupu koja je već uveliko za „Vjesnik” radila na produkciji stripa „Tom i Džeri”. Bilo mi je neprijatno jer sam mislio da nekom oduzimam hleb, ali se pokazalo da je posla bilo i previše. Ubrzo sam pored 15 tabli „Toma i Džerija” mesečno, crtao i 10 tabli „Bila i Buila” za isto izdanje. Sam sam pisao scenario za svoje priče. Bilo je to dobro vreme i dobre pare.

**PRESSING:** Koliko ti je značila popularnost tvojih decijih stripova „Danijel i Marko” i „Družina kliker” sa kraja 80-ih godina?

**RELJIĆ:** Strip „Danijel i Marko” za koji su inspiracija bili moji sinovi, nije doživeo toliku popularnost kao „Družina Kliker” u „Politikinom Zabavniku”, jer je „Kekec” tada napravio stratešku grešku. Smanjio je format i uglavnom se opredelio za distribuciju magazina po školama umesto na kiosku. List koji je do tada bio velika konkurenca „Zabavniku” izgubio je bitku za tržiste, i nikad se posle nije oporavio.

**PRESSING:** Kako je zaista bilo raditi u Grčkoj sedamnaest godina (1994 - 2011)?

**RELJIĆ:** Grčka je divna, prijateljska zemlja za nas Srbe. Kada mi je 1993. godine bilo ponuđeno da radim u „Mamut komiks-u”, malom izdavaču koji je izдавao strip albume Uderza, Morisa i Huga Prata, obereću sam prihvatio jer je Srbija tada bila pod najtežim i političkim i ekonomskim embargom. Posle sam godinu dana radio za nekog čestitkara, kojeg sam htio da bijem jer je voleo da bije žene i čak se time hvalio. Radio sam



seksi karikature za „Plejboj”, „Penthaus” i za skoro sve najveće svetske reklamne agencije koje su postojale u Grčkoj. Kada je Klinton dolazio u Grčku da je ubedi da se mane Srba jer su oni varvari i divljadi od „Elefterotipije” (za koju sam do tada radio kao frilanser) dobio sam ponudu da napravim karikaturu za naslovnu stranu „Nedeljne Elefterotipije”. Kada je naslovna izašla na kioske sve je eksplodiralo. Američka novinska agencija „Asošijetid Pres”, šalje karikaturu u svet, ne znajući da sam ja Srbin. Kicos Tegopoulos (vlasnik „Elefterotipije”) mi je ponudio posao u novinama za stalnu platu. Ostao sam tamo preko dve godine. Posle u „Kosmos tu penditis-u” sam prvi put zaista počeo da radim pravu političku karikaturu i portret. Svi su znali za mene, čak su me u jednom intervjuu poredili sa Dušanom Bajevićem, fudbalskom legendom koji je u Grčkoj imao status boga. Po meni, jedina sličnost sa njim je što smo imali isto ime. On je imao prepune, a ja šuplje džepove. Šalim se, naravno, ali sve u svemu u Grčkoj mi je bilo dobro, jedino mi je jako nedostajala porodica koja je ostala u Beogradu. Imao sam dosta posla, dobro zarađivao, ali sam morao plaćati sve duplo i u Beogradu i u Atini pa nije ostajalo mnogo za presipanje. Kasnije mi se u Atini pridružila i supruga Mitra. Sinove Daniela i Marka nisam mogao dovesti u Grčku jer su bili stariji od 18 godina, ali smo Daniel i ja lepo saradivali preko interneta. On je, naime, pisao scenario za polu-politički strip „Balko from New Order Land”, koji je izlazio u subotnjem „Elefterotipiji”. Problem je počeo od 2009-2011. kada je Grčka počela galopirati ka bankrotu. Nije bilo posla. Kada sam, čekajući posao u „Elefтерos tipos”, saznao da od toga nema ništa, ceo svoj dotadašnji život i bogatu dokumentaciju bacio sam u đubre, ostavio potpuno namešten stan, poklanjao okolo sve što nisam mogao da ponesem sa sobom, i jedne subote, sa trga Karaiskaki, seo sa suprugom u autobus i krenuo za Beograd - da pokušam treći put ‘život od nule’. Sutradan ujutru sam se grlio sa sinovima a isto popodne završio na Urgentnom centru zbog bolova u stomaku. U ponedeljak sam bio u komi, jer sam od pucanja čira na želucu dobio tešku sepsu. Dvali su mi samo 1% šanse da preživim. Posle 27 dana u komi, probudio sam se, sasvim dezorientisan. Izvuklo me je to što sam u životu samo jednom imao grip pa su antibiotici delovali kao bomba. I danas se krste kada me vide tamo. „Preživeo deka!”, kažu, krsteci se.

## DUŠAN RELJIĆ Družina KLIKER



Ali desilo se i nešto dobro u celoj toj ujdurmi. Ja, koji sam do tada pušio četiri pakle „Karelje” dnevno, probudivši se iz kome, osećao sam se kao da nikada u životu nisam pušio. Naravoučenije: ako hoćeš da prestaneš da pušиш, komiraj se. Ja sam, ionako, popušio svoje.

**PRESSING:** Koliko se tvoj rad crtača danas razlikuje od onoga od pre 50 godina?

**RELJIĆ:** Sada sam kao pripadnik najugroženije grupe na Korona virus u kućnoj izolaciji, ali ne lenčarim. Pored rada za agenciju za radno posredovanje na Web-u, završavam dva albuma i počinjem treći. Za „Družinu Kliker” sam dočrtao i obojio 13 novih strana stripa da bih kompletirao album. Završio sam tuširanje i pripremio za kolorisanje moj najnoviji strip „Uličarka Lizet”. Radeći na njenom albumu uživao sam kao kada sam radio „Dekameron“. I na kraju, juče sam počeo da tuširam album „Aligator Ale”, mog najomiljenijeg junaka sa kojim sam i počeo karijeru strip autora. Olovku za njega sam pripremio još prošle godine. Kao što vidiš, nikada nisam radio više nego sada. Što se tiče radova mojih kolega, nemam baš mnogo vremena, ali sam u kontaktu sa nekim mojim starim kolegama. Ali, kada pogledam radove nekih naših mladih talenata, ne mogu a da ne iskažem svoje oduševljenje sa mlađanom Milicom Mastelicom. Ona je čudo i blago koje ne bi smeli da izgubimo.

**PRESSING:** U tvojoj monografiji i na izložbama zbog uredničkih i programskih zahteva neki aspekti tvoje karijere nisu dovoljno pojašnjeni, pre svega erotski strip i politička karikatura. S obzirom da sada nemamo zadate limite, šta možeš da kažeš o aspektima tvojega rada koji nisu do sada dovoljno poznati?

**RELJIĆ:** Ja sam erotiku kao stripski izraz najavio kroz erotsku karikaturu još pre nego što sam se počeo baviti stripom, a posle realistične faze, u radu na „Dekameronu” i seksu karikaturama u „Erotici”, „Plejboju” i „Penthausu”. „Uličarka Lizet” je epilog i najbolji primer toga. Zaista sam uživao radeći na njenom albumu. Po mom povratku iz Grčke, samo sam reaktivirao žanr koji sam privremeno zapostavio. Što se tiče političke karikature, nju sam u punoj snazi aktivirao po dolasku u Grčku. Dok



# bil i bul

## LETEĆI TANJUR



18 sam radio u „Borbi”, nisam želeo da se mešam u posao Savića, Koraksića, Petričića, Ubovića... Ionako ih je bilo previše, tako da sam se više orjen-tisao na politički strip-kaiš „Radiša” u „Radu”. Elek, posle famozne Klintonove naslovne u „Kiriakatiki Elefterotipika” („Nedeljna Elefterotipija”), stekao sam veliko samopouzdanje, pa sam za njih uradio veliki broj masovnih karikatura za naslovne strane. To samopouzdanje je rezultiralo time da sam prelaskom u „Kosmos tu penditis”, počeo da radim pravu, dnevnu političku karikaturu uz portret-karikaturu koju sam radio i u „Elefterotipiji”. Kada se sve uzme u obzir, rad na političkoj karikaturi je možda najuspešniji period mog života. Veruj mi, ni sam nisam verovao u to dok, posle slave koju sam stekao Klintonovom naslovnom, jednu drugu naslovnu karikaturu (objavljenu u „Epsilonu” i koju je prenela naša „Ilustrovana Politika”), nisam video okačenu u svečanoj hali odmah pored prvog objavljenog broja „Elefterotipije”, uvećanu na veličinu manje garsonjere. Nikada nisam dobio odgovor šta ona tamo traži. Možda zbog neke njihove tradicije. Na njoj su bili nacrtani Klinton, Bler, Šrak i Šreder, obućeni kao Hitlerjugend, sa Hićnim brkovima, da odaju počast pred njegovim grobom. Klintonu je iz sliča virila košulja, zbog Monike. Ne verujem da je to bio razlog zašto su me ‘obesili’ na zid. Verovatno je razlog bio taj što je tim brojem krenula kampanja koja je okupila sve svetske karikaturiste koji su bili protiv bombardovanja Srbije. To recimo u Srbiji niko nije znao, ali sam zato u Grčkoj stekao poštovanje. Svi su me znali.

**PRESSING:** Kažu da samo vrhunski talentovani crtači uspešno crtaju lepe žene? Koja je tvoja tajna da si uspešan u tome?

**RELJIĆ:** Drago mi je što si sa pitanja politike prešao na žene. Zašto su moje žene lepe? Ti me zabrinjavaš, prijatelju. Pa žene su nešto najlepše što je nama muškarcima priroda poklonila, dala, učinila privilegiju da budemo njihovi saputnici. One su čudo. One su te koje rađaju i stvaraju novi život. Mi smo samo Instituti za seme i ništa više. A to što su nas one prihvatile takve kakvi smo, može se zaključiti da je i njima jednako lepo sa nama, kao nama sa njima. Nema tu nikakve tajne. One su lepe jer to moraju biti!

**PRESSING:** Kakva je bila saradnja sa urednicima sa kojima si objavljivao?

**RELJIĆ:** Nisam mnogo komunicirao sa urednicima izdanja gde sam objavljivao svoje stripove i karikature. Najviše sam bio u kontaktu sa Žikom Atanackovićem iz „Dečijih novina” i Radetom Ivanovićem iz „Ježa” kada smo u „Kondoru” radili „Oriona” i „Leptira”. Doduše, neke moje bivše kolege su, postavši urednici, izgubili moje telefonske brojeve. Valjda me zbog toga tako malo znaju u Srbiji. I za kraj ovog pitanja da napomenem i jedinog prijatelja kojeg sam imao među urednicima, Veljka Krulčića. Tog tihog, skromnog i dobronamernog prijatelja iz Zagreba nikada nisam doživljavao kao urednika, već kao istinskog prijatelja. Neki dan smo razmenili poruke. Dobro je, živ i zdrav i pun energije. Kaže da bi radije upoznao moju Lizet nego Koronu, koja i njemu i meni kuca na vrata, ali ja ipak ne otvaram vrata kad neko kuca. I što se tiče Lizet, počeo sam sa sinom Danielom da farbam i eksperimentišemo kako da je obojimo. Supruga Mitra nam dobacuje da neću pogrešiti ako je ofarbamo kao što sam ja ‘farbao’ nju.

**PRESSING:** Koliko si poznavao i drugovao sa drugim kolegama (crtačima, scenaristima, koloristima, upisivačima slova, itd.)?

**RELJIĆ:** Dok je postojao onaj pravi „Beogradski krug 2”, družili smo se svi i svi smo bili isti. Bio je to onaj pravi, kreativni briefing u hotelu Mažestik svakog petka. Kako je vreme odmicalo, to je počelo da se menjao kako nam je rajting ili ‘padao’ ili se ‘dizao’. Znaš, ego je jako izražen u našem poslu, ali nije to samo slučaj sa našom profesijom. Karikaturisti su još gori i u svetu i kod nas. Kad ovo kažem, moram da primetim da taj naglašeni ego nisam primetio kod onih koji zaista vrede. Po povratku iz Grčke sam pokušao da obnovim „Krug 2”. Bilo je nekih pokušaja okupljanja, ali izgleda da nije išlo. Promenila su se vremena, a ni mi više nismo isti. Sa svim svojim kolegama sam, bar tako mislim, u korektnim odnosima. Sticajem okolnosti najviše sam se družio sa Zdravkom Zupanom, Zoranom Kovačevićem, Pahekom i od mlade garde iz „Kruga 2” sa Dragom Lazarevićem. Što se tiče saradnika, bio sam u direktnom kontaktu sa Vladom Nedanoskim zbog „Neretljanskog gusara” i prvog albuma „Oriona”, sa starijim sinom Danielom sam saradivao na „Balko from New Order Land” i „Babis-u” i u još nekoliko manjih projekata. Još uvek saradujem sa njim. Ostale scenariste nikada u životu nisam ni sreo ni video - Cimperlića, Jelenu Radovanović, Magdu Vuzurović i Ljiljanu



Smiljančić. Većinom sam pisao scenarija za svoje stripove. Koloriste i upisivače iz praktičnih razloga nikada nisam upoznao jer sam i taj posao uglavnom radio sam.

**PRESSING:** Poznato je da voliš da se šališ i da imaš odličan smisao za humor. Koliko ti je to pomagalo ili odmagalo u životu?

**RELJIĆ:** Pre puberteta i za vreme sam bio povučen, stidljiv - čutolog. Humor sam potiskivao u sebi, ali sam želeo da kroz strip to pokažem ljudima. Lično se nisam mnogo smeđao i zezao sa ljudima, ali sam želeo da im kroz moje humorističke stripove i karikature izmamim osmeħ. Mislim da mi je Grčka jako pomogla da se otvorim i - otkačim. Meni je najlepše doba dana jutro kad sunce počinje da izlazi. Tada bih procvrkutao kao vrabac. Kao slavuj više ne mogu da cvrkucem (a snimao sam ploče), jer su mi zbog intubacije, kad mi je pukao čir, oštetili glasne žice, pa sada više škipim nego što govorim. Verovatno ću da tužim doktore, jer su mi uništili sredstvo za rad, ali izgleda da sam otpevao svoje. Sa druge strane, mislim da je humor deo našeg srpskog mentaliteta, ne samo mog. Uvek smo se zezali i na tuđ, ali i na naš račun. Mislim da su nas Hrvati baš zbog toga najviše mrzeli. Šalim se, naravno. Ne mogu a da se ne setim 70-ih godina prošlog veka, praznih ulica Zagreba i Ljubljane subotom uveče, kada se prikazivalo „Pozorište u kući“. Uvek smo znali da se šalimo... I kad nije bilo vreme za to.

**PRESSING:** Da li je bilo kriznih trenutaka tokom karijere, i kojih, i šta te je tada održalo da nastaviš i istraješ?

**RELJIĆ:** Da, svakako da je bilo kriznih situacija u mom životu i karijeri. Prva kriza je bila kada je trebalo odlučiti šta hoću od života. Bio sam talentovani sportista, pevač i muzičar, kao predsednik omladine u „Borbici“ sam lako mogao zakoračiti u visoku politiku. Muzika i politika su finansijski veoma isplative discipline. Tamo je bila lova, ali sam ja izabrao politiku ‘šupljih džepova’. Najveća kriza u mom životu je bila ta što sam zbog geostrateških igara za sirovine, najmanje dva puta morao svoj život da počnem od nule. I odlazak u Grčku i ponovni povratak u Srbiju. Ali bukvalno od nule! Još uvek ne mogu da nađem posao u svojoj rođenoj zemlji, a toliko sam objavljuvao. Možda me smatraju izdajicom roda soga, a ja sam bio prvi u svetu koji je Klintonu ‘zveknuo’ šamarčinu onom naslovnom u „Elefterotipiji“ i obelodanio da mu je Monika otkopčala šlic u „Epsilonu“. Čak sam jednu epizodu u „Balko from New Order Land“ posvetio njemu i Moniki. Ono što me čini srećnim i što me je stimulisalo



da istrajem je to što radim najlepši posao na svetu a to je naterati ljude na osmeħ i usrečiti ih. Tu moju odluku da se bavim i stripom i karikaturom neki put dovedem u pitanje kad zavučem ruku u džep i napipam rupu.

**PRESSING:** Da li ti je žao što neki tvoj lik ili serijal nije nastavljen u dužem periodu, što bi ostavilo twoje ime u dubljem pamćenju kod čitalaca?

**RELJIĆ:** Najviše želim što nisam napravio više epizoda „Dekamerona“. Ali sam se zato zainatio da „Družinu Kliker“, „Daniel i Marko“, „Lizet“ i „Aligatora Aleta“ pretočim u albume. Nadam se da ću u tome uspeti. I odmah da ti kažem. Kad spomenu „dublje pamćenje kod čitalaca“, ja nemam nameru da uđem u istoriju jer iz nje još нико nije živ izašao. Više mi je stalo da za života učinim još neke ljude srećnima.

**PRESSING:** Rekao bih da je tvoja karijera jedan uspešni put talentovanog klasičnog crtača i scenariste. Kako vidiš svoj autorski rad i rad za licencne stripove?

**RELJIĆ:** Moj autorski rad na stripu i karikaturi bio je ono u čemu sam se najbolje dokazao. „Vasa Trasa“, „Radiša“, „Družina Kliker“, „Daniel i Marko“, „Aligator Ale“, „Orion“, „Balko from New Order Land“, „Babis“, „Ipokratis i Tromokratus“... Ima ih još. Sve su to autorski stripovi. To što sam veliki posao odradio na licencama „Tom i Džeri“, „Bil i Bul“, „Talični Tom“, i što sam radio sa Zupanom za „Univerzal Pikčers“, „Pink Pantera“ i „Peru Detlića“, nije ništa u odnosu na ono što je meni bilo najbliže - a to je upravo autorski strip.

**PRESSING:** Da li ima nešto što bi još uvek želeo da uradiš, u crtanju i u životu?

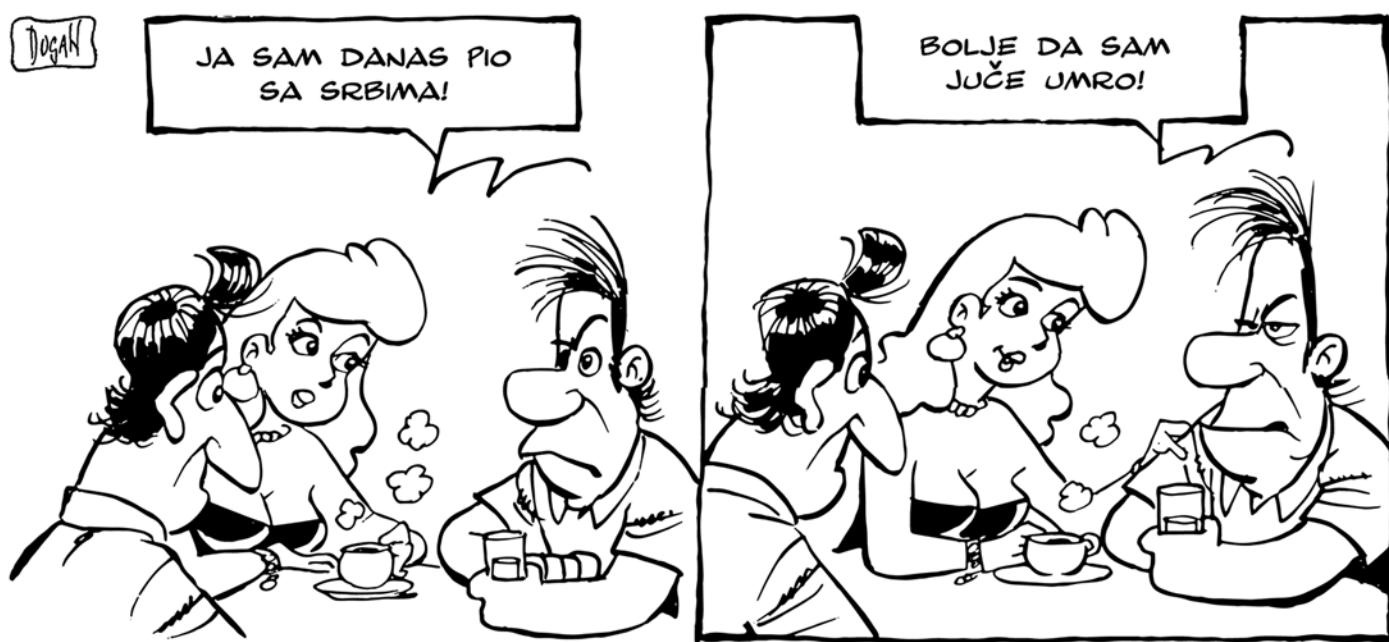
**RELJIĆ:** Od „Dekamerona“ sam želeo napraviti grafički roman (na moj način), ali, ponavljam, žao mi je što nisam uspeo ispričati sve što sam pričao sa mojim scenaristom Bokačom. Izgleda da sam Đovanija džaba podigao iz groba. Ipak, imam dovoljno materijala da od njega napravim album već sutra. Želim takođe da me služi mozak, oči i ruka još dugo, jer još uvek uživam da crtam i kreiram. Izgleda da za mene ne postoji starosna granica jer sada, u svojoj 72-oj godini, radim više nego ikada.

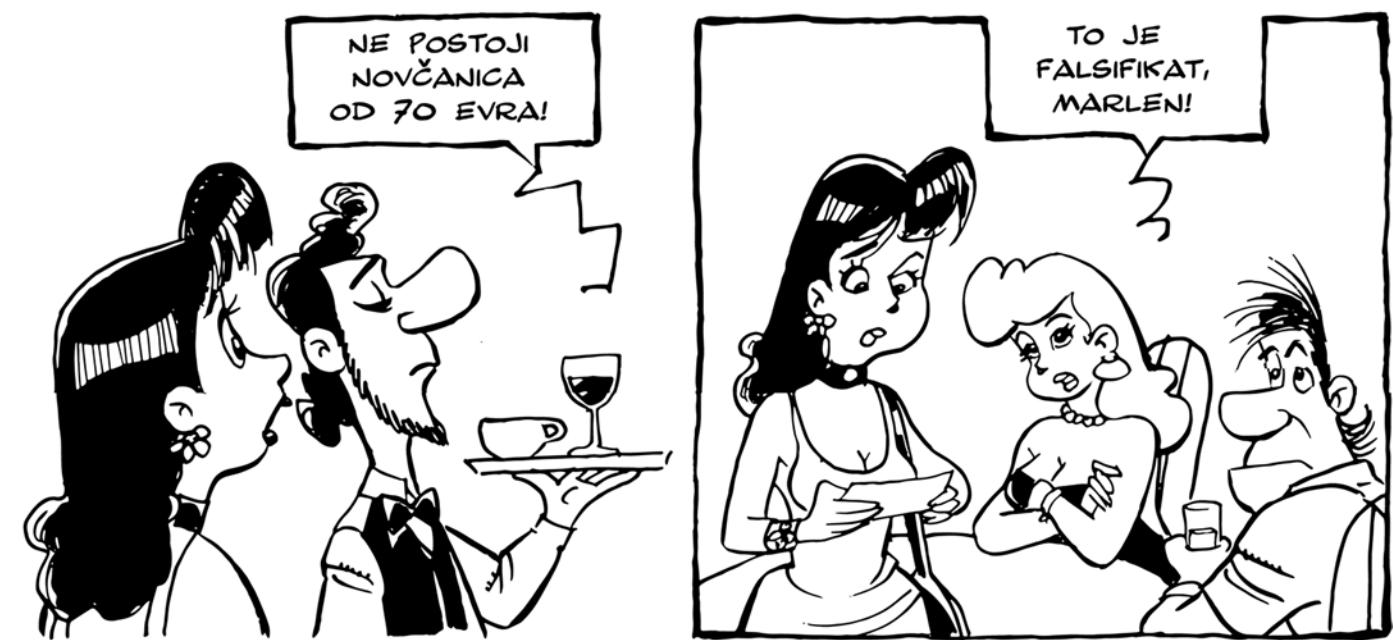
**PRESSING:** Da li imaš neke savete za mlade ljude koji žele da se bave crtanjem?

**RELJIĆ:** Pošto sam sa razlogom napustio filozofske studije jer nisam voleo mnogo da filozifiram, samo ću mladima ostaviti jednu rečenicu: „Volete ovaj posao kao što sam ga ja voleo! Bićete srećni, videćete!“ ■

**Razgovarao:** Živojin TAMBURIĆ









Mirko ZULIĆ



Mefisto



preveo: Miša MITRANOVIC

ZORAN HERCEG

# GLE!

RAVNA BRDA ZAVIČAJA MOG



# Više od igre

**V**olim sport koji nastoji biti bolji od života. Ako život nije fer, neka sport bude barem nešto manje nepošten. Od djetinjstva, sport je za mene funkcionirao kao svojevrstan bijeg od realnosti i sve teže podnosim novovjeku sport u kojem je sve manje sporta, a sve više politike, populizma, kriminala i kladića... I naučio sam da uz sebe trebam imati knjige ili filmove, stare „Panini“ albume i zimzelene magazine koji me podsjećaju na nepokvaren ushit pri gledanju ili upražnjavanju sporta. Jedan od najboljih lijekova za takvu vrstu prve pomoći je jedna lijepa, velika knjiga tvrdih korica, s uglavnom bijelom naslovnicom s crtežom na coveru i sa 150 stranica stripa u sebi.

Knjiga se zove „Nježni sport“, autor je Ivica Bednjanec, a podnaslov knjige kaže da je riječ o satiričkoj enciklopediji sporta u stripu.

Naslovnica je već sad kulturno dobro zbog koje će se nasmiješiti svaki ljubitelj sporta ili stripa u nas: autor Bednjanec u rukama drži olovku i papir s tablom stripa, a lјutito degažira Nježnog, koji blesavo leti kroz zrak. Taj vrtinjač je svojevrsni trademark stripova o Nježnom, na gotovo svakoj stranici, na kraju stripa čeka ga spomenut šutoguz.

Kad konzultiram porijeklo ovog divnog (anti)junaka, saznajem da je Nježni kao lik rođen 1975. na stranicama „Modre laste“, vječnog časopisa za osnovnoškolce, a u „sezoni“ 75/76. „Nježni“ će „zaigrati“ na stranica-

ma satiričnog časopisa „Kerempuh“ gdje će biti dežurni kriminalac i robijaš koji na kraju uvijek završi u zatvoru, progovorivši prije toga o problemima u društvu, mitu i korupciji i socijalnim problemima. Već iduće godine, „Nježni“ će se naći u kulnoj „SN reviji“, sportskom tjedniku gdje će iz tjedna u tjedan gostovati s tablom stripa narednih sedam godina, sve tamo do 1983.

Knjiga koja mi znači spas objavljena je 1980. godine u izdanju zagrebačke „Mladosti“, a sadržava odabranih, kako rekoh, 150 stripova. Stripova koji predstavljaju pravu senzaciju i neotkriveno čudo, jedinstven satirički prikaz sporta i aktualnog trenutka u društvu na neponovljivo kvalitetan način. Sam autor, Ivica Bednjanec, jedan je od onih koje nikada nismo dovoljno cijenili iako je riječ o fascinantnom stripovskom opusu u svjetskim razmjerima.

Bednjanec je bio izrazito produktivan autor koji je vjerovao da strip treba utjecati na široke mase, posebice na mlade, a u stripovima je nastojao odraziti svakodnevni život. Autentičan u izrazu, Bednjanec je sam sebi pisao scenarije i crtao stripove, a nedvosmislen uspjeh kod široke publike, priskrbio mu je, tipično za nas, kritike da je „pučki zabavljač“ i „autor za dječu“. A spominjanje djece u kontekstu nekakve visoke umjetnosti je valjda minus, koji je pogrešan da ne može biti pogrešniji. Jer, nema zahtjevnije publike od djece.

Djeca su surova, divno primitivna i potpuno iskrena. Ne žele glumiti da im se nešto svida, niti ponašati se „kako se očekuje“. Ili prolaziš, ili ne prolaziš. Nadalje, dječja publika koju imate danas za nekoliko godina neće biti tu, već će doći novi klinci s novim forama. Pred takvom publikom je Bednjanec uspješno stvarao stripove u „Modroj lasti“ trideset godina bez prekida, objavljivajući serijale poput „Genija“, „Lastana“, „Jasnu i osmoškolce“ i „Duricu“, spomenimo najpoznatije. Takav kontinuitet je znak izvrs-

nosti i stalnog rada, a kad se tom opusu pridodaju njegovi povijesni stripovi, kao i „nježni“ stripovi o sportu dobijate figuru i opus oko kojeg bi neka samosvesnija nacija izgradila školu stripa kakvu, recimo, imaju Francuska i Belgija.

Knjiga „Nježni sport“ je, uz odmak od četrdeset godina, dragocjen dokaz o potpuno netipičnim, originalnim i genijalnim stripovima o Nježnom i njegovim sportskim dogodovštinama koje su tako bespriječorno nacrtane i neprevodivo ispričane da vam je odmah jasno da je riječ o remek-djelu. Iskreno, takav spoj priče o sportu uz vrhunski izbršenu satiru nikada nisam susreo u životu.

Stripovi o Nježnom su, naprosto, zapanjujuće izvanredni.

Bednjančev crtački stil je originalno kulturalan, vješt i siguran, gdje detalji ne guše, a pozadine funkcioniраju čineći strip pitkim. Autor se često poigrava sa formom samog stripa koristeći elemente sporta kojeg crta, a Nježni izgleda kako, recimo, izgledaju talijanska Linea, češkoslovački Pat i Mat ili mađarski Gustav. Zimzeleno i vječno.

Metajezik u stripovima o Nježnom je ingeniozan i zahtijeva barem poseban tekst, ali i dublje proučavanje iz aspekta hrvatskog jezika. Svjedoci smo predugog, nepotrebogn iživljavanja nad jezikom koji se stalno pokušava zauzdati, uniformirati i iscjediti od arhaičnosti i uzbudljivosti. Bednjanec u ovim stripovima čini potpuno oprečnu stvar: s jezikom se igra na načine koji vam ne bi pali na pamet, frcajući i iskreći od vulgarizama, žargona i dijalekata, često ismijavajući znanstveni i administrativni stil razgovora.

Tako na jednoj tabli Nježni izgovara ovo: „Moram istražiti porazogenetiku i odrediti nogoterapiju. Hm... Optometrički engrami uzrokirani su notoričkom introspekcijom zvjezdrotorfiranog nogotalamus. Loptofobija je per-



cipirana čuvajnogičkim trtizmom kao refleks na cipelarnu traumlatiku. Indolentni lijenvizam inducira parazgrtna prerelaksacija. Lovosenzus motivira nervni kopačkompleks egovalentne motorike noganglijia." Da, znam, pročitajte ponovno i polako.

A onda je tu i lik Nježnog koji je posve originalan i, na prvu, naš čovjek. On izgleda tako da mu se smijemo, smijući se zapravo sebi. Inače, lik Nježnog je Bednjanec, prema vlastitim riječima, napravio prema stvarnoj osobi. „Nježni je pokojni Mikula Bracanin, barba iz Starog Grada na Hvaru koji je vodio brigu o prtljazi putnika s trajekta. Bio je ljudina od dva metra, toliko golem da mu je svaka majica bila premala. Premda je svaki dan brijao glavu i bradu, uvijek je izgledao neobrijano. Hlače je vezao špagom, a na cokulama nije imao žirance. Imao je sitan, nježan glas, u neskladu s njegovom golemom pojmom", pojasnio je u intervjuu Bednjanec.

I doista, Nježnog cete voljeti poput Delboja ili Alana Forda, a ono čime će vas definitivno osvojiti shvatit cete tek nakon nekog vremena, kad čitajući razgrnute crtež i jezik i konačno ugledate tog rmpaliju, tog Nježnog. Naivnog, znatiželnog i poštenog sportaša koji se nikako ne uklapa u tamne strane sporta, a upravo se tim sportskim crnilom Bednjanec i obračunava. Neuspjesi, lažiranje tekmi, mito i korupcija u sportu, kao i svega toga proizašle društvene anomalije su u okružje kojem Nježni prebiva i u kojem, kako rekoh, na kraju svakog stripa dobije nogom u guzicu.

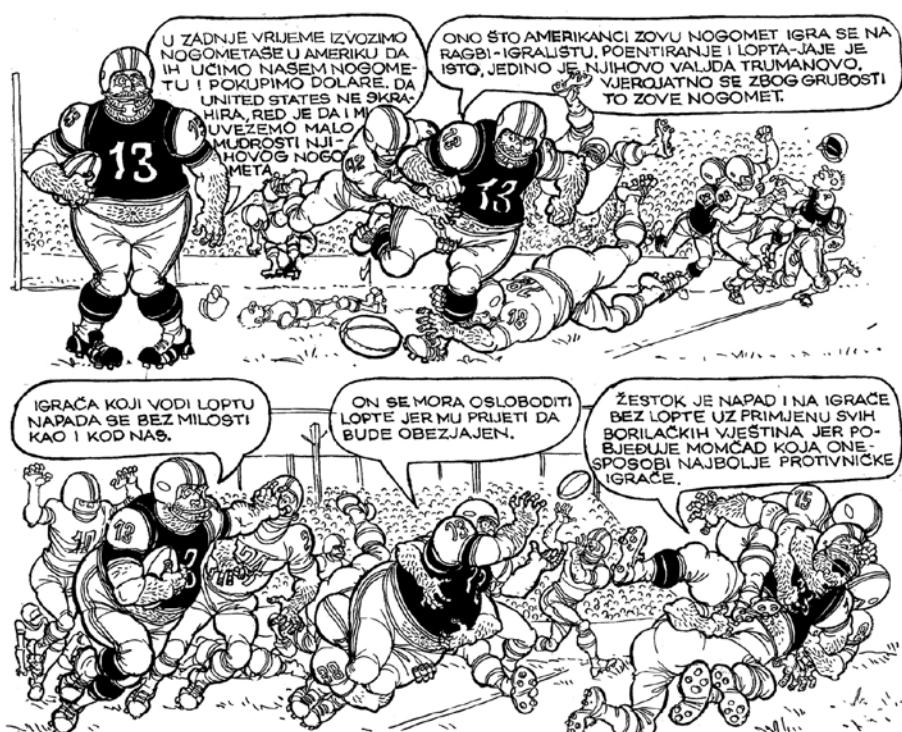
Kako se godinama vraćam ovoj knjizi, moram priznati da me redovito zapanji aktualnost Bednjančevih stripova, uz žalosno saznanje da se radi o istim sranjima kakve gledam i danas. Ponekad mi se zaledi smiješak kada shvatim koliko se toga malo promjenilo oko nas i u nama, poput gledanja „Balkanskog špajjuna” gdje je Ilija Čvorović i njegov paranoični svijet sve manje smiješan, a sve više postaje realan, prerealan.

No, to i je odlika uspjele satire. Vrijeme za nju nema protuoružje.

Tako Nježni u jednom stripu zaključuje da je s našim nogometom sve u redu samo „treba maknuti publiku iz njega“ ili kad u kupu izbace „velikog ligaša“ direktor tima poludi jer „moraju putovat na utakmicu sljedećeg kola, a otkud vam lova?“. Tu je i brzo klizanje, gdje Nježni upada kroz led zaključivši da se kod nas nitko ne bavi brzim kliznjem, osim finansijaša, pa onda malo boksa: kad kao trener boksačke repke doneše osam zlata od jedanast mogućih veli funkcijerima iz saveza da zna da su se „na crnoj misi dogovorili kako to proslaviti“, i očekivano dobije otakz, točnije, nogu u guzicu.

Ovo nisu niti nešto probrani, niti najbolji primjeri, već sam se oslonio na prisjećanje. Zaista, nema smisla da vam prepričavam stripove, osim što mislim da bi iz ovih stopa trebali imati ovu knjigu, koja je još uvijek dobavljava u antikvarijatima ili na web oglascnicima. Riječ je o spomeniku nulte kategorije i kulturnoj baštini prvog reda.

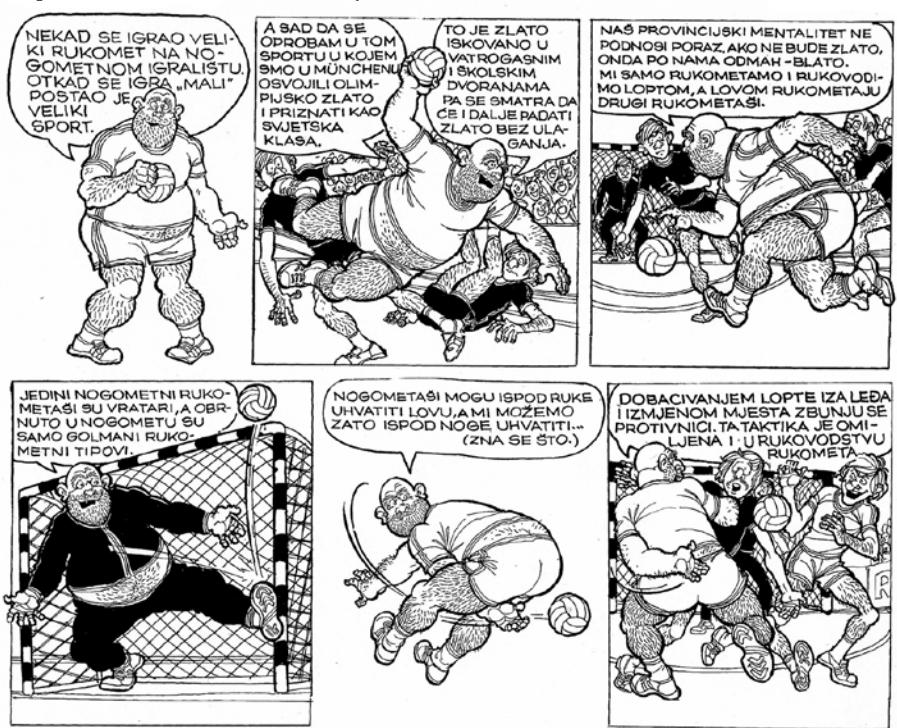
U stripovima Nježni oprowava sve sportove, od onih najpopularnijih do onih na rubu interesa i u svakom kadru Bednjanec kao da educira i studira pokret, dinamiku i obilježja sporta, te knjiga doista i stvarno postaje enciklopedijom u kojoj cete, kunevam se, naučiti podosta o sportovima. A teško da cete se sjetiti sporta u kojem se Nježni ne oprobava.



Sumnjam da je Bednjanec svjesno želio biti toliko prokleti aktualan i nakon ovoliko vremena. Mislim da smo ipak mi sjebali stvar, a autor je naprosto znao što i kako radi. I u toj činjenici leži saznanje koje nije ugodno, ali je kao priznanje ljekovito. Ili kako je to na nekom mjestu izrečeno u Herbertovoj „Dini“: „Svi pravi lijekovi su gorki.“

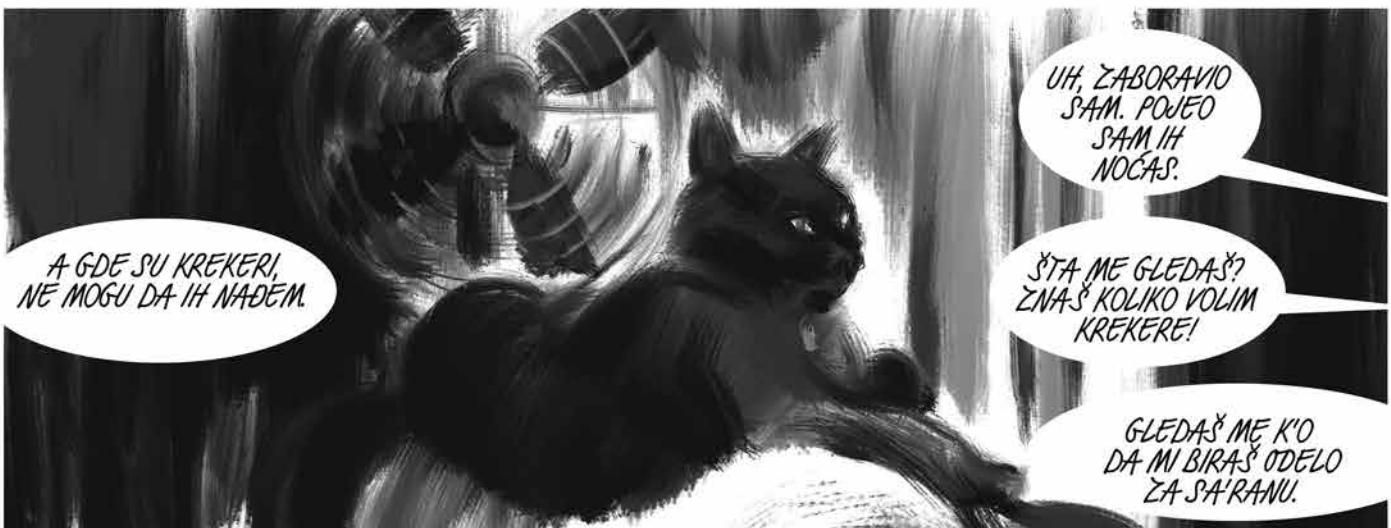
Znači, mi više nismo sposobni napraviti i imati strip poput „Nježnog“. Mi se sebi više ne usudimo smijati, postajemo ozbiljni, natmuren i opterećeni. Kao i u slučaju jednog drugog remek djela domaćeg novinskog stripa, Devlićevih „Huljica“, mi smo postali prevelike hulje da bi imali takav strip o sebi. Isto tako, postali smo pregrubi da pronađemo nekog nježnog čovjeka kakav je Nježni. O nama se teško mogu napraviti takvi duhoviti stripovi koji traju dugi i izlaze u adekvatnom mediju. Tu i tamo se pojavi pokoja iskra duha i vještine poput sjajnih duhovitih prizora iz života koje crta Tisja Kljaković Bralić. No, teško je očekivati da se autor može samopogoniti i raditi godinama, bez medija, urednika i dobrog honorara i održavati nivo visoke kvalitete.

I zato je „Nježni“ čudo. I zato mu se vraćam. Da se sjetim kako se voli sport. I da se nasmijem onom zadnjem kadru, u kojem ide nogu u guzicu. Ako volite sport, sigurno ste je dobili, u trenucima kad su se vaši ideali, ne samo sportski, susreli sa životom i okolinom i doživjeli teški karambol. I zato nam treba „Nježni“, da se dobro i iskreno nasmijemo samima sebi. Kad to prestanemo raditi, e, onda smo najebali. ■



# MORIS U SRED SREDE

RATOVNI OKO HLEBA





# Njujork nisu pobedili ni teroristi, ni uragani - neće ni Korona

Danski strip može da se poohvali nekim svetski poznatim autorima, kao što su Tedi Kristijansen, Peter Snejbjerg i Kristijan Hojgard. Jedno od imena koja pripadaju gornjem ešalonu danskog stripa po svojim crtačkim kvalitetima ali i po internacionalnoj karijeri svakako je i Henrik Kim Rer. Popričali smo s njim o njegovom umetničkom radu, ali i životu u gradu koji trenutno trpi najveći teret u borbi s virusom korona - Njujorku.

**PRESSING:** Osnovali ste studio "De Bla Bil" relativno mladi. Zašto?

**Henrik RER:** Jedan dobar prijatelj je putovao po Južnoj Americi godinu dana, i napisao mi je pismo sa plaže u Brazilu predlažući da otvorimo prodavnicu stripova i studio kada se vrati u Dansku. Pristao sam. Obojica smo imali po 20 godina na kada smo ga otvorili. Bilo je to sjajno vreme. Svi u studiju su bili mladi, ambiciozni i puno obećavali, a svet nam je izgledao širom otvoren.

**PRESSING:** Šta se, onda, promenilo i nateralo

Vas da zatvorite studio?

**RER:** Studio je bio u mom rodnom gradu, Oden-si, a ja sam se preselio za Kopenhagen. Bilo je više prilika za mladog crtača stripova u glavnom

gradu Danske a, takođe, sam imao i devojku ko-

go godina nakon mog odlaska, i njega su vodili i koristili mnogo mojih dobrih kolega.

**PRESSING:** Možete li reći nešto o stanju strip-ske scene u Danskoj našim čitaocima? Da li se promenila u odnosu na vreme kada ste Vi počeli sa radom?

**RER:** Strippska scena u Danskoj je nekakva mešavina. Postoji veliki i raznoliki izbor visoko kvalitetnih izdanja, kako danskih tako i prevođa stranih stripova, ali prodaja nije tako visoka kao kada sam počinjao pre 35 godina. Šanse za danskog autora da zarađuje za život baveći se stripovima u Danskoj su sada male.

**PRESSING:** Prešli ste okean. Šta Vas je nateralo na taj potez?

**RER:** Pretpostavljam da je to bila žudnja za avanturom, nagon da probam nešto novo i



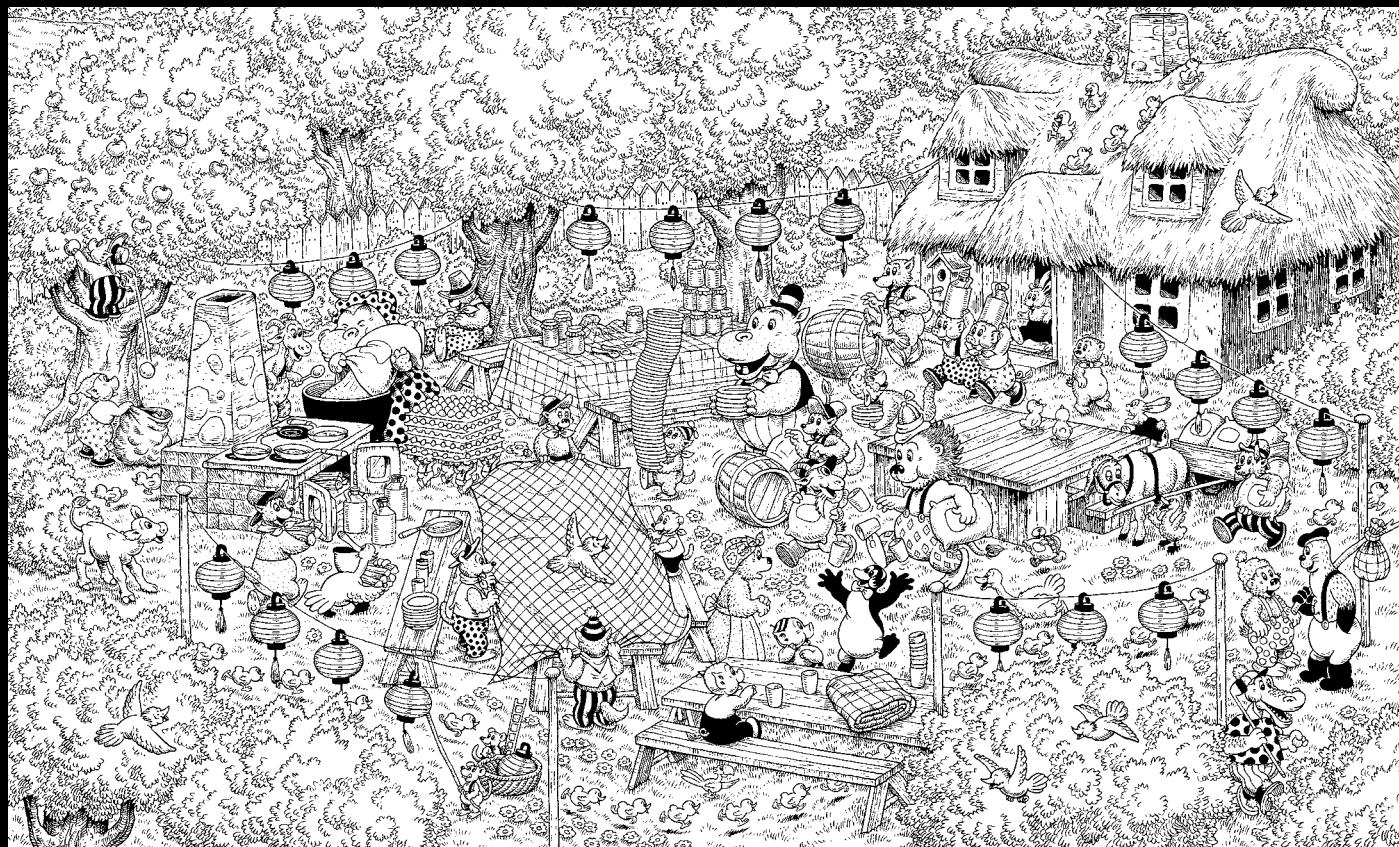
možda teško. Bio sam usred svojih dvadesetih, bez tereta brige o ženi ili deci, pa je prosto bilo moguće da se preselim.

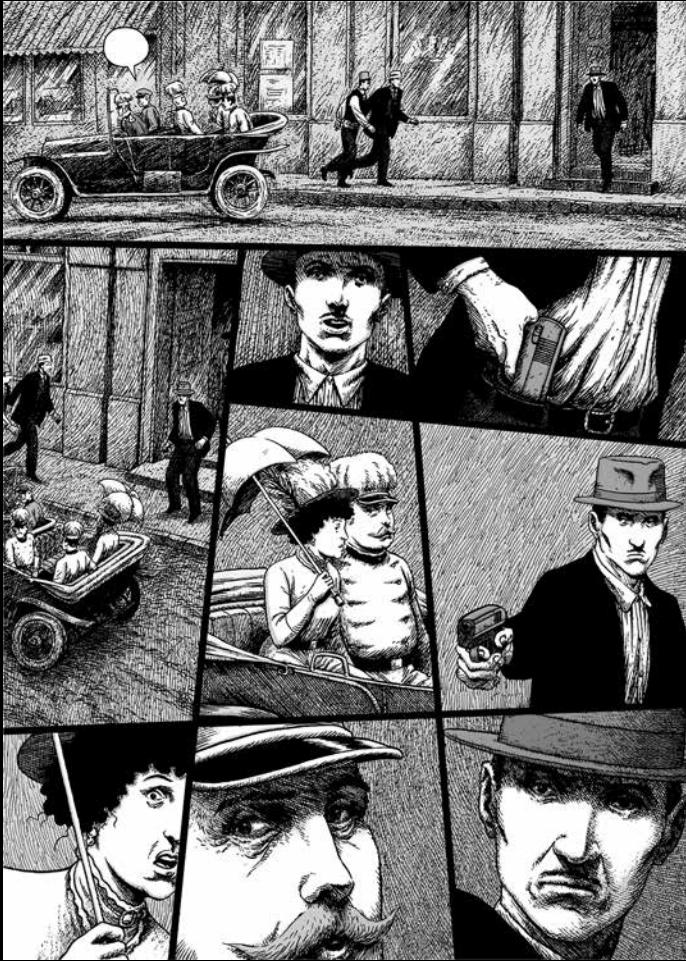
**PRESSING:** Neki Evropljani dožive neku vrstu kulturološkog šoka kada dođu u SAD. Da li ste ga i Vi iskusili?

**RER:** Kulturološki šok? Ne, ne baš. Njujork ume biti veoma nemilosrdan u odnosu na Kopenhagen, ali sam se navikao na njega prilično brzo. Sada mogu biti jednako bezobrazan kao bilo koji drugi tip tamo (smeh).

**PRESSING:** U kom smislu je Njujork nemilosrdan? Da li je američka strip scena bila nemilosrdna u odnosu na onu koju ste poznavali u Danskoj?

**RER:** Nisam pričao o stripskoj sceni već o sveopštrem utisku grada koji nikad ne spava. On





godom olijenom u virusu COVID 19? Vesti koje nam stižu iz Njujorka su prilično zastrašujuće.

**RER:** Njujorčani se nose sa koronom isto onako kako su se nosili sa 11. septembrom i uraganom Sendi - oni stisnu zube i guraju napred. Ako se lako predaš, ne opstaješ dugo u Njujorku. Potrebno je mnogo da bi potukao Njujorčane.

**PRESSING:** Živite u SAD-u a ipak radite za francuske izdavače. Može biti glupo pitanje, ali zašto ne radite za američke izdavače?

**RER:** Mislim da su moj stil i način pripovedanja više evropski nego američki. Takođe, radio sam za skandinavske izdavače pa prešao da radim za francuske, i nisam imao potrebu da tražim posao kod američkih. Možda jednog dana u budućnosti? Radio sam za dosta reklamnih agencija u Njujorku i Čikagu, ali to nisu bili stripovi, naravno, već storibordi.

**PRESSING:** U poslednje vreme radite stripove zasnovane na književnosti ili istoriji, često i na obe istovremeno. Šta je to što vas čini zainteresovanim za ove dve oblasti?

**RER:** Ja ih prosto obožavam. Moja baba je imala serije knjiga o istoriji sveta u 18 tomova. Čitao sam ih kao klinac kada sam je posećivao i, zapravo se nikada nisam oporavio od toga.

**PRESSING:** Pisali ste svoje stripove, a ipak trenutno radite i sa scenaristom. Koje su razlike između crtanja na osnovu sopstvenog scenarija i crtanja na osnovu tuđeg?

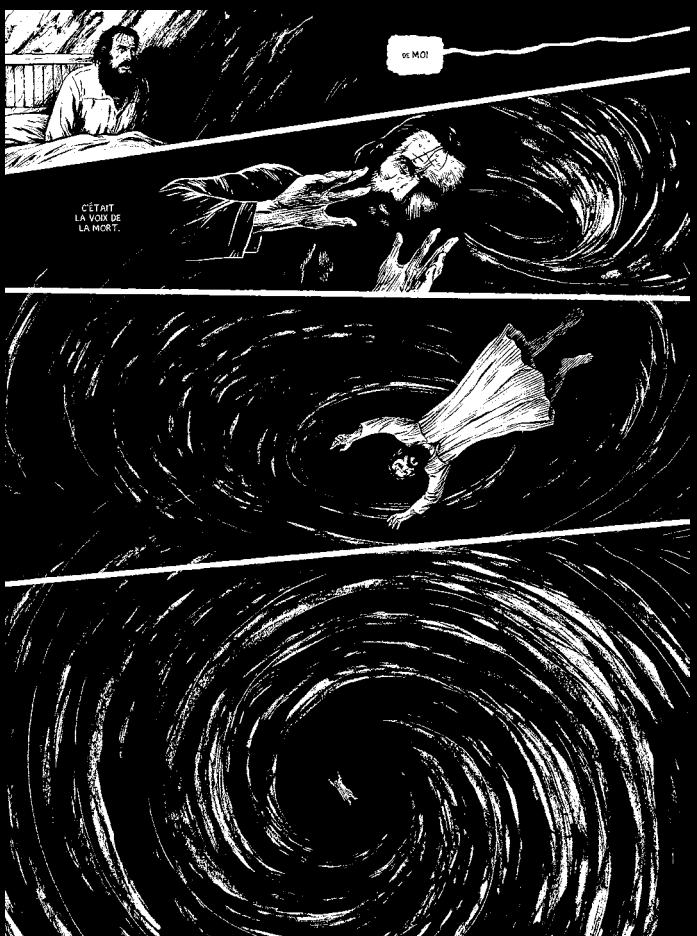
**RER:** Volim saradnju. Sebe ne možeš iznenaditi, a druga osoba može da u strip donese nešto o čemu nikada nisi razmišljao. Saradnja je pogodna da proširi ideje nekog projekta. E sad, ovo što sam rekao na stranu, ponekad ti je potrebno da pišeš i ilustruješ svoju priču, jednostavno da bi imao totalnu kontrolu. Smatram da izmena između ova dva pristupa radu donosi ploda.

**PRESSING:** Šta biste posavetovali mlađog umetnika koji počinje sa bavljenjem stripovima danas?

**RER:** Drži se rokova. Ostani gladan. Radi nešto što je teško za tebe, jer je to jedini način da se razviješ kao umetnik. Da li sam pomenuo da treba da se držiš rokova? ■

**Razgovarao:** Marko STOJANOVIC

**Preveli:** Andrija STOJANOVIĆ, Marko STOJANOVIC



je bio, a možda je i dalje, mesto gde je mnogo više ljudi bilo u poteri za dolarom, koji se pri tom nisu uvek vladali etikom u pronalaženju načina da ga se dokopaju.

**PRESSING:** Vi se bavite kako karikaturalnim tako i realističnim stilom. Da li je izazov da se prebacujete sa jednog stila na drugi? Da li se osećate jednakom prirodnou u oba?

**RER:** Ne, to mi nije neki izazov. Radim na taj način još od tinejdžerskih dana. Nalazim da mi je karikatura lakša od realističnog stila, verovatno zato što nisam imao odgovarajuće umetničko obrazovanje, ali sve je j@b@no teško. Imam veoma problematičan odnos sa svojim poslom.

**PRESSING:** Da li se osećate da ste u nepovoljnem položaju, zato što niste imali „odgovarajuće umetničko obrazovanje“ kako ga nazivate?

**RER:** O, da, veoma. Moje poznavanje ljudske anatomije, na primer, ostavlja poprilično prostora za napredak. Takođe, sam sam sebe naučio mnogim stvarima koje bih naučio dosta brže i verovatno bolje uz pomoć nekolicine dobrih učitelja.

**PRESSING:** Možete li mi objasniti na šta ste mislili pod „veoma problematičnim odnosom sa svojim poslom“?

**RER:** Obično ne volim sopstveni rad, jer u završenom radu vidim sve same greške. S druge strane, mislim da ne bih bio srećan bez bavljenja umetnosću odnosno stripom, pa je sve to, kao što rekoh... Problematično.

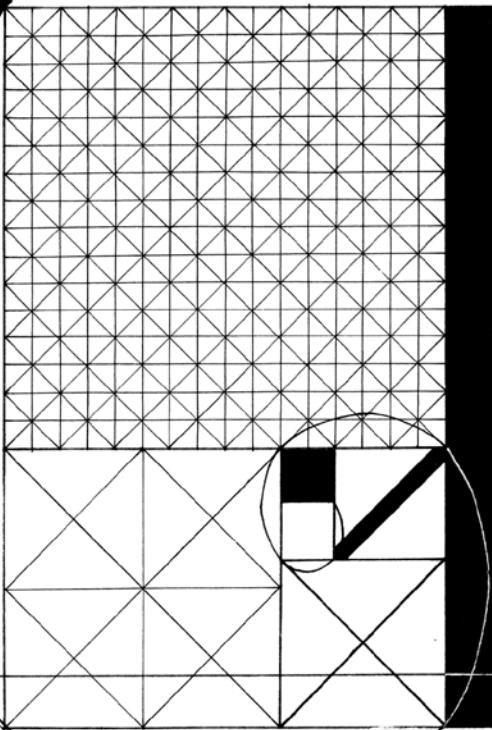
**PRESSING:** Bili ste neposredni svedok terorističkog napada 11. septembra. Koliko Vam je teško bilo da nacrtate strip zasnovan na tome – a nacrtali ste dva? Na koji način je bilo različito u odnosu na crtanje prethodnih stripova?

**RER:** Pa, bilo je nabijeno emocijama - u pitanju je autobiografska priča o mojoj porodici u opasnosti. Naročito je pisanje bilo teško. Pre toga sam se bavio samo fikcijom. Kada radite nešto što je zasnovano na stvarnom životu, vaš posao je da odlučite šta da ne ubacite u rad. U pisanju fikcije je upravo suprotno.

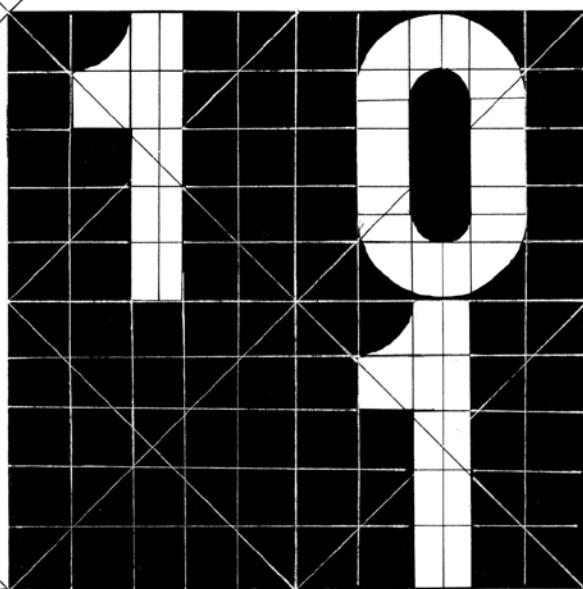
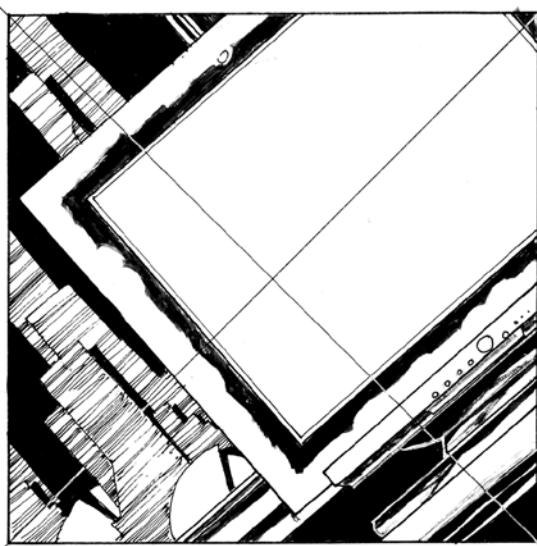
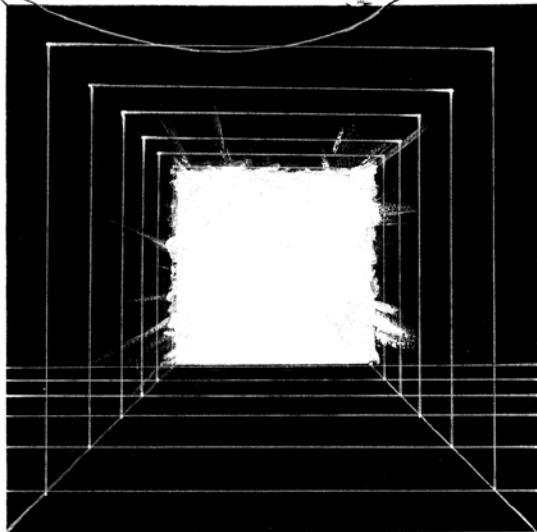
**PRESSING:** Da li ćete napraviti strip o trenutnoj bici Njujorka sa korona virusom?

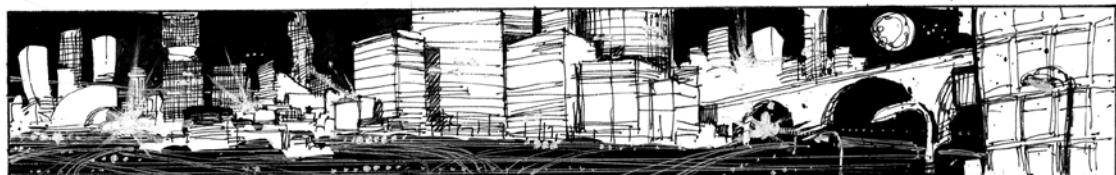
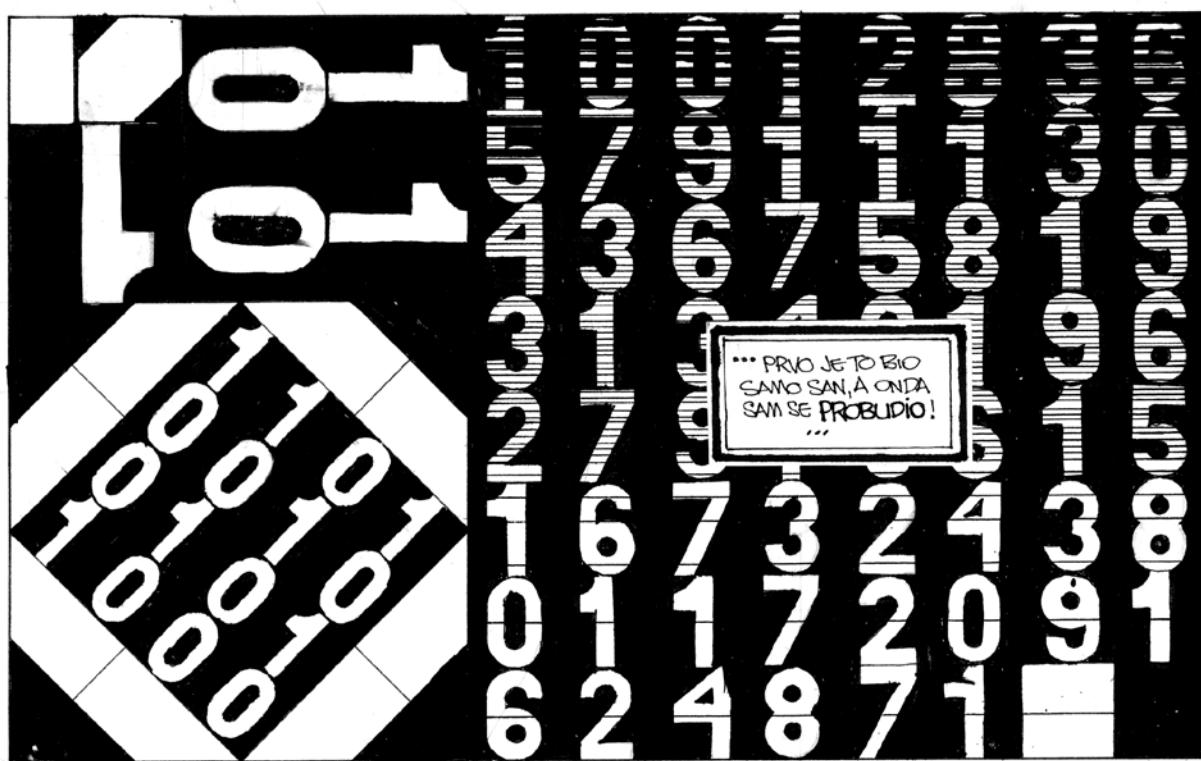
**RER:** Nemam planove da napravim priču vezanu za korona virus, ali ko zna šta će se desiti u budućnosti. Ako dobijem pravu ideju, zašto da ne?

**PRESSING:** Kako se Njujorčani uopšte bore sa ovom trenutnom nepo-



...  
PRVO JE TO BIO SAMO SAN ...  
A ONDA SAM SE PROBUDILA,  
POGLEDALA SAM KROZ PROZOR  
I ODLUCILA SAM DA ŽELIM  
DA STVARAM !!!  
...







... PRVO JE TO BIO SAMO SAN ...



... A ONDA SAM SE  
PROBUDILA I ODLUČILA  
DA ŽEJIM DA NASTAVIM DA  
SANJAM ...

KRAJ

# Velikan jugoslovenskog stripa



Danas, 14. avgusta 2020. godine u Novom Sadu je prestalo da kuca veliko srce Velikog Toze – Svetozara Obradovića. Toza je bio najplodniji i najpopularniji jugoslovenski strip-scenarista svih vremena, čiji su stripovi objavljeni u milionima primera širom Jugoslavije i Evrope, ali pre svega skroman čovek, suprug, otac i deda.

Svetozar Obradović – Toza je rođen 12. novembra 1950. godine u Novom Sadu. U rodnom gradu je završio osnovnu i srednju školu, a studirao je i na Građevinskom fakultetu. Karijeru je počeo na Televiziji Novi Sad, ali se ubrzo potpuno profesionalno posvetio stripu. Pored stripa, uspešno se bavio sportom, naročito košarkom, kao igrač i trener u novosadskom klubu Slavija, a zatim i kao košarkaški sudija, a bio je i vojvodanski vicešampion u reliju.

Od najranijeg detinjstva voleo je strip, a odrastao je zajedno, u istoj ulici, sa Branislavom Kercem, koji će kasnije sa Tozom činiti najpopularniji stripski tandem na ovim prostorima. Tozin početak profesionalnog bavljenja stripom vezan je za strip-serijal „Poručnik Tara“. Serijal je objavljan u „Zlatnom klikeru“, „Nevenu“, „Strip zabavniku“ i „Vojvođanskom stripu“, ukupno 23 epizode. Sa istim autorom za gornjomilanovачke „Dečje novine“ stvara serijale „Kobra“, „Cat Claw“ i „Ninda“.



međuvremenu postaje i prvi profesionalno angažovani strip-scenarista u novosadskom „Dnevniku“, za koji radi na licencnom stripu „Veliki Blek“, (najmanje 43 epizode) a kasnije i na domaćim serijalima „Lun kralj ponoći“, „Troje nesalomljivih“, „Izvidnik Rod“, „Zeka Pega“, „Porodica Srećković“, „Kiki i Riki“. Za novosadski „Forum“ napisao je brojne scenarije za licencni strip „Tarzan“, kao i za strip „Billy The Pljuc“. Piše i scenarija za brojne kratke stripove. Početkom 1990-ih sarađuje sa nemačkim izdavačem „Bastei“, kao i sa italijanskim časopisima „Lanciostory“ i „Scorpio“. Sredinom ove decenije učestvovao je u izradi stripa „Nevolje sa Rokijem i druge priče o ljudskim pravima“, koji je postao sredstvo u nastavi u osnovnim školama u Crnoj Gori.

Sarađivao je sa velikim brojem crtača, a pored Kerca po njegovim scenarijima crtali su i Marinko Lebović, Radić Mijatović, Slavko Pejak, Pavel Koza, Sibin Slavković, Miodrag Ivanović Mikica, Branko Playšić, Ahmet Muminović, Miša Marković, Nikola Maslovara, Stevo Maslek, Zdravko Popović, Dušan Pivac, Bogdan Ljubičić, Adam Ćurđinjaković, Dragana Stokić Rajački, Jelko Peternelj, Predrag Ivanović, Goran Đukić, Borislav Stanković Stabor, Dušan Bunardžić, Vučadin Radovanović, Dejan Sedlan, Dražen Kovačević, Stevan Brajdić, Igor Lazarević, Aleksandar Oreščanin, Nebojša Bačić, Sabahudin Muranović Muran, Ilija Nikčević...

Brojne epizode Svetozara Obradovića objavljene su širom Evrope – u Nemačkoj, Francuskoj, Italiji, Holandiji, skandinavskim zemljama, kao i u SAD.

Pored pisanja scenarija za strip bavio se i publicistikom („Veliike prevare i falsifikati“, „Dnevnik“, Novi Sad, 2003; „Novosadski strip“, „Prometej“, Novi Sad, 2007), kao i pisanjem radio-drama. U svetu stripa pojavio se i kao tušer pojedinih epizoda. Jedan je od osnivača Udruženja stripских autora Srbije, gde je bio i prvi potpredsednik. Tokom 1997. godine uređivao je dečji časopis „Školjka“ iz Prištine. Pisao je feljtone za više listova i časopisa. Od 2012. do 2016. godine bio je urednik stripa u izdavačkoj kući „ROSENCRANTZ“.

Posebno je zapažen Tozin pedagoški rad, kako kroz rubrike u „Strip zabavniku“ i „Dečjem Dnevniku“, tako i kroz školu stripa, odnosno strip radionicu na Novosadskom otvorenom (radničkom) univerzitetu, gde je 2000. godine organizovao i izložbu „Novosadski strip prva generacija“. Autor je i izložbe Gorana Đukića Gorskog održane 2011. godine. Spomenuta knjiga „Novosadski strip“ predstavlja nemeljiv doprinos istoriji domaćeg stripa.

Treba li uopšte spomenuti da se ni Novi Sad ni država nisu makar i simbolično znali odužiti Velikom Tozi?

**Predrag ĐURIĆ**

**In memoriam:** Petar ALADŽIĆ (1954-2020)

# Scenarista levičarskog srca

**U**Novom Sadu je 15. jula 2020. godine, posle kratke i teške bolesti, prestalo da kuca velesko srce Petra Pere Aladžića.

Aladžić je rođen u Somboru 1954. godine, ali se ubrzo preselio u Budisavu, a zatim i u Novi Sad, gde je završio osnovnu i srednju školu, a zatim i Višu ekonomsku školu i radio u „Agrovojvodini”.

U zgradu u ulici Save Ljubojeva u kojoj je stanovao komšija mu je bio dve godine stariji Branislav Kerac, sa kojim je započeo svoju stripsku karijeru. Kao strip scenarista je debitovao u 24. godini u „Politikinom zabavniku” stripom „Partizan Goran” (crtež Kerac, dve epizode). Strip je kasnije objavljen i u „Nevenu”.

Početkom osamdesetih Aladžić započinje saradnju sa novosadskim „Dnevnikom”. Piše scenario za stripove o „Velikom Bleku”. Objavljeno je 10 epizoda u periodu 1983-1990, a crtači su bili: Branko Plavšić, Pavel Koza, Slavko Pejak, Ahmet Muminović, Zdravko Popović, Vladimir Krstić Laci, Miodrag Ivanović Mikica i Spasoje Kulauzov, a epizoda koju je nacrtao Stevan Brađić ostala je neobjavljena. Stripovi su kasnije objavljeni u Italiji i Francuskoj.

Tokom perioda 1984-1986. objavljeno je devet Aladžićevih epizoda stripa „Lun kralj ponoći“. Nacrtali su ih: Ahmet i Zekira Muminović, Miodrag Marković, Slavko Pejak, Marinko Lebović i Radić Mijatović, Adam Čurdinjaković i Petar Radičević.

Aladžić je sarađivao i na „Forumovom” „Tarzanu“. Autor je scenario za dve epizode ko-



je je nacrtao Kerac, a tuširao Plavšić. Epizode su objavljene 1985. i 1986. godine. Takođe je napisao scenario i za jednu epizodu „Ninđe“ objavljene 1987. godine u „Eks almanahu“. Nacrtali su je Predrag i Miodrag Ivanović.

Sa Brankom Plavšićem je u „Nevenu“ 1984. godine objavio strip „Večernja akcija“, a u saradnji sa Stevanom i Josipom Brađićem i Franjom Strakom nastao je strip „Ilegalci“.

„ROSENCRANTZ“ je 2012. godine objavio strip album sa Aladžićevim stripovima „Partizan Goran“, „Večernja akcija“ i „Ilegalci“.

Još kao student, Aladžić je pisao naučno-fantastične priče i objavljivao ih u „Zlatnom kliceru“ pod pseudonimom Pit Alad.

Aladžić je uvek bio i ostao zagriženi Jugosloven i iskreni levičar. Nikada nije mogao da preboli krvavi raspad domovine koju je voleo i u koju je verovao.

Svojom kratkom spisateljskom (dve godine) i scenariističkom (dvanaest godina) karijerom Aladžić je obeležio zlatno doba domaćeg stripa i naučne fantastike. ■

Predrag ĐURIĆ



**In memoriam:** Čarls ALVERSON (1935-2020)

## Tihi Amerikanac

Za Čarlsa Alversona saznao sam na mestu gde biste najmanje očekivali da ćete ga zapamtiti po dobru, u vojnog stacionaru u Kragujevcu. Ležao sam tamo nedelju dana zbog toga što mi moj isfrustrirani potporučnik nije poverovao da me boli kičma (i stoga me je poslao na terapiju sačinjenu od celodnevnog istovara sanduka s municijom), kad me je na noge podigla izjava tipa po imenu Boško koji je ležao prekoputao mene da je njegov teča „dubitnik „Oskara“ ili možda Nobelove nagrade, nisam baš sasvim siguran...“ Pošto je Boško u bolnici čitao knjige Roberta Grevisa i uopšte delovao prilično prisobno (onoliko koliko se to na služenju vojnog roka može od čoveka očekivati), naterao sam ga da mi ispriča priču o mužu svoje tetke koji je pisao scenario „Oskaram“ ovenčanog filma „Brazil“ i došao iz Njujorka da živi na malom salašu u



malom selu u Bačkoj. Kad sam tragom te priče par godina kasnije i lično upoznao gospodina Alversona, ispostavilo se da je ono što sam od Boška slušao tek vrh ledenog brega... Radilo se, naime, o čoveku koji je bio pomoćnik urednika tvorca le-

gendarnog strip magazina „MAD”, Harvija Kurcmana tokom Kurcmanovog uređivanja magazina „HELP!“, časopisa koji je lansirao takva imena andergrund stripa kao što su Art Spiegelman i Robert Kramb, kao i o čoveku koji je pišući za neke od najpoznatijih časopisa za svetu „Wall Street Journal“ i „Rolling Stone“ radio intervjuje sa Džonom Lenonom i Dženis Džoplinskim. Naravno, šlag na torti bilo je prijateljstvo sa Montipajtonovcima od njihovih najranijih dana koja je dovela do saradnje sa proslavljenim Terijem Gillijamom i pisanje scenarija za jedan od kulturnih filmova 20. veka, „Brazil“ - pri čemu deluje svišto spomenuti i docifreni broj romana, od kojih su njegovi krimići o Džonu Gudiju izazvali posebnu pažnju pa čak i otkupljeni za ekrанизaciju...

Radilo se, bez ikakve sumnje, o izuzetnoj ličnosti iako to po njegovom ponašanju ne biste nikada zaključili. Alverson je bio retko tih i skroman čovek, koji nikada nije podizao glas niti padao u vatru. Pažljivo je merio svaku reč pa je nekad zbog toga delovalo da se od njih teško rastaje -

ali je zato ruku pružao i pomoć nudio svakome koga je sreо. Njegovim posredovanjem sam takođe došao u priliku da uđem intervju sa njegovim bliskim prijateljem, Pajtonovcem Terijem Džonsom (1942-2020) - čiji se je odlazak gotovo poklopio sa Alversonovim - što i dan-danas smatram jednim od vrhunskih dostignuća svoje karijere. Oduševljavao me je na svakom koraku - beskrajnim strpljenjem, dok bi učitivo slušao njemu očigledno absurdne trange-frange predloge o plaćanju novca štamparima da mu objave knjige ili gledao filmove na srpskom koji nije razumeo i koje sam se ja trudio da mu na presekove prevodim kao članu žirija filmskog festivala LFF, britkim umom u detalje sećiravši suštinu „bugarskog“ albuma „Vekovnika“ pod nazivom „Kainov Soj“ za koji je napisao neverovatno pronicljiv predgovor ili čistom dobrotom dok je potkraj svojih sedamdesetih pričao o tome kako kad je u Americi provodi vreme pomažući stariim ljudima (!) tako što im svakodnevno kupuje namernice ili šeta pse.

Strip je bio njegova ljubav još od koledža, ali mu

se posle poduze pauze vratio tek kad se preselio u Srbiju potkaj 20. veka. Devetom umetniču se za vreme boravka u Paragamu bavio kako indirektno, kroz predavanja i predgovore, tako i kroz pisanje scenarija za „Priču o Oh“, svojeverni omaž Gvidu Krepaksu i njegovoj „Valentini“, za američkog crtača Džona Litona Robertsia. Kulturnu scenu Srbije, koju je veoma voleo iako je priznavao da je ni posle dvodecenijskog staža u njoj ne razume sasvim, Čarls Alverson je nesumnjivo višestruko obogatio - kroz učešće na književnim, filmskim i strip festivalima kao što su Think Tank Town, LIFFE, Festival jeftinog filma i Grrr, kao i kroz saradnju na projekatima kao „Think Tank“, „Vekovnici“ ili „Poslednja avantura Kaktus Bate“.

Čarls Alverson je bio, bez ikakvog preterivanja, prava pravcata zvezda. Da se razumemo, ne zato što je sebe uzdizao u visine - baš na protiv - već zato što je, hteo ne hteo, uvek i svugde sijao. Ne mogu da govorim u ime svekolikog domaćeg stripa, ali će meni lično to svetlo nedostajati... ■

**Marko STOJANOVIĆ**

**In memoriam:** Alberto UDERZO (1927-2020)

## O divovima, lično

**K**ako to na kraju uvek biva, divovi odlaze. „Asteriks i zlatni srp“ je bio prvi strip album koji sam ikada pročitao u svom životu. Tako je, mada sam naučio da čitam kroz Diznijeve stripove, ipak „Asteriks“, kako je slučaj hteo, postao inicijalna kapsula mog interesovanja za stripove uopšte, tako da njegovim tvorcima (iako ovo pišem povodom smrti majstora crteža), Reniu Gošinju i Albertu Uderzu, dugujem puno toga.

„Asteriks“ mi često iskršava u životu gde ga ne očekujem, ali na način koji me uglavnom iznenadi. Bilo da negde pročitam neku istorijsku ili drugu činjenicu koju sam saznao iz njegovih avantura, bilo da neke ljudi i njihov karakter bukvalno vidim kao likove koji kao da su ispalili iz stripa ili kroz moje veliko interesovanje za Kelte. Tako sam, primera radi, doveo u vezu neke stvari iz „Asteriksa“ sa jednim romanom: u pitanju je „Kola Brenjon“ Romena Rolana, koji mi je otvorio neki sasvim drugačiji pogled na taj strip. Duh romana, koji je lirska napisana, uopšte, bio je potpuno kao iz „Asteriksa“, osećaj tokom čitanja je često bivao isti. Stekao sam ubeđenje (doduše, bez dokaza) da su Reni Gošini i Albert Uderzu morali da imaju uvid u to delo. Ako prepostavka nije tačna, u krajnjoj liniji, možemo reći da Gali nikada nisu nestali, još uvek su tu i još uvek su nepokorni i nepobedivi, Tutatisa mu!

Takođe, moram da pomenem jednu anegdotu iz perioda kada smo živeli u Gnjilanu i kada smo se preselili u Leskovac 1999. godine: naime, u Gnjilanu su nam mama i tata davali da pijemo sok od cvekle govoreći nam da je to čarobni napitak iz „Asteriksa“. I mi smo ga, uz svo oduševljenje, rado pili. Negde po bombardovanju, 1999., izšla je epizoda „Asteriksa“ po imenu „Pustinjska odiseja“, u izdanju „Politike“, u kojoj Asteriks i Obeliks moraju da idu na Bliski istok kako bi našli „kameno ulje“, odnosno naftu, koja je, kako kaže Aspiriniks (u tom prevodu, Panoramiks, ali on će za mene zauvek ostati Aspiriniks), neizostavni sastojak čarobnog napitka i koji se u njega dozira po kap. Pošto Asteriks i Obeliks nisu uspeli da donesu



naftu, na povratku zatiču svoje prijatelje kako tabaju Rimljane sve u šesnaest, pošto su, prethodno, popili napitak! Ispostavilo se da je Aspiriniks naftu zamolio sokom od cvekle! Kaže: zdravije je!

Usput, dok ovo pišem, sećam se i kada sam, takođe devedesetih, po prvi put gledao jedan od crtanih filmova po „Asterikušu“: od tada pamtim melodiju sa kraja filma, koju sam zapamtio onako kako sam uspeo (verovatno netačno budući da sam oduvek kuburio s lošim sluhom), ali čim krenem da je slušam u glavi, ona me katapultira direktno u taj osećaj i period. Sećam se i toga da je „Asteriks“ jedan od par stripova koji su mi sačuvali razum kao klincu, ovde u Leskovcu, u toku mojih pokušaja da se snađem u novoj sredini i s novim ljudima i uopšte, njegovo neizostavno prisustvo u mom životu, čini da osećam da mu mnogo, mnogo dugujem.

Što se mene tiče, mi jesmo pili čarobni napitak, tvrdim, i na nas još uvek deluje, Belenosu mu! Jer, drugačije, ne znam kako bismo preživeli sve što nam se odonda dešavalо u životu. Kao da smo, kao Obeliks, svi zajedno upali u kazan kad smo bili mali i zato dejstvo, kao kod njega, nikada nije prestalo.

I zapamtite, važno je da se bojimo samo jednoga: da nam nebo ne padne na glavu! ■

**Marko SERAFIMOVIĆ**  
Karikatura: **Petar PISMESTROVIĆ**

# državna uprava

Scenario: Ivan GLASNOVIĆ, Crtež: Josip SRŠEN



Da mi doni jedan  
pištolj. Vrijeme je da riješimo  
tu neradničku vagru.

Ha ha. Zajebi sam te!  
Ja radim u državnoj  
upravi!



Prokleti gadori...  
Zašto nikad niste  
na radnom  
mjestu?



periskop 1918

# Priča o češko-srpskom strip crtaču

Ne! To je najbolja odluka koju sam ikada doneo u životu. I dalje predajem istoriju stripa i filma. Pišem stripove i knjige iz domena popularne kulture, a pri tome nemam nikakve probleme koje bih imao da sam nastavio Veze između češke i srpske serije slika u stripu datiraju iz 60-ih godina 19 veka. Bez preterivanja možemo reći da su češki humoristički i satirični časopisi bili jedna od važnih kapija kroz koju su se progresivnim razvojem karikature i (samim tim) stripa Južni Sloveni upoznavali. Na primer, u srpskom časopisu „Zmaj“ već 1866. godine pojavio se u predstampi sekvenčniji rad Františeka Karella Kolara (1829-1895), a isti časopis je nešto kasnije objavio i češkog karikaturista Karella Vaclava Kliča (1841-1926)<sup>1</sup>. Zanimljive su i veze između srpskog i slovačkog stripa - najvažniju predstavlja i njen tvorac Pavel Koza (\* 1963), koji potiče iz slovačke manjine u Vojvodini, u jugoslovenskim stripovima progovorio je uglavnom u 80-im i 90-im godinama 20. veka<sup>2</sup>. Negde između ovih zamišljenih polova, koji definišu vremensko vezivanje i formalni napredak, nalaze se stripovi Karella Napravnika.

Njegova priča počinje 24. avgusta 1909. godine, kada se u Humpolcu radio kao sin horovođe<sup>3</sup>. Tri godine kasnije, cela porodica se preselila u grad Vršac u Vojvodini, gde je stariji Napravnik postao vođa lokalnog crkvenog hora i učitelj muzike u lokalnoj gimnaziji. Po izbijanju Prvog svetskog rata porodica Napravnik se morala vratiti nazad u Češku zbog optužbi za špijunažu, ali Vršac ih je toliko očarao da su se 1919. godine ponovo vratili vezali za njega svoj dalji život.

Karel Napravnik, od čega je u Kraljevini Srbija, Hrvatska i Slovenaca postalo Karlo Napravnik, završio je gimnaziju u Vršcu i 1928. godine otiašao je na Kraljevsku likovnu akademiju u Zagrebu, gde je upisao studije slikarstva. Posle obaveznog služenja vojnog roka, koje se odigralo između 1933. i 1934. u Mariboru (Slovenija), studijski boravak završio je u Italiji i Beču, a zatim se 1937. doseljava u Beograd, glavni grad tadašnje Jugoslavije. Krajem Drugog svetskog rata boravio je u Subotici, gde je u to vreme živeo njegov otac, a nakon oslobođenja ponovo se nastanio u Vršcu.

Karlo se posvetio slobodnoj slikarskoj formi, ali je slikao i agitacione plakate za Opštinski odbor Narodnog fronta. Neko vreme proveo je u muzeju u Vršcu, gde je bio zadužen za umetničke zbirke, scenografiju u lokalnom pozorištu i knjige Matice srpske, sa sedištem u obližnjem Novom Sadu. Dizajnirao je više od stotinu naslovica (uključujući prevod Čapekovog romana „Prva hrpa“ ili Kišove „Reportaže“), a sam je ilustrovan deset naslova. Njegov život prerano je okončala tuberkuloza, od koje je nekoliko godina bolovao - umro je 25. septembra 1957. u slovenačkom sanatorijumu Golnik, gde je nekoliko puta odlazio na lečenje. **Rad u beogradskim redakcijama**

Sa stanovišta istorije stripa ključna je Napravnikova životna faza na prelomu 30-ih i 40-ih godina u prestonici Jugoslavije. Od juna 1937. zaposlen je kao umetnički urednik lista „Vreme“, gde je pored grafičkog dizajna lista bio zadužen i za ilustracije, portretne karikature ili satirične crteže koji su komentarisale politička događanja. Bio je i autor odeljka strip - rubrike „Kroz rupu tarabe“, gde je jednom nedeljno u šest slika i često uz pomoć govornih oblačića šaljivo komentarisao događaje u jugoslovenskom sportu. Svojim crtežima takođe je doprineo dečjem dodatku za vikend „Dečje vreme“, a od 1942. godine sestrinskom nedeljniku „Sport“, za koji je dizajnirao naslovni logotip i zagлавla svih sekacija.

Pored domaćih periodičnika i srodnih naslova, nije odoleo radu za druge časopise. Srpski istoričar stripa Zdravko Zupan u jednom svom tekstu spominje da je Napravnik po scenariju Svetoslava Lazića nacrtao seriju ilustracija „Hvalisanje Filipa Madžarineza“ za omladinski mesečnik „Mlada krila“<sup>4</sup>. Nažalost, autor ovog članka nije uspeo da dobije nikakve dodatne informacije - Zupan je, nažalost, u međuvremenu prerano preminuo, a niko od drugih istraživača koji se bave srpskim stripovima ne zna ovo delo jer izvorni časopis spada u nedostupne. Jedino da sada utvrđene činjenice su da su „Mlada krija“ izazila od 1937. do 1941. i da je naslovni Filip Madžarina jedan od junaka koji se pojavljuju u srpskom junačkom epu koji slavi dela legendarnog Kraljevića Marka.

Srećom, postoji još jedan Napravnikov strip koji se i danas može lako naći. Kao što Zupan u jednom svom tekstu kratko spominje<sup>5</sup>, češko-srpski umetnik etablirao se u humorističnom nedeljniku „Bodljikavo prase“ od 1941. do 1942<sup>6</sup>. Budući da je Jugoslaviju 1941. okupirala Nemačka i njeni fašistički saveznici, časopis je podsećao na humorističke periodike objavljene u isto vreme u Protektoratu Češke i Moravske - nudeći zajednički društveni humor, niz šala čiji je nepri-

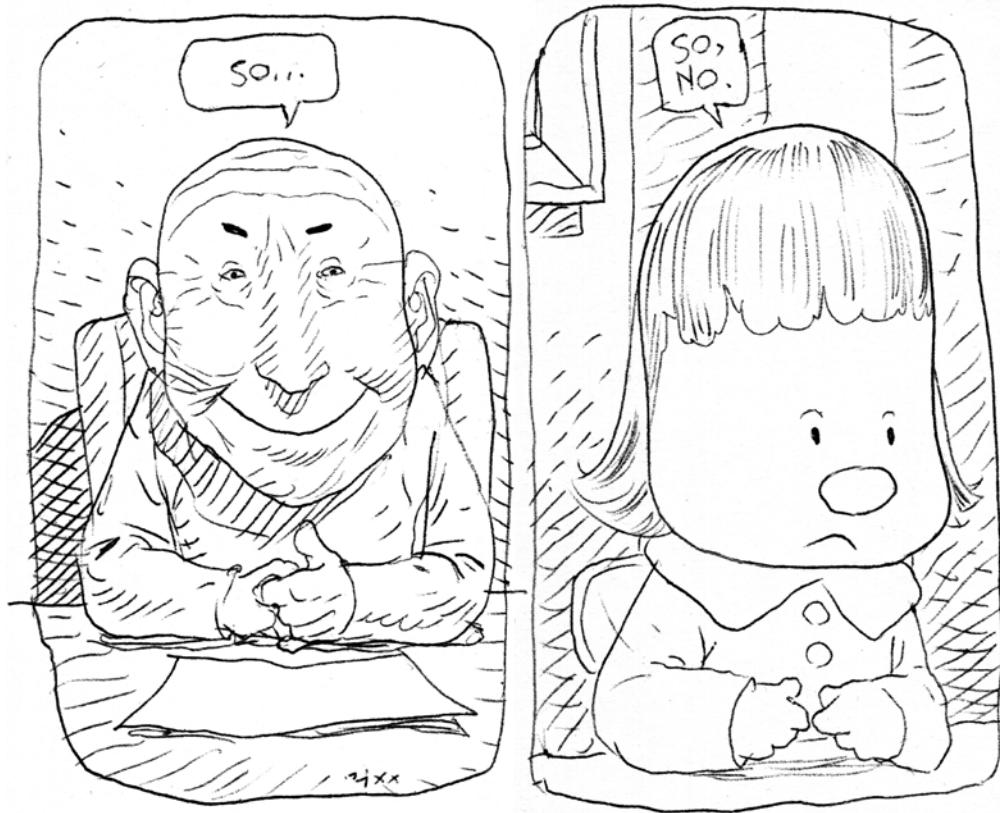
kriveni primarni cilj bio da predstave polugole mlađe žene - i pored toga, propagandnu satiru koji napada neprijatelje Carstva. Napravnik je u „Bodljikavom prasetu“ redovno štampao tri do četiri stripa „Ravađovi doživljaji“, koji su prikazivali razne urnebesne avanture karakteristične za starijeg muškarca. U svom ciklusu izbegavao je političku nameru, ali nije se potpisivao, verovatno zbog neprivlačnih kolaborativnih šala koje su objavljivane u neposrednom okruženju. Kasnije se ispostavilo da je verovatno bio dalekovidan korak - na primer, srpskog umetnika crtanih stripova Veljka Kockara (1920-1944) po oslobađanju Jugoslavije strljali su partizani jer je navodno sarađivao sa nacistima, a jedino njegovo dokazivo „krivično delo“ bili su erotski crteži u „Bodljikavom prasetu“ i sličnim časopisima<sup>7</sup>. Sam Napravnik se posle Drugog svetskog rata nije vratio stripovima ili redovnom radu u dnenoj štampi - samo se karikature koje je stvorio u slovenačkom sanatorijumu 1950-ih mogu opisati kao izvestan nastavak njegovog rada.

## Jedna od hiljadu priča

Iako je Karel Napravnik bio talentovan i plodan umetnik, značaj njegove slobodne kreacije nikada nije prevazišao granice srpske Vojvodine i danas je jedan od prilično zaboravljenih klasičika. Uz to što njegov doprinos srpskom stripu nije bio vrtoglav, on takođe i nije imao uticaja na razvoj Češke. Pa ipak, njegova je priča zanimljiva zbog niza paralela sa životnim pričama češko-slovenskog umetnika Josefa Beraneka<sup>8</sup>, ali i zato što nevidljiva nit koja povezuje srednju i istočnu Evropu takođe čini deo velikog platna koji prikazuje sliku evropske istorije svetskog stripa. ■ **Tomas PROKUPEK**, Muzej Moravske, Odeljenje za istoriju književnosti

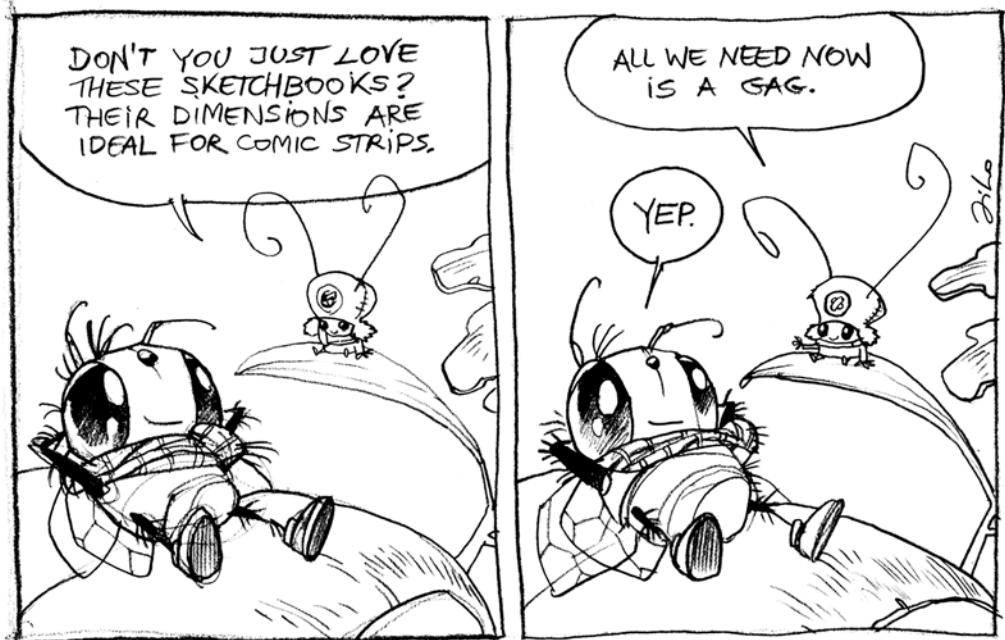
1. Tomáš Prokůpek, Martin Foret: Před komiksem, Akropolis, Praha 2016, 103, 210.
2. Tomáš Prokůpek: Příběhy československého komiksu 2, UP Olomouc, 2016, 305-313.
3. Biografske informacije o Karlu Napravniku potiču iz publikacije Dragane Kuručev: Karlo Napravnik, Gradske muzeje Vršac, Vršac 2009, i diplomskog rada Lenke Šteflove Osobnosti z českých zemí působící v Novém Sadu a okolí, Masarykova univerzita, Brno 2012.
4. Zdravko Zupan: Svetislav B. Lazićin: Doživljaji Mike Miša, Komiko, Beograd 2016, 129.
5. Zdravko Zupan: Vek stripa u Srbiji, Kulturni centar Pančeva, Pančeva 2007., 39.
6. Digitalizovana verzija časopisa dostupna je na adresi: [www.ubsm.bg.ac.rs/engleski/dokument/1912/bodljikavo-prase-1941-1942](http://www.ubsm.bg.ac.rs/engleski/dokument/1912/bodljikavo-prase-1941-1942)
7. Zdravko Zupan (ed.): Veljko Kockar - Strip, život, smrt, Kulturni centar Pančeva, Pančeva 2009. Kockarov život ilustruje i strip-crtač Aleksandar Zografi, odštampano u AARGH!-u, 78-79.
8. Tomáš Prokůpek: Příběhy československého komiksu 1, UPOlomouc, 2016, s. 227-239.





Tihomir ČELANOVIĆ

*dilno*  
**Bugs**  
www.tiho.rs



Stipe KALAJŽIĆ

SESTRE I BRAĆA NA DVA KOTAČA



**„Devetka“** (Dime Ivanov-Dimano, Jašar Firat, Nikola Temkov, Nunjo Teikseira, Igor Jovčevski, Jošimaks, Aleksandar Sotirovski, Darko Bogdanov, Ivan Veljković, Jordan Kocevski, Jovana Velinova...; „Strip kvadrat“, 2018-)

## Čista devetka za jednu "Devetku"

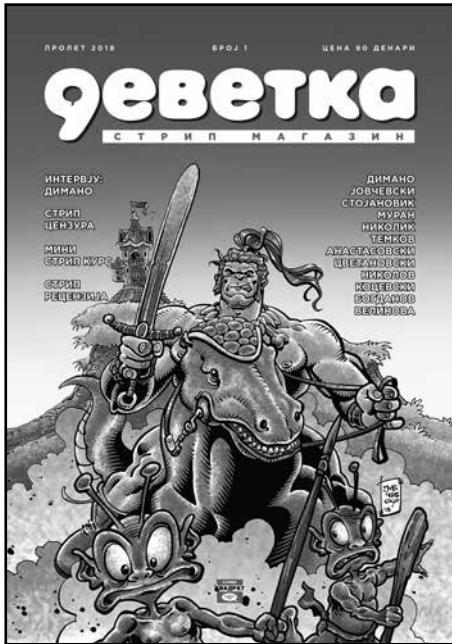
Za početak, malo pojašnjenje za one ljubitelje stripa (ako ima takvih) koji nisu upućeni: 'deveta umetnost' je idiom svojstven frankofonskoj literaturi, a sa jednakim značenjem sa onim koje kod nas koristimo, 'strip'. Ovu manifestaciju italijanskog filmskog teoretičara Ricota Kanuda 1964. godine u časopisu „Lettres et Médecins“, tj. ovaj „kognomen“, prvi put je upotrebio i proširio francuski filmski kritičar Klod Bejli. Subsekventno, u nizu članaka objavljenih u francusko-belgijskom časopisu „Spirou“ u periodu 1964-1967. godine, njega je popularizovao belgijski strip autor Morris de Bever, pre svega poznat u svetu stripa kao „otac“ kauboja bržeg od svoje senke - Taličnog Toma. Ali, do njegovog potpunog lingvističkog cementiranja stiže se tek 1971. godine, sa objavljanjem knjige „O devetoj umetnosti: stripu“ („Pour un neuvième art: la bande dessinée“) francuskog novinara i esejiste Fransa Lakase na. I, ako je ime soubina (nomen est omen), i sve stvari počinju od samog početka, hronotopno (vremenski-prostorno) tu negde (u Francuskoj, pre oko pola veka) lociramo prvu stranu priče o jednoj relativno novoj makedonskoj periodičnoj publikaciji u čijoj tematskoj osnovi стоји име ovog članka.

Slično kao što je u tridesetim godinama prošlog veka urednik beogradske „Politike“, Dušan Timotijević, kao izbor naziva za (do tada) bezimene sekvencijalne umetnosti na prostorima bivše Jugoslavije jezički naturalizirao samo drugi element engleskog pojma 'comic strip', tako su i odgovorni ljudi skopske izdavačke kuće „Strip kvadrat“, pri krštenju posmenute publikacije adoptirali ili adaptirali samo prvi deo francuskog pojma - „devete umetnosti“. I to ne bez suštinskog razloga. U ovo doba u kojem postaje jasno da je nekadašnje tiraže stripa kao masovnog medija (od nekoliko desetina, pa i stotine hiljada primerka) praktično nemoguće ponoviti, što za generalnu publi-

ku polako postaje jedan nostalgični hrononim, ili sinonim za neku (lepšu) prošlost obeleženu masovnim čitanjem „crtanih romana“ (koja je bila prekinuta raspadom nekadašnje zajedničke države), mi kao zaljubljenici stripa moramo da se izborimo da se strip bar etablira u autentičnu (devetu) umetnost, čije značenje ni u čemu ne bi zaostajalo za ostalim delatnostima ljudskog stvaralaštva. A, ukoliko ima takvih ljubitelja stripa koji još nisu čuli za ovaj nedavno pokrenuti makedonski strip časopis, reč je o magazinu „Devetka“.

Igor Jovčevski, vlasnik (uz Nikolu Temkova) izdavačke kuće iz Skoplja specijalizovane za stripove - „Strip kvadrat“, ideju za jedan ovakav časopis javno je podelio još sredinom druge dekade 21. veka, uoči takozvane makedonske stripovske „mini-revolucije“. Kao dokaz da je potreblja velika upornost i istrajnost da bi se čovek bavio stripom u „Zemlji gde sunce večno sija“, nakon nekoliko godine mentalne „gestacije“, prvi broj magazina „Devetka“ je ugledao svetlost dana 11. (12.) maja 2018. godine (možda kao koincidencija, na istom mestu i u istom vremenu kao i moja prva knjiga iz oblasti makedonske strip istorije), sa njegovim (oficijalnim) predstavljanjem u Mladinskom kulturnom centru u Skoplju, na manifestaciji pod imenom „Skopje kreativa“. Od tog momenta pa do sada, ustanovljenim, sporim, ali postojanim tempom izlaženja od dvaput godišnje, objavljena su ukupno četiri broja (proleće 2018., jesen 2018., proleće 2019., jesen 2019.), čije naslovnice krase ilustracije istaknutih autora Igora Jovčevskog, Aleksandra Sotirovskog, Vladimira Vesovića i Tonija Anastasovskog. Što se tiče logotipa ovog časopisa, glavnog nosioca vizuelnog identiteta časopisa identičnog u svakom dosad objavljenom broju, on je delo Vladimira Trajanovskog, grafičkog dizajnera iz Ohrida, u čijem autorskom portfoliju se mogu videti i nekoliko pokušaja autorskog stripa.

Datumi često gube od svog značenja zbog suvoparnosti brojeva, ali ne i u slučaju ovog časopisa, koji za naziv ima broj. Dovoljni dokaz njegove vrednosti, u funkciji razvoja ne baš bogate strip kulture u Makedoniji, je fakat da je „Devetka“ prvi novopokrenuti makedonski strip časopis čak od marta 2010. godine, kada se pojavio prvi broj „Sindroma“, promotivnog magazina foruma „Makstrip“ (i udruženja „Makstripovi“). Kad smo već kod brojeva, u ovom smeru čak i glasnije govoriti to da je, još krajem devedesetih godina prošlog veka pa nadalje, nakon skoro čitave dve decenije, „Devetka“ bio prvi strip magazin koji se distribuirao po kioscima u celoj makedonskoj državi. Vremena se menjaju. Za razliku od devedesetih koje karakteriše pregršt novopokrenutih makedonskih strip-revija („Strip ekspres“, „Stripoteka“, „Klik“, „Lift“, „Strip Art“, „Totem“) i samo jedan jedini objavljeni strip album makedonskog autora (Stanojević/Sotirovski - „Kapetan Nitrat“, br. 2<sup>1</sup>), u zadnjih desetak godina stvari se odvijaju u savršenom kontrastu. Za ovaku situaciju strip elitiste i melioriste bi rekli da je to logična progresija. I vidi to čudo, oko desetak makedonskih strip albuma koji su se pojavili od 2010. godine do sada (deo njih i u tvrdim koricama), sada izgledaju mnogo lepše na policama. Ali, sa njihovom limitirano dostupnošću u samo pojedinim retkim knjižarama u Skoplju, kao i sa relativno visokim cenama (250 - 600 denara, oko 480 - 1150 dinara), teško da bi se mo-



glo očekivati da će oni značajno poboljšati opštu sliku o kulturi čitanja „priče u slikama“.

Ni po kvalitetu, ni po količini, strip talenta iz Makedonije nikad nije bilo u nedostatku. Počevši od Mileta Topuza, preko Ljupčeta Filipovskog i Marijana Kamilovskog („Zlatno Pero“), pa do Darka Bogdanova, u sprezi autor - izdavač - konzument, oni su oduvek bili ubedljivo najjača karika. Ono što Makedoniji fali, posebno u zadnje dve-tri decenije, su čitaoci. U jednoj takvoj situaciji, kao što elokventno ukazuje srpski strip scenarista Borislav Stanojević, postavlja se pitanje „ima li razloga da bi autor bez publike uopšte stvarao?“ Od čitalaca direktno zavisi i entuzijazam autora da stvaraju, a do značajnog porasta njihovog broja bez široko dostupne, redovne i jeftine strip publikacije, jedva bi se moglo stići. I upravo u ovom segmentu, u kojem nema nikakve konkurenциje, „Devetka“ dolazi kao dugo očekivani melem na ranu (zaboravljene i nikad dovoljno cijene devete umetnosti). Imajući u obzir cenu od samo 90 (sa popustom 80) denara (oko 175 dinara), solidan koncept i široku dostupnost po kioscima, ovaj magazin sadrži potencijal da postane najveći nosilac stripovskog „prozelitizma“ u Makedoniji i glavno „jevandelje“ iz „Biblijе širokih masa“ - tj. stripa. Pored toga, ne samo neposredno već i direktno, „Devetka“ deluje blagotorno i autorima. S obzirom na to da u Makedoniji „monopol“ strip časopisa je godinama držao „Strip Kreator“ u izdanju „Strip centra“ sa sedištem i Velesu, pojava ovog časopisa, kao sveže ofarbani zid koji uzrokuje želju da bude oslikan stotinu i jednom porukom, deluje motivaciono na kreativce da svojim radovima predstave sebe na njegovim stranicama (eh, kada bi se još na to i dodata neki skromni honorar po objavljenim strip tablama...).

Od tehničkih podataka, svi dosad objavljeni brojevi „Devetke“ imaju po 60 strana (bez koričica), u formatu A4, a osim korica koje su u kol-

<sup>1</sup> Za detalje, vidi: Aleksandar Stevanov, Vizuelna hronika na makedonski strip: 1990-1999, Veles: Strip centar na Makedonija, 2019.

<sup>2</sup> Vesna Ničevska, „Intervju: Borislav Stanojević“, Makedonska Riznica br. 15, 4. oktobar 2013. str. 19, <[https://issuu.com/makedonska\\_riznica\\_15](https://issuu.com/makedonska_riznica/docs/makedonska_riznica_15)>



ru, časopis je u potpunosti štampan u crno-beloj tehnici. Prema sadržaju, skelet „Devetke“ prave strip table, od kojih se na stranama sva četiri broja mogu videti ukupno 189 (a sačinjavaju 30 kratkih stripova). Od njih, 123 strip table su dela makedonskih autora (37 su u saradnji sa stranim scenaristima), a ostale su radili autori iz inostranstva - pre svega iz prijateljske Srbije (oko 45 tabli, uključujući i kolaboracije), ali i Turske, pa čak i Japana. Do sada najzastupljeniji autor u „Devetki“ je dobro poznati doajen makedonskog stripa - Dime Ivanov-Dimano (sa 22 table, sve iz stripa „Podvig nad smrću“), a njega slede: Jašar Fırat iz Turske (20), Nikola Temkov (18), koji je i tehnički urednik ovog magazina, Nuno Teikseira iz Kanade (18), Igor Jovčevski (16), Japanac Jošimaks (15), Aleksandar Sotirovski (14), Vladimir Blagojević-Vladodlak (13), Darko Bogdanov (11), Ivan Veljković (11), Marko Stojanović (10), Jordan Kocevski (10), Jovana Velinova (8), Vlado Nikolovski (Škotska) (8), Predrag Đurić (8), Vladimir Vesović (8), Franja Straka (8), Andrej Manev (6) i dr. Ali, osim stripova, ovaj časopis ima i puno drugih sadržaja. U stvari, iako je štampan crno-belo, po svojoj uređivačkoj koncepciji „Devetka“ (zajedno sa „Sindromom“) je jedan od dosad „najšarenijih“ makedonskih strip časopisa.

Na preostalih 51 stranica ova četiri broja koje nisu ispunjene stripovima, zastupljene su podjednako zanimljive rubrike: „Intervju“, „Strip recenzija“ i „Galerija“ sa ilustracijama. Još na samom početku svakog broja „Devetke“, s ciljem „lomljenja leda“, a i u smeru uspostavljanja direktnе komunikacije, urednik Igor Jovčevski dočekuje čitaoca sa iskreno pruženom rukom u formi prigodnog uvoda, koji je neophodan element svakog časopisa sa pretenzijama da bude ozbiljno shvaćen. Što se tiče intervjuja, do sada su objavljena četiri, od kojih su dva sa perjanicama makedonskog stripa, ponaosob predstavnicima svoje generacije. Dotična dvojica su Dime Ivanov - Dimano i Aleksandar Sotirovski, a pored njih su intervjuisani i strip autor Vladimir Vesović iz Beograda (koji se u zadnje dve godine javlja i u ulozi vodič strip kolonije u Velesu) i makedonski vizuelni virtuozi Toni Anastasovski. U rubrici „Strip recenzije“, u dosadašnja četiri broja ovog časopisa, predstavljene su: knjiga „Makedonski strip u

izdanjima novosadskog „Dnevnika“ (Aleksandar Stevanov), strip heroj „Spawn“ (Risto Manasiev), strip album „Besmrtni“ (Ivan Veljković) i recenzija horor stripa pod naslovom „Freske i groteske“ (Ivica Dukovski).

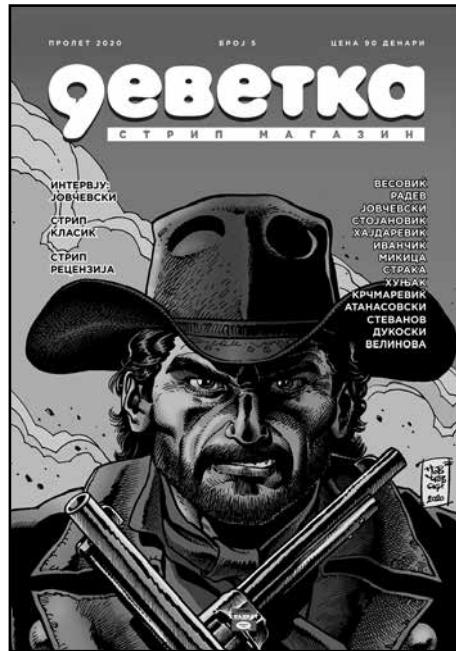
Uz sve parametre (sadržaj, uređivanje, dizajn, tehnička priprema...), a posebno zbog njene raznovrsnosti, mogao bih reći da „Devetka“ zasluguje ništa manje od čiste devetke. A činjenica da postoji verovatnoća da nisam u

davanje „Devetke“, s obzirom na malu populaciju Makedonije (dva miliona stanovnika) i još manje zainteresovanosti čitalaca, ekonomski jedva da bi uspelo bez skromne pomoći makedonskog ministarstva kulture (tj. manifestacije „Skopje kreativa“ za prvi broj). Ali, u situaciji „kada je strip kod nas još uvek vrlo sporedna stvar“<sup>3</sup>, kao što kaže urednik ovog časopisa, ne samo ekonomski, već i logična opravданost da bi se čovek bavio bilo kojim aspektom devete umetnosti, može se tražiti samo u velikoj ljubavi prema njoj.

Ako budućnost ostaje mладима, ono što zaslužuje posebnu pažnju, a što je takođe i meni (kao ne tako mlađom), ostavilo najači utisak celokupnog sadržaja časopisa, je rubrika „Mini strip kurs“. I ranije, u nekim makedonskim publikacijama je bilo slične serializovane statije („Makstrip“, „Sindrom“), ali ne na istom nivou. U ovoj rubrici sam urednik Jovčevski, koji se sa svojim dvodecenijiskom iskustvom kad je u pitanju strip smatra jednim od najboljih balkanskih tušera, vešt vodi buduće makedonske strip kreativce (pa čak i one već potvrđene) kroz svet devete umetnosti, nesebično otkrivajući tajne stripovskog skiciranja, pribora, anatomije, dinamike... Iz mojih dosadašnjih proučavanja makedonske strip prošlosti, znam da se sličnom školom stripa, koja je svojevremeno izlazila na stranama kulturnog hrvatskog „Plavog vjesnika“, po svom svedočanstvu bavio i najveći ambasador makedonskog stripa Ljupčo Filipov (Ljubomir Filipovski). Ne mnogo drugačije, sa strip školom, (koja je na početku devedesetih izlazila u prvoj makedonskoj strip reviji „Makstrip“) je nastavio i sam Igor Jovčevski. Zato nemam nikakve dileme da će ne samo njegova strip škola, već i celokupni sadržaj „Devetke“, dati značajni doprinos u stvaranju jedne nove generacije makedonskih strip autora. Na kraju, ostaje samo nada da će, možda, za tridesetak godina neko od njih pisati za neku novu makedonsku strip reviju, pritom ne propuštajući da pomene i „Devetku“. Ko zna, kao potvrda cikličnog karaktera vremena, možda će to njegovo pisanje biti objavljeno baš u ovoj strip publikaciji koju sada držite u svojim rukama. ■

**Aleksandar STEVANOV**

<sup>3</sup> Igor Jovčevski, „Voved“, Devetka br. 2, jesen 2018., str. 2.

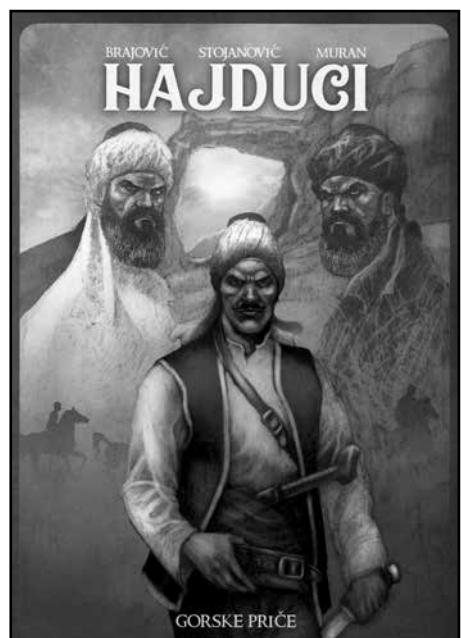


potpunosti objektivan, jer sam tehnički urednik konkurenčnog makedonskog strip časopisa „Strip Kreator“, dopušta to da je realna ocena možda i viša. Pa, ipak, pored činjenica i hvalospeva uvek postoji osnov i za pokoju kritiku. Poznajem pojedince koje bi, ignorujući širu sliku, sa ciljem oštrenja svog kritičkog pera na račun tuđeg rada, sa zadovoljstvom isturili koju kap vitriola. Srećom, ja nisam jedan od njih. Ne zato što bih htio da sebe portretišem kao „dušu od čoveka“ ili zbog toga što je časopis bez ijedne jedine mane (a zar uopšte postoji takav?!), već pre svega imajući u obzir da sam svestan da bavljenje stripom u Makedoniji (pa i u regionu), koje je ravno podvig, spada u neke od najmanje blagorodnih delatnosti. I samo iz-

Priča počinje nadvijanjem crnih oblačaka nad Duvanjsko polje u obliku Arapina. Taj samovoljac uz pomoć svojih siledžija sprovodi otimačinu bez religijskih predrasuda. Na njegovoj su meti svi, muslimani i hrišćani, a ništa ne može da utoli njegovu glad.

Kada ga više nije zadovoljavao plen koji je otimao od raje sitne vlastele, rešio je da udari na bega Kopčića koji nije bio surov prema narodu, iako je predstavljao okupatorsku silu. Kod togdobroćudnog bega služio je stasiti momak Mijat. Mudar još kao mlađ, vešt i pravdoljubiv, ponudio se da odmeni svog gospodara i podeli međedan sa silnim Arapinom. Mačem je odbranio čast i imovinu svoga bega, a ovaj mu je u znak zahvalnosti dao livadu na kojoj je dušmanin pao. Parče zemlje koje je u to teško doba značilo sve. Imati zemlju, makar malu i beznačajnu, značilo je biti čovek.

Ipak, dati zemlju jednom Kaurinu značilo je ispasti iz kadijine milosti. Kada je subaša došao da pokosi Mijatovu livadu i ubere plodove sa tuđeg imanja, pala je krv. Mijat se sa nekolici-



„Hajduci: Gorske priče“ (Borko Brajović, Marko Stojanović, Sabahudin Muranović Muran, „Forma B“, „Mebijus“, 2018)

## Priča o slobodi u tri para ruku

Potencijal našeg naroda za kazivanje priča je neograničen poput prostranstva ispunjenog sjajem zvezda. Bile one stvarne ili iznike iz mašte, epske ili svakodnevne o malim ljudima, tople ili hladne, srećne ili tužne – priče su deo našeg bića. Pričama smo terali strahove, pričama smo vaspitavali decu i učili ih čoštву i junaštvu.

Priče imaju svoje medije kroz koje dolaze do nas. Nekada su, kao idealan nosilac priče, oko naših vatri i o zidove domova naših predaka odjekivale gusle. Danas, kao svoj idealan, nepravedno zapostavljen, medij priča ima strip – a strip svoje guslare nalazi u triju čija su imena ispisana na koricama priče o hercegovačkom junaku Mijatu Tomiću.

nom gnevnih odmice u hajduke, a glas o njihovoj slobodarskoj borbi ce se cuti sve do Stambola.

Granice još jedne stvari svojstvene našem narodu se podudaraju sa beskonačnošću srema, a to je težnja za slobodom. Ljubav prema toj misaoj imenici koja znači više od hleba i vode. Tu težnju, tu ljubav i beskonačnost narodni pesnici su prenosili s kolena na koleno. Borko Brajović, rođeni Prijepoljac, prikupio je istorijske i materijale iz narodnih pesama koji su rodili ideju epskog narrativa inspirisanog borcem protiv Osmanlijske okupacije Mijatom Tomicem. Ali to, nipošto, nije puko povezivanje pesama već stvaranje nove konstrukcije, jezgro-vite i samostalne.

Strip je jako kompleksna umetnost. Toga su svesni svi ljubitelji i oni koji svojom žudnjom za simbiozom slikarstva i književnosti, pre-vazilaze tu odrednicu. Sklad između scenarija i crteža mora da postoji da bi strip mogao da poense epitet fenomenalnog ili vanserijskog dela. I dok je ustaljeni običaj da scenario prethodi crtežu, „Hajduci“ svoju posebnost nalaze i u

tome što to nije bio slučaj.

Sabahudin Muranović Muran, još jedan Prijepoljac, izvukao je iz mermernog bloka ideje skulpturu. Sve table „Hajduci“ nastale su pod njegovim olovkama, perima, četkama, žiletima i ostalim alatima kojima stvara, bez pravog scenarija. Pred njegovim očima bile su samo grubo oblikovane ideje i materijali iz kojih je on snagom svoje inspiracije stvorio narrativ. Dijalozi nisu još uvek postojali i Muran je praktično režirao nemi film.

Kombinovanjem raznih stilova crtanja i kadriranja, Muran je uspeo da u jednoj knjizi od stotinak strana, doneće uticaje tri različite škole stripa. Neverovatnom lakoćom uspeva da dočara italijanski kavez, francuske brze kadrove i američki spektakularizam. Dao je likovima stvarna lica i realne emocije. Čak i tamo gde linije čela nosa i brade asociraju na hercegovački krš, u očima se nazire ceo spektor emocija koje kriju. Već pomenuti efekat gusalja pod olovkom, četkom i skalpelom umetnika, postaje potpun.

Muranov crtež na naslovnici je prva informacija koju dobijete o ovom delu. Već tu je jas-

no da se unutar korica odvija priča o slobodi, principima, bratstvu, izdaji, ponosu, srećama i nesrećama balkanskih naroda.

Za sloj života koji je tako neophodan jednom epu, pobrinuo se Marko Stojanović, ikusni scenarista, već ostvaren pred očima internacionalne publike mnogim albumima. Jedan od najznačajnijih ljudi u modernom srpskom stripu, podario je govor junacima ove pričevi. Tako je neobična, naopaka konstrukcija ovog stripa na kraju došla tamo gde se obično započinje – u Markove ruke.

Stojanovićevi dijalazi su, zahvaljujući zanatskoj veštini, jednostavni i minimalistički na mestima gde se sreću surovost hercegovačkog kamena i ljudi koji su iz njega iznikli. Sa druge strane, na mestima gde treba čitaocu predložiti širinu slobodarske duše, Stojanović u dijaloge unosi lepršavost i poetiku koja izaziva emocije i u potpunosti omogućava empatiju sa gorskim borcima iz davnina.

Strip je 2018. godine izdat u saradnji beogradskе Forme B i prijepoljskog Mebjusa u mekom i trvdom povezu. ■ **Nikola TASKOVIĆ**

„Međugroblje“ (Zoran Penevski, Zvonimir Vidić, „Modesty stripovi“, Beograd, 2020)

## Granice duhovnosti i međuprostora

„O prijateljski grobe,  
u tvojoj senci boravi mir,  
tvoji nemi stanovnici ne znaju za tugu“  
/Christijan Henriksen Pram/

Umetnost znači: biti na putu. U prostore umetnosti nikada ne ulazimo svesno. Umetnost je azil za beskućnike, neko je davno rekao. Umetnost je azil za nesrećne, za one koji pate. Neposredni napori da se patnja ukloni ne postižu ništa više do da joj izmene oblik. Ako se uspe, što je vrlo teško, da se bol u tom obliku ukloni, on se javlja u hiljadu drugih oblika, već prema dobu uzrasta i prema prilikama.

Povod za svako stvaralaštvo je od najvećeg značaja. Delima bez ikakvog povoda uvek nešto nedostaje u njima samima. Što se tiče posebnog povađa za ove moje rečenice, on se nalazi u iščitavanju strip Zorana Penevskog i Zvonimira Vidića, „Međugroblje“, priče o talentovanom vajaru pritisnutom posledicama prošlosti, koji traga za smislim umetnosti i samog postojanja.

U ovom slučaju, umetnik-vajar, spada u „nesrećne“ individue koje se sećaju, ne u one koje se nadaju. Pojedinačni udarac sudbine ma-ko-liko inače bio težak, nikako ne može čoveka učiniti najnesrećnijim. Pojedinačni udarac sudbine (samoubistvo majke u njegovom ranom detinjstvu), može ga ili samo lišiti nade i tako ga učiniti prisutnim u sećanju, i tako ga učiniti prisutnim u nadi.

Prisustvo majke u životu umetnika, presecanje pupčane vrpce i ponovo vraćanje u CELINU. U odnosu na majku koja je rano preminula, umetnik do kraja ostaje „dužan“. Njeno prisustvo ogleda se ne samo u delima koje stvara, nego i u odnosima-vezama u koje ulazi sa devojkama projektujući ženski princip.

Ta čežnja ličnosti za promenom sopstvenih duhovnih koordinata (imaginarnim skokom, iz sistema „ovde i sad“ u sistem „tamo i onda“), to je valjda, jedini mogući način samoprevazilaženja koji stoji čoveku na raspolaganju.

Čak je i sama svest čovekova nastojala u borbi protiv svih mogućih nedovoljnosti, ograničenja pa, čak, i zabrana. Odlaganje ili nemogućnost zadovoljenja nekih potreba samo pojačava napetost između njih, a rezultat takvih procesa je nastajanje i razvoj svesti i svih drugih stvaralačkih moći: intuicija, imaginacija i njima slične. Miloš Ilić u delu „Teorija i filozofija stvaralaštva“ navodi: „Možda zato Rollo May u svojoj studiji pod naslovom „Hrabrost da se stvara“ („The Courage to Create“)



međuprostor koji se sastoji dobrim delom u samoprevazilaženju ljudske ograničenosti pomoću igre iluzija, bilo na taj način što u patnjama ne priznajemo poraz, bilo, pak, time što za naše najveće želje osvajamo nove prostore. U svakom slučaju, radi se o prevazilaženju postavljenih granica, a u najsuptilnijim slučajevima o prevazilaženju čoveka.

Jednom filozofirajući o vrednosti i smislu života, Nikolaj Hartman je izrekao misao koja se može po volji plasirati u optimističke ili pesimističke verzije života, ali koja bez obzira na to stavlja svakog čoveka pred svršen čin, pa i našeg junaka: „Ovaj život, koji nam je dat, možda i nije baš bogzna šta. Ali je svakako najviše što imamo.“

Život u celini mora da ima veću vrednost i veću težinu već i zbog toga što je on preduslov za stvaralaštvo. Sve dok je život izvor za svako stvaralaštvo, u ovom slučaju vajarstvo, on mora da mu bude nadređen. Zato na kraju ovog strip serijala isti i pobeduje.

Poznato je nekako da život i umetnost idu ruku pod ruku. Onome ko misli, život zaista može ponekad da izgleda komičan. Onome ko oseća, on može ne retko da izgleda i tragičan. Tako da, stvaralaštvo nije samo sebi cilj već je ono samo najprivilegovaniji saradnik života.

I da završim, takođe, stihovima poznate rumunske pesnikinje Ane Blandijane: „Jednom ćemo se probuditi / a izgledaće nam/ da smo bili u smrti/ i da smo se vratili.“ ■

**Dejan ĐORĐEVIĆ**

**„Zlatno doba vojvođanskog stripa - 23 intervju“**  
(Predrag Đurić, „System comics“, „Rosencrantz“, 2016)

## Zlatni stripovi srpske Panonije

Tok one velike reke, što se kod Kalemeđana spaja s onom manje bitnom, mutnjom, kroz našu državu, za mene je uvek bio faktor kohezije moje sredine sa jednom, drastično kulturnijom i drastično monotonijom sredinom. Nemanjnam nameru da trošim redove na to, šta je gde bolje, u funkciji raspirivanja lokal-patriotizma i global-šovinizma, jer, draga moja imaginarna publiko, tome očito služe tabloidi. Što se onih lepih razlika tiče, u vidu kuhinje i prirodnih lepoti, i to je suvišno opisivati, naspram mogućnosti susretanja sa svim tim stvarima neposredno. Lično, prva asocijacija na Vojvodinu uvek mi je bio Zvonko Bogdan, netipično za moju, tako mušički heterogenu generaciju, a od pre nešto manje od godinu dana, stvorila se jedna, recimo starija i u neku ruku lepša asocijacija - crveno pivo grada Vršca! Osim što sam mamuran imao čast i zadovoljstvo da petnaest minuta svog, ionako razgradivog, vremena darujem nečemu, što lokalci nazivaju „srpski sendvič“, a u šta od svih mogućih povrća i zimnice jedino banana ne ide, iz razloga koji su svima normalnima (podvlačim „normalnima“, zbog banana-zimnice) neposredno jasni, imao sam podjednaku čast da se oprobam u ispijanju crvenog piva, verovatno jednog od lepih proizvoda datog kraja. O posledicama, nekom drugom prilikom.

Tom prilikom, susreo sam se i sa prvim stripom u Vojvodini. Ne samo da sam ga letimično pregledao, geografski gledano, u nizijskom delu otadžbine nam, već sam imao zadovoljstvo da sam strip bude vojvođanske proizvodnje. Autora se ne sećam, radnje mestimično, a tehnike crtanja poprilično. Radilo se, recimo, o nečemu amaterskom, u nekim lokalnim listovima, uveče, u baru. I, može se onda zamisliti moje istraživačko ushićenje pri prvom kontaktu sa zbirkom intervjuja „Zlatno doba vojvođanskog stripa“, autora Predraga Đurića... Radi se o 23 intervjuju sa ravničarskim majstorima svog zanata, generacija koje variraju od polovine četrdesetih, do polovine šezdesetih godina prošlog veka. Prvi utisak bio je nalik iščitavanju ispovesti veterana, pionira u nekom lepom i unikatnom poslu. Diskutabilno je, razume se, koliki je uticaj sredine obitavanja autora na samo delo, no, kategorički je isključivo negiranje tog uticaja. Samim tim, autori imaju svoj lični pečat, ali i „kolektivno, nizijsko, nesvesno“. Bilo da se radi o najstarijim autorima navedenim u knjizi, ili onim drastično mladim, primetna je njihova neposrednost u pristupu stripu. Sve skupa prati priča o prvim pokušajima iskazivanja



svojih umetničkih težnji kroz strip, sve prati neko mistično promatranje umetnosti i uloge umetnika, tipično za sve autore stripa. U tom pogledu, glavni na svih intervjuju upravo i jeste to polubioografsko tumačenje sopstvenog doprinosa regionalnom stripu, ali značajan deo zauzima i lična priča svakog od autora. Sa ličnostima autora se čitalac upoznaje lagano, kako bi mogao da odvoji svačije osobnosti, da se postigne da niko ne ostane mrtvo slovo na papiru, već da svi oni, plejada zanimljivih ljudi, iskoče pred čitaoca i zainteresuju ga za svoje stvaralaštvo. Ipak, „Zlatno doba vojvođanskog stripa“ nije samo katalog preporuka o autorima. Da je tako, cela bi se knjiga mogla svesti na one biografске crtice na početku svakog intervjuja. Pa, ako bi neko mogao da na osnovu vremenske distance utvrdi kvalitet, možda bi i bilo svrhe. No, ova knjiga je više od kataloga. Ona daje lične poglede svakog stvaraoca. Autori, žive ličnosti koje neposredno razgovaraju, izložili su na jednom mestu svoje poglede na društvo, Vojvodinu, svet, događanja koja su uticala na sve nas, na njih same, pa, samim tim, i na ono što su kroz strip stvarali.

Lično, očekivao sam daleko monotonije delo, kako već rekoh, imao sam negativnu predrasudu da se radi o katalogu autora, koji se svode na istu priču o svojim jednoličnim biografijama, jer, razmišljao sam, žive u istim okolnostima, na istoj teritoriji. Bilo da pričamo o početku knjige, razgovoru sa nostalgičnim Petrom Aladžićem, pa sve do kraja knjige i intervjuja sa veteranom stripa, Dušanom Vukojevim, nižu se raznovrsna tumačenja. Prikaz koji je dat je prilagođen lakoj čitljivosti i mogućnosti brzog saživljavanja sa tokovima neposrednih dijaloga između autora knjige i autora stripova. Kako sam pošao od teze da je „Zlatno doba vojvođanskog stripa“ mnogo iznad kataloga biografija, tako ću i završiti, rečima Dušana Kovačevića: „Život se svodi na onu criticu između godine rođenja i godine smrti, ako ga ne obogatite umetnošću. Umetnost toj critici, koju nazivamo životom, daje novu boju, intenzitet i ton.“ ■

Luka STOJANOVIC

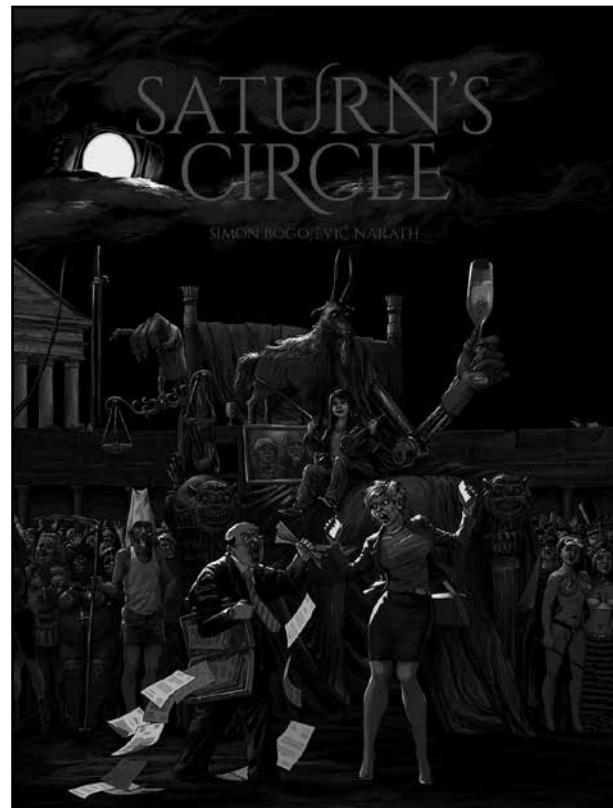
**„Saturn’s Circle“** (Simon Bogojević Narath; Simon Bogojević Narath, 2016)

## Sudar

U stripu „Saturnov krug“ Simona Bogojevića Narata sudaruju se svetovi. Na jednoj strani je iščezli svet klasične kulture, velikih narativa u čijem središtu počivaju humanost, čovečnost i umetnost kao najviše ispunjenje čovekove sudsbine. Na drugoj strani je svet koji nam je tako prokletio poznat. Svet u kome su glavni krojači vrednosti korporacije, bankari, profit i svakomesečne obaveze koje prosečnog stanovnika 21. veka pretvaraju u većitog i nikada slobodnog zaduženika. Listajući stranice ovog stripa na gotovo svakoj strani suočio sam se sa minskim poljem zapretenih citata i referenci, od kojih je Narat ispleo svoj zaumni vrt sa zaraslim stazama. Stazama koje kriju srastaju, ali čiji se subverzivni napon meri sa nekoliko stotina volti.

Narat je pripadnik one zlosrećne generacije Jugoslovena koji su ostigli najbolje od iščezlog i najgore od nadolazećeg. Istovremeno, on je bujni izdanak jedne veoma specifične likovne

i umetničke tradicije. Ako ćemo o animaciji, Naratovi uspesi na internacionalnim smotrama animiranog filma nisu slučaj bez presedana. Njegova umetnička angažiranost čini mi se kao savremena etapa onoga što su u prošlom veku radili Dušan Vukotić i zagrebačka škola animiranog filma. Ako ćemo o likovnosti i sklonosti ka onom čulnom, mekoputnom, erotskom, on stoji na leđima Kordeja i Maurovića, i još dublje u prošlost, na davnijim primerima jedne umetnosti kojom je još zarana morao vaspitati svoje oko. Ko mi ne veruje, neka pomije izuči lekcije hrvatske istorije umetnosti, naročito onog perioda sa početka 20. veka. Hrvatski umetnici – Miroslav Kraljević, Milivoj Uzelac, da tek neke pomenem – među prvima kod nas uneli su u umetnost javnu kuću, seksualne perverzije, pederastiju i hrabro crtali erotsku karikaturu u vremenu kada to nije bila samo luda smelost. U vremenu nama bližem deluju umetnici čiji uticaj je Narat takođe morao da odboluje, i koje veoma radostan, otkrivam u ovom stripu. Crtački, tu su se pomenući Kraljević i Uzelac sudarili sa



njima veoma korespondentnim Manarom, Bilalom i Liberatoreom. Tematski, stvar se još opasnije komplikuje.

„Saturnov krug“ je mračna, perverzna bajka. Bajka poput srednjovekovnih moraliteta u kojoj se neočekivano prepliću Geteov „Faust“, De Sadova „Sodoma“, Barkerov „Nightbreed“, proskribovani video klip pesme „Relax“ grupe „Frankie goes to Hollywood“ i apokaliptične vizure Džarmanovog filma „Jubilee“. Srž zapleta te bajke je vajkadašnja čovekova opsesija onim što ga raščoveče – pohlepom, gordošću, srebrojubljem, osionošću... I, uprkos svemu tome vrlinom, koja gadost i pakost zna da ponizi upravo svojom prostodušnošću i učini ih još gadnijim. Zato se neću upuštati u spojovanje i opsežno prepričavanje zapleta. Čovek ovaj strip stvarno mora da doživi, i da zgađen i blažen (što su, jelte, sinonimi za katarzu!) izade iz njega.

Na savremenoj sceni nema puno umetnika koji se na ovakav način hvataju u koštac sa izvratnim perspektivama naše svakodnevice. Naratu su bliski stari pripovedački modeli: krug, parabola koji zadaju strukturu njegovoj pričevi. Saturn je za njega subverzivno olikežen sile koja stalno želi зло, a koja se na kraju često ispostavi kao dobro. Mera pravde mu počiva na laganom proticanju vremena, jer je pravda tim više nemilosrdna što sporije stiže. Na koncu,

za takvu pravdu oni koji od ljudi prave lutke i marionete u globalnoj raspodeli prava na sreću postaju nešto još niže i grdnije: karikatura karikature. Ragoličeni do srž u samoj bedi svoga zla.

Zato su Naratove kolege savremenici sa kojima bih ga oprezno usporedio Aleksandar Todorović i Majkl Forbs. Todorović se kao i Narat oslanja na stare obrase. On umesto parabole uzima ikonu i ikonostas i gradi jedan svet negativne teologije, koji počiva na istom izvrstanju moralnih principa i čovečnosti, kao što se to događa i u Naratovom stripu. U slučaju Forbsa imamo svojevrsan mashup potrošačke i pop kulture sa biblijskom i moralističkom simbolikom na kome počiva punoča njegove subverzivnosti. Sva tri umetnika zapravo se bave problemom i fenomenom zla u savremenom svetu, ali ga rešavaju na različite načine. Za Todorovića i Forbsa ne postoji lek i protivotrov. Orgija i preterivanje mogu se samo multiplicirati i metastazirati poput nepodnošljivog rialiti programa iz kojeg nema mogućnosti bekstva. Narat nam u svom stripu ipak drugačije postavlja problem.

Upirući prstom u osudi i želeći da označi krivce, on kao da nam kaže: зло nisu ubogi, зло nisu frikovi, niti su зло antiherojske, mučeničke individue koje iskušavaju svoje žilave snage na granicama posustalog krda. Zlo je зло, nehumana-

no je, nečovečno, i njegovo delovanje ne može da sakrije ni lepa frizura, ni dobar outfit, ni visoka poslovna pozicija, ni rejting precizno izmeren bezličnim statistikama i pukom efikasnošću. Zlo stanuje tamo gde umire čovečnost: iza skupih fasada, hladnih fizionomija, firmiranih odelala. Iza bezlične, skupo našminkane pojavnosti. U beščasnosti i beščašću. Takvo zlo Narat želi da kaštiguje. Takvo zlo, od kojeg se, kao u „Majstoru i Margariti“, i sam Voland umorio, na kraju skončava tamo gde je sejalo sve pogubne efekte svog dejstvovanja: u jendeku, hladnom uličnom prolazu, u slomu i gašenju.

Po tome, po toj jasnoj želji da zlo kaštiguje, a ne samo da ga osvesti i prikaže, Narat ide korak dalje, zahteva aktivnost. Zbog toga je njegova umetnost opasna. Kao i svi gorki lekovi, ona nas prvo obara u slabost da bi nas iskalila u vatri, priprema za budnost i nezamislive užase koji nam možda već sutra neočekivano prete. Po tome je, zacelo, svaka prava umetnost i neophodna i nasušna: nije tek refleksija, već priprema za život, i nije samo konstatacija, već poziv na delovanje. Zato se na kraju oprezno zapitamo: da nismo možda preterali u svojoj revnosti i prekomernoj ambiciji? Jer onaj ko tu, prekomernu ambiciju, nezajažljivo podstreknuje, taj na koncu obično dođe po iskvarene plodove njenog rđavog delovanja. ■

**Miodrag ĐANILOVIĆ**

„Crne besmislice“ (Božidar Milojković-Bam, Dragan Lazarević-De Lazare, Lazar Odanović-Lazzaro; „Makondo“, „Forma B“, 2018)

## Verujte, jer je besmisleno

Čovek je oduvek upadao u situacije koje su bile potpuno besmislene. Na njih je reagovao manje ili više uspešnim strategijama koje su mu pomagale da te situacije prevlada, da ih reši ili da se suoči sa njima, bez obzira na posledice. Te situacije nisu uvek bezazlene, a iz nekih nema izlaza, ma šta radio, ma kako pokušavao da se isčupa iz njih, ma koliko se otimao. One su tu da ga nauče nečemu, da ga opomenu, da mu skrenu pažnju na nešto veliko što mu preti ili na nešto malo, što mu može otežati život. I ma koliko te besmislene situacije delovale smešno, one su vrlo ozbiljne i vrlo štetne i pogibeljne, ako čovek odbije da shvati da nešto mora da promeni ili nastavi da deluje u skladu sa svojom glupošću.

Sa takvim događajima upoznali su nas mnogi filozofi i pisci, poput Beketa (Becketta), Kjerkegora (Kierkegaarda), Hajdegera (Heideggera), Kamija (Camusa) i izuzetnog Danila Harmsa (Harms). Onda je absurd na velika vrata ušao i u svet devete umetnosti. Na plesni podiumu ga izveo niko drugi do harizmatični Andre Franken (André Franquin), šokirajući ostale plesače, naviknuti na njegov lepršavi, razigrani stil koji je negovao godinama. Stil kojim je vešto zaplesao, doneo je na strip-podium mračne pokrete zamrzнуте u kadovima, slike koje odišu nesrećom, scene ubijanja, bola, katastrofe i beznađa. „Idées noires“ je ceo svet podigao na noge! I ako ste mislili da je bio jedini koji je mogao da tako pleše, razuveriće vas dvojica fantastičnih domaćih autora, veterana stripa, koji su na „Crne misli“ odgovorili ništa manje crnim besmislicama, sa „Crnim besmislicama“.

Dvojica izuzetnih umetnika, Božidar

Milojković - Bam i Dragan Lazarević - De Lazare imali su sjajan temelj na kom su izgradili carstvo ludosti i neologičnog sleda događaja, u zemlji koja je plodno tle za sve pojave kojima su se bavili svojim crtežima.

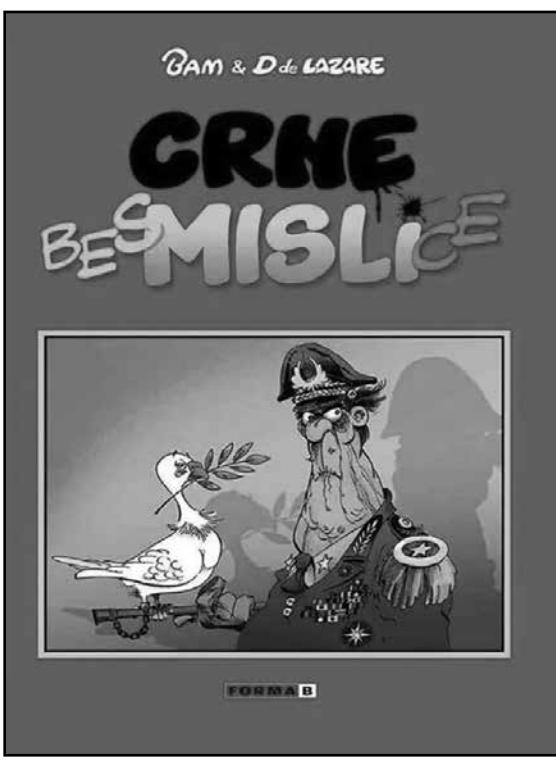
Bamov umetnički pristup, sa karakteristikama karikature i crteža koji zasmejava, počeo je da zabavlja čitaoca još od kasnih sedamdesetih godina. Iako je veliki deo njegovih originalnih crteža izgubljen, zahvaljujući negativima koje je skupljao Zdravko Zupan, i mukotrpnom radu Dragana Lazarevića, „Besmislice“ su oživele u ovom magičnom albumu koji će se prenosi generacijama na sve stripofile željne dobrog humora. Crteži su kopirani, skenirani iz časopisa u kojima su izlazile Bamove table i kaiševi, restaurisani su i rekonstruisani. Dragan je mukotrpno sklapao slike, docrtavao ono što je izbledelo, pakovao, kolorisao, dopunjavao novim tablama i pripremao za izdavanje.

Ono što me je rastužilo i uznemirilo, jeste činjenica da su Bamovi stripovi izlazili pod okriljem umetničke grupe „Beogradski krug 2“, a o njoj

ne možete sazнати ništa više od onoga što se nalazi na Vikipediji, što je porazno. S obzirom na tematiku kojom se bavio Bam, i to sa kvalitetom izjednačenim sa belgijskim, nešto što je stalo iz strip-a od ogromnog kulturnog značaja za Srbiju, zasluguje više od sramnih nekoliko pasusa. Na našu sreću, veličina nekog dela je upravo u njegovoj sposobnosti da dopre do ljudi, uprkos svemu, da im se obrati sa raznih strana i smesti se u njihova srca zauvek.

„Crne besmislice“ su delo koje se bavi humorom. Ne onim dosadnjikavim, mainstream humorom koji razume svako i za koji vam ne treba mnogo da ga shvatite, već onim prefinjenijim, koji je smrtni neprijatelj takozvanom „dobrom ukusu“. De Lazare i Bam su nas obradovali crnim humorom koji se ustremio na ljudsku glupost, nepromišljenost, na licemerje koje vlada u društvu lišenom empatije. Sentimentalnost sa kojom se svakodnevno srećemo, na svakom koraku, uglavnom je usmerena na samoodrživost pojedinca. Njegovo mesto u društvu nije upitno toliko koliko njegova svrha zbog koje postoji. Svi imamo neke uloge koje vešto igramo, ali ne znamo šta je krajnji cilj našeg života. Ono što plani-

ramo, najčešće se izjavljuju, jer mali čovek nikako da nauči lekciju - planiraj i budi siguran da će nešto krenuti po zlu. Po nekim čudnim zakonima svemira, onda kad se najmanje nadamo, bivamo uvučeni u neverovatan



splet okolnosti koji nas dovodi u neprilike iz kojih možemo izaci samo na dva načina - da jedva preživimo ili da umremo. Ukoliko imamo sreće, možemo se naći u dve, ponovo neprivlačne situacije - da povređujemo ili da budemo povređeni. Mnogi će odabratи prvu opciju, pa će nanositi povrede sa toliko žara i volje, da će to biti mučno za gledanje. Zato su tu Bam i De Lazare da vam pokažu da sve to i nije tako strašno, ako obratite pažnju na sam crtež, koji je tu da vas zasmeje, da probudi u vama onaj zreli humor, rezervisan samo za one čiji IQ nije upitan. Kako je crni humor veoma složen, zahteva i priču koja će zadovoljiti one koji se njime služe u svakodnevnom životu. Ovde dolazimo do problema sa kojim se sreću svi koji na kritički način reaguju na sve promene u čoveku kao pojedincu, ali i kao delu društva čiji je neotuđivi deo. Mnogo puta smo naišli na prekor sredine koja ne može da podnese da se o nekim temama govori sarkastično, ili još gore - cinično, da se umanjuje neka opšte - prihvaćena pojava ili preuveličava nešto što se inače krije. Posebno osetljive teme oduvek su bile one koje se tiču bolesti, mentalnih poremećaja, roditeljstva, dece, starosti, polne, nacionalne i rasne pripadnosti, religije, vaspitanja, kolektivnih gubitaka, dobrih namera, rata i politike. S druge strane, imamo lakoću sa kojom se ljudi, koji umeju da se nose sa manjkavostima društva i samog života, obračunavaju sa tim osetljivim temama, kad ni sama smrt nije poštedena od podsmeha i omalovažavanja. Smrt koja se u ovom izvanrednom albumu smeši čitaocu sa svih strana, sa onomatopejama koje pojačavaju njenu okrutnost, sa detaljima zbog kojih ne skidate osmeh sa lica, je ništa drugo do nemino-vni završetak onih koji su se, bar ovde, zbog svoje gluposti ili slabog karaktera, našli na njenom putu. Iako bi mnogi kadrovi mogli da uvrede neke ljude, što je, nažalost, sporedni efekat crnog humora, trebalo bi se zapitati zašto nas određene teme čine tako ranjivima i besnimima. Ako se pravite da ne vidite propuste u obrazovanju, zdravstvu, društvenom uređenju, ne znači da oni ne postoje i da je dovoljno da okrenete glavu, misleći kako vas se to ne tiče i da će zato sve loše nestati. To ne ide tako. Zato je humor više nego ikad potreban, ne samo da prikaže te loše strane naše svakodnevice, već da ih naglasi, da ih gura pod nos, bezobrazno i uporno, neumoljivo i beskrupulozno. Dosta je bilo razgačenih careva koji se kreću goli, bezočno nam pokazujući stražnjicu, rugajući se našoj slabosti da im se suprostavimo. Onaj ko uživa u tome, nikad neće shvatiti šta znači dobra stara karikatura, crtež koji vrišti u lice da je vreme da se probudimo. Smešlo, taj crtež nas bodri, njegov udarac u lice je otrežnjujuć, on nas priprema na otpor, na promenu, na pokušaj da pohvatamo konce svog života, ma kako se to činilo nemogućim. Zbog „Crnih besmislica“ razumećete koliko je život tanana pojava i kako je malo potrebno da ga izgubite, kako je lako doživeti nesreću, pasti u očaj, osetiti nepravdu, ispasti glup i smešan, doživeti ono što mislite da se vama nikad ne može dogoditi. Ovi snažni crteži mogu vas opomenuti da se pripazite zbog ljudi koji vas okružuju, zbog stvari koje čine, zbog ideja koje propagiraju. Svet, nažalost, ne funkcioniše po principu da se dobrim ljudima ne dešavaju loše stvari. Videćete kako slučaj može da vas uvuče u niz nelogičnih odluka zbog kojih nećete izvući živu glavu. U današnje vreme kad se sve teže nosimo sa pritiscima koji nam stižu iz svih sfera života, neophodno je da potražimo sklonište, da predahnemo, da razradimo neke drugačije strategije za preživljavanje, da skupimo snagu i izděemo na crtu svakom potencijalnom udarcu na naš integritet i dostojanstvo. Strip koji je pred vama je upravo to sklonište. U njemu ćete videti ogoljene situacije na koje možda ranije niste obraćali pažnju. Karikiranje svega čega se ovo društvo drži kao pijan plota, za neke je čaša žuči koju moraju popiti, ako žele da sačuvaju objektivnost i racionalan pristup svakodnevnim aktivnostima čiji su akteri. Možda je porodična struktura oštećena, možda su se zamenile uloge u njoj, možda se ne slažete sa istopolnim brakovima, sa abortusom, sa promenom pola, ali ko ste vi da svakome ko se nalazi u toj situaciji, krojite život? Možda vam se

ne dopada nedostatak vere, propagiranje slobode mišljenja, ponašanja, traženje smisla van okvira božanskog uticaja, ali ko ste vi da mislite da treba nekome da držite pridike o tome? Ovaj strip će vam pokazati koliko ste nespremni da se iskobeljate iz mehanizma zvanog život, koji će vas matirati na svakom koraku ukoliko se budete glupirali, misleći da ste bitni i da stvari držite pod kontrolom. Probudiće vam svest o tome da morate da se promenite, jer samo promenom možete nešto da postignite.

Moral je davno pao na najniže grane, ali to ostaje po strani, za razliku od korupcije i pokvarenosti, nepotizma, lopovluka, nasilja i beščašća, nakaradne ideologije, krojenja lažne istorije, koji su u punom cvatu. Shvatiće da su mnoga zla ovog sveta prekrivena plaštom liberalizma i raznih sloboda sa kojima više ne znamo šta čemo. Čak i ono što mislimo da dolazi od nas samih, da su naše odluke, samo su deo raznih manipulacija i urota koje doprinose bogaćenju pojedinaca, te služenju njihovim idejama koje u suštini prete čovečanstvu. Iako je sam strip duhovit i smešan, on je zapravo vrlo ozbiljan i alarmantan, pogotovo na poslednjim tablama. Tek sa tematikom rata i ratnog profitera možemo shvatiti koliko je ovakav strip važan. On je surova i snažna kritika društva, on je osuda onoga što odnosi na hiljadu i hiljadu života. Koliko je crtež važan u borbi protiv nasilja nad čovekom, protiv manipulativnih vesti i laži koje se serviraju pojedincu uverenom da se bori za pravedan cilj, govori i podatak da su se za vreme Prvog svetskog rata vojnici upoznavali sa stvarnom situacijom na frontu upravo uz pomoć slika, štampanih u 'rovovskim' novinama. Takve novine nisu bile rezervisane samo za američke, engleske, ruske i francuske vojnike, nego je i srpska vojska imala svoju verziju, koja im je pojašnjavala događaje na svetskoj ratno - političkoj sceni. Na jednom predavanju u Beču, 1914. godine, na kom se govorilo o značaju štampanih medija, rečeno je da su za rat potrebne tri vrste naoružanja: papirno, gvozdeno i naoružanje u zlatu. Propagandni crteži nisu uvek bili na strani istine. Dok je kritika bila usmerena samo na vlastitu državu i na njene manjkavosti i loše odluke, strip i karikatura su bili pošten izraz nezadovoljstva situacijom. Onda se kritika prenela na druge, sve više ističući njihove propuste i izrugujući se slabostima neprijatelja. Zarad podizanja morala, na neki način stradavala je istina, humor je zloupotrebljen da bi se pojedinac osećao sigurnije, uljuljan idejom o slabom i glupom neprijatelju. Vremenom, strip crtež je pronašao svoj put ka istini, pažljivo se baveći nežnom i krhkom prirodom čoveka koji ne ume da se nosi sa sve većom otuđenošću, nasiljem, pretnjama, zloupotrebama, sebičlukom i glupošću.

‘Crne besmislice’ mu poručuju da nije sam, da nije lud, da vide isto što i on, da su uz njega, da su tu da uteše, da nasmeju, da ga ohrabre, da mu udahnu volju da se suprotstavi zaglavljenju, oslepljenju, gluvoći na vapaju za pomoć. Od nekih svakodnevnih, naoko bezazlenih situacija u kojima pokušavamo da dokažemo da znamo šta radimo, da umemo da se suočimo sa neprihvatljivim stvarima, sa neprilikama, pa do ozbiljnog upozorenja na nezaustavljiv uticaj korporacija, koristoljubive mašinerije koja gazi preko mrtvih, protiv država koje jedu svoju decu. Bam i De Lazare poručuju da morate da sagledate stvari iz pravog ugla, da se suprotstavite korumpiranim medijima, trgovini oružjem, lažnoj demokratiji, diktaturi pod krinkom liberalizma, ratu, kreditima koji vam deru kožu sa leđa, zbog kojih robujete, protiv previsokih poreza, protiv stvaranja veštackih političkih sukoba, protiv farmaceutske mafije, protiv svega što vas i vašu decu vodi u propast. Nije lako smejeti se i plakati u isto vreme, ali takav je život. Nepredvidiv i magičan, lep i opasan. Ne možete samo sesti i čekati da prođe.

Za kraj, prilagođio ono što je Marcel Gotlib(Marcel Gottlieb) rekao za Frankena(Franquina): Bam i De Lazare su veličanstveni. Bam i De Lazare su zasenjujući. Bam i De Lazare su briljanti. Kako se usuđujem prepraviti njegove rečenice? Ha! Može mi se! ■

**Tatjana SMILJANIĆ**



SVAKI ODLAZAK JE SMRT U MALOM...



ZEMLJA...! VREME JE  
DA SE NADPREDI  
PROPUŠTENO...  
I DA SE KONAČNO  
UTOLI GLAD.  
ZEMLJA BEZBROJNIH STOTKI...



TRANSFORMACIJA U ŠIŠMIŠA  
ITEKAKOIMA SVOJIH  
PREDNOSTI. DŽABA PREVOZ,  
NIKO TE NE VIDI...  
A I OČAS POSLA.



MADA, LETENJE JE IONAKO  
PRECENJENO, I JA SE POLAKO  
NAVIKAVAM NA BAULJANJE. I OVAJ  
MAMURLLIK... ZAR NE TREB DA  
BUED TEK UJUTRE... MISLIM.



MALO SE POVLAČI... CHIK!  
PA OPET OVAJ LIKUS U LISTIMA.

DAME MOJE  
LEPE, I VI STE  
OSTAVLJENE  
NA CEDILLI...  
KAO I JA.

SVI ŽIVI SISA-  
JU, LISISAVA-  
JU, I LIVLACE!  
JA SAM  
OVDE SU-  
VISAN!



EVO GA... TU JE...  
SAMO POLAKO... OSEĆAM...  
ALI KRILA, NEMA IH JOŠ...  
PROKLETO BILO... 'AJDE...  
SAMO JOŠ MALO...  
SVE VIŠE SLABIM...  
ALI TU JE... OSEĆAM...  
**MOGU JA TO!**  
**SAMO... JOŠ...**  
**MALO...!**



DŽORDŽI, PA  
KAŽI NEŠTO!

PSSST! FREDI,  
ČOVEĆE, VIDI OVO  
GORE!

MA KOJ' SI JE  
TOJ, DŽORDŽI? NE  
VIDIM!

ČOVEĆE  
BOŽIJI...

AHA...! VIDIM!  
TOJ SI JE  
NEKI ŠIŠMIŠ!

TOJ SI  
JE NEKI  
HEROJ...!

'EL TAKO,  
DŽORDŽI? ...SUPERHEROJ!

OVO JE PRAVA PRIČA O BETMENU

## THIS WAS THE TRUE STORY OF THE BAT-MAN

ispričao Marian Mirescu

ilustrovaо Mircea Ciobanu

# Umetnost je spiritualno putovanje

Solun je jedna od dva najveća strip centra u Grčkoj, a Vasilis Gogtzilas predstavlja jednu od njegovih centralnih ličnosti. Taj status zaslužio je svojim raskošnim, višestrukim i osobenim pristupom stripu i ilustraciji, ali i gotovo petnaestogodišnjim stažom objavljivanja za neke od najvećih američkih strip izdavača.



**PRESSING:** U tvojoj biografiji našao sam podatak da si prvi put objavljen sa samo petnaest godina. Kako se to desilo i koliko je bilo važno za tebe?

**Vasilis GOGTZILAS:** Išao sam na YMCA-u u gradu (Solun) na časove akademskog slikanja i crtanja. Ipak, moje interesovanje tad je bilo da crtam stripove. Imao sam već toliko strip scenarija i crteža u mojoj sobi da sam morao da nađem način! Nastavnik na YMCA-i je bio dovoljno ljubazan da pozove obližnju umetničku školu gde su se održavali časovi stripa. Otišao samsa ocem i Antonis Fotopoulos koji je tam bio profesor mi je rekao „Znaš šta, mislim da si spreman! Samo što smo krenuli da objavljujemo časopis i bilo bi odlično da budeš deo njega“. Tako sam krenuo da povremeno tamo radim, i bio objavljan u časopisu. U isto vreme dobio sam prvi naručenplačeni posao od strane jednog lista za decu i gradskih novina.

**PRESSING:** Imao si tada samo 15 godina tada, mora da su te smatrali vunderkindom. Da li ti je to stvaralo pritisak?

**GOGTZILAS:** Tada nisam imao pojma šta ljudi

misle o meni. Znao sam da su neki ljudi pratili moj rad i imali očekivanja, ali sam i ja imao svoja. Takođe je postao jak antiamerički pokret u umetničkim krugovima u gradu. Volim razne vrste stripova, i evropske, naravno; umetnost je univerzalni jezik, ali moj cilj tada je bio američko tržište.

**PRESSING:** Zbog čega je postojao jak antiamerički pokret u grčkoj umetnosti? Rekao si da je tvoj cilj bio američko tržište, da li ti je taj pokret pravio probleme?

**GOGTZILAS:** Nisam imao problema, ali je levičica ovde vrlo jaka u umetnosti. Tako da... Nisam okrenut politici uopšte i radim u skladu sa sopstvenim, vrlo emotivnim motivacijama.

**PRESSING:** Da li postoji prostor za strip u umetničkim školama u Grčkoj? U Srbiji i ne baš – ovde umetničke škole u sistemu obrazovanja mahom smatraju strip za nekakvu nižu formu umetnosti...

**GOGTZILAS:** Nema interesovanja za strip u školama generalno, ali je moj rad privlačio pažnju nastavnika i profesora u to vreme. Sećam se da sam imao stvarno privlačnu profesorku u srednjoj školi koji je želela da crtam u njenim knjigama! Bio sam jako popularan zbog

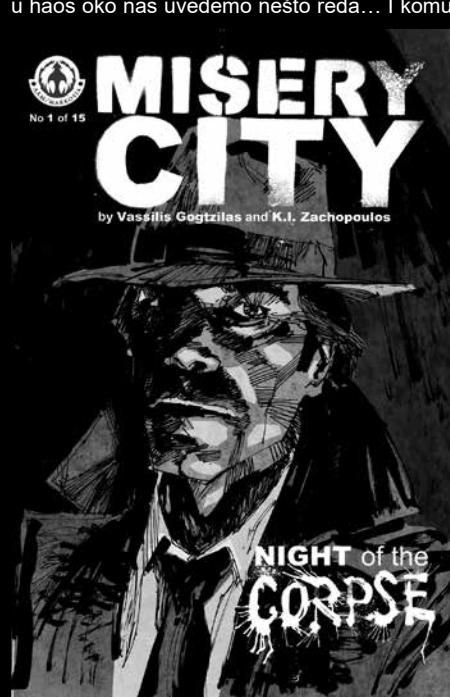
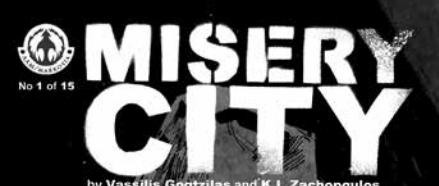
svojih crtačkih veština iako sam bio veoma fokusiran na njih.

**PRESSING:** Da li si naučio puno korisnih stvari za rad u stripu u umetničkim školama?

**GOGTZILAS:** Zapravo ne, alisu sve osnove su bile tamo. Niko mi nije rekao „Ovo moraš da uradiš da bi napravio dobar strip“, ali ako naučiš osnovne principe umetnosti, oni se primenjuju na sve ostale vrste umetnosti. Jako rano sam to shvatio, tako da sam radio mrtvu prirodu, crtanje modela, studije boje. Pored svega toga bitnu komponentu predstavlja naracija, koje se kod mene polako razvijala uporedosva svin urođenim veštinama koje imam. To je jako bitna tema o kojoj bi mogli da pričamo satima, pa čak da zađemo i u područje apstraktne filozofije.

**PRESSING:** Tvoj rad je veoma jak, veoma vizuelan. Kako balansiraš to sa pripovedanjem? Ne čini se lakim.

**GOGTZILAS:** Da! Vizuelan je tačan opis! I pripovedanje je delom vizuelni medijum. Ima veze sa našim čulima. Čak i slova su vizuelna, čine ih oblici i linije. Isto kao i naši crteži. Grafička naracija je za mene i dizajn. To je još jedan način da u haos oko nas uvedemo nešto reda... I komu-

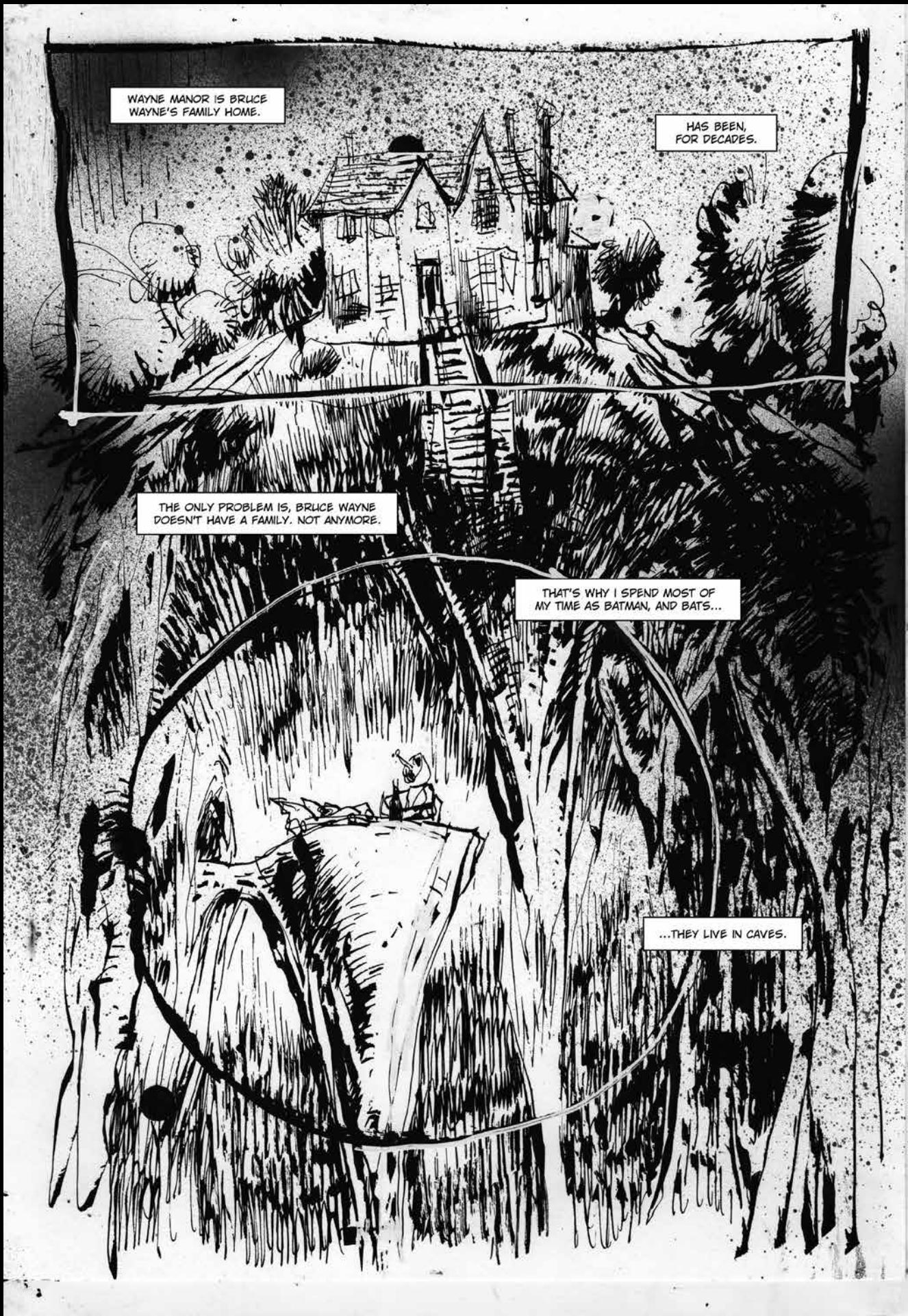




niciramo!

**PRESSING:** Počeo si da objavljuješ sa 15 godina. Da li je bio trenutak u kome si znao da ćešiveti od umetnosti do kraja života – ili se to desilo kasnije?

**GOGTZILAS:** Uvek sam to želeo. Kada sam video zvezdu padalici to mi je bila jedina želja, znaš. Dobio sam tablu za crtanje kada sam imao 15 godina i još uvek je koristim! Prosto sam zaljubljen u umetnost. Ludo zaljubljen!



**PRESSING:** Da li ti je ta ljubav uzvraćena – da li je strip vratio onoliko koliko si u njega uložio?

**GOGTZILAS:** Zavisi. Ako gledamo sa praktične strane, katastrofa! Ali sam srećan što zarađujem odsvoje umetnosti. Bilo je, i još uvek je, više tru-

da nego što se isplati. Međutim, na polju emotivne satisfakcije, ja sam najsrećniji čovek na svetu!

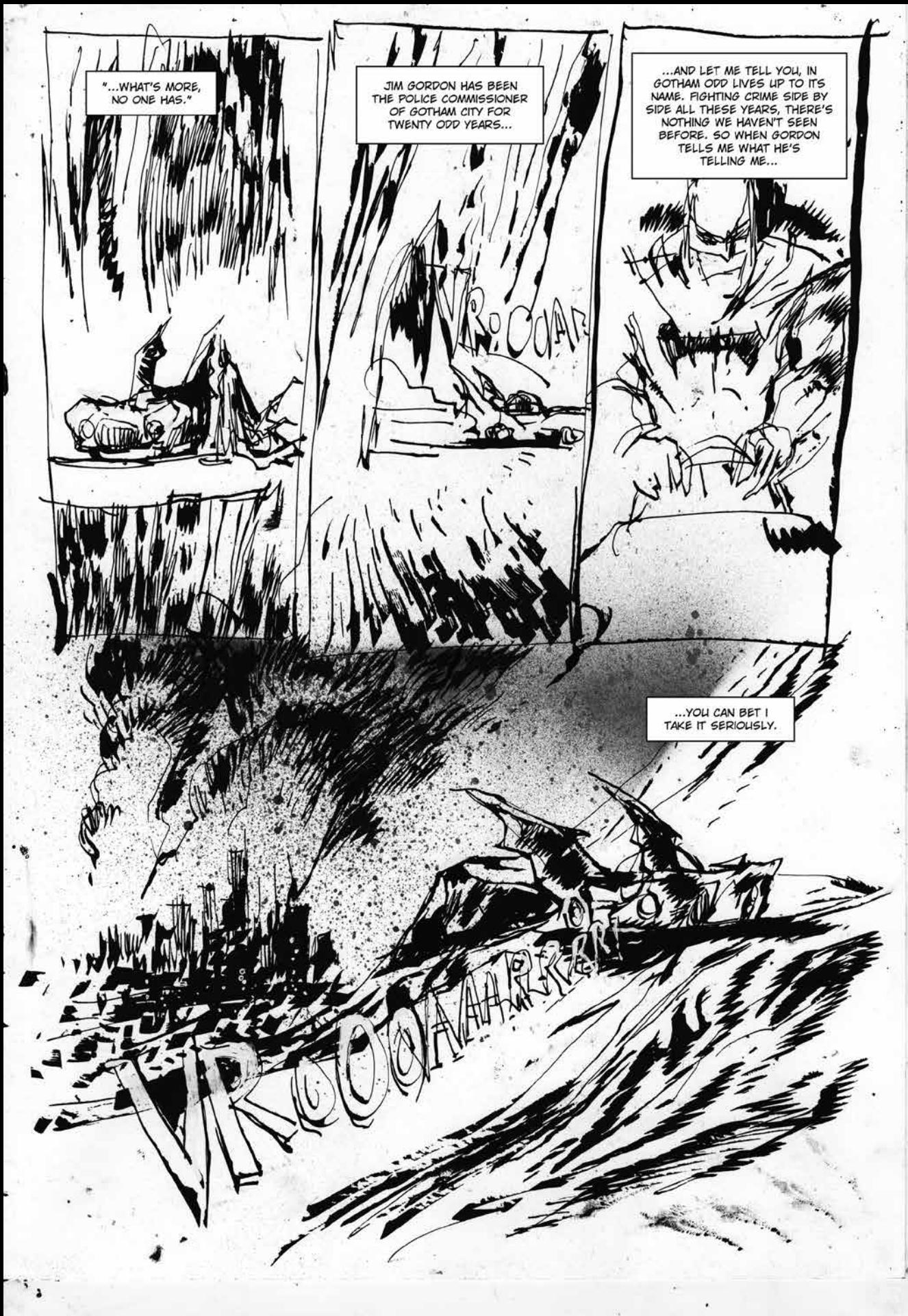
**PRESSING:** Kada smo skoro pričali o Berniju Rajtsonu, rekao si mi da si ušao strip i ilustraciju pripremljen. Kako si se pripremio?



**GOGTZILAS:** U časopisima vezanim za strip čitao sam intervjuve sa Rajt-  
osonom i Frenkom Brunerom, koji su rekli da je veoma teško zarađivati  
od stripa. Nije lako, ali nije ni nemoguće. Nikada nisam imao posao sem  
crtanja, slikanja i predavanja o umetnosti. Bio sam spreman na neće biti

lako, ali sam nastavio tim putem. Bilo je tu, zapravo, puno napornog rada.  
Puno napornog rada. Još uvek mislim na umetnost 24 časa na dan, i ona  
mi je glavni prioritet u životu.

**PRESSING:** Gde predaješ o umetnosti i koji je tvoj pristup predavanju?



Koliko se tvoj način podučavanja razlikuje od načina na koji su tvoji profesori tebe podučavali?

**GOGTZILAS:** Predajem na privatnim fakultetima već 15 godina. Trudim se da napravim istinsku konekciju sa mlađim ili starijim studentima.

Nije dovoljno samo biti profesor, trudim se da razumem njihove brige i interesovanja. U praktičnom smislu, tu je puno posla. Radimo na papiru dok pokušavam da čas balansiram diskusijom. Kada funkcioniše,

funkcioniše jako dobro. Takođe, muzika je jako važna. Uvek puštam



muziku dok predajem. Daje poslu ritam i osećaj, raspoloženje.

**PRESSING:** Šta se desi kada ne uspe? Kao neko ko predaje, znam da se dešava da uložиш puno truda u nekoga, i više nego što je od tvog posla zahtevano, i na kraju ti ta osoba pokaže da je taj trud bio beznačajan.

Šta onda? Kako motivišeš sebe da nakon toga opet pruži istu toliku podršku?

**GOGTZILAS:** Za mene je predavanje takođe poput umetnosti. Ili dodirnešmo nečiju dušu ili ne. Ne možemo biti dopadljivi svima. Neki ljudi će vo-



leti moj rad dok neki neće, ali će mi barem biti drago ako prepoznaju trud i strast iza mog rada. Sa druge strane, čak iako ne prepoznaju, ima puno mogućnosti. Isto važi za predavanje. Trudim se da održavam tok i ritam, kao i da organizujem njihove misli tako da su u stanju da se izražavaju.

To nije lako i osećam odgovornost. Kao i kada crtam, ulažem u umetnost i zanat, i kada završim nadam se da će nastaviti svojim putem. Ako dodirne nečije srce? Odlično! Ako ne, uradio sam sve što sam mogao u datom trenutku.



**PRESSING:** Kako se ljudi oko tebe nose s time -porodica, prijatelji? Misliš li da ljudi izvan sveta umetnosti mogu da razumeju takvu opsесiju (nima mora da deluje tako, pretpostavljam) prema bilo čemu, a kamo li umetnošću?

**GOGTZILAS:** Moji roditelji su me uvek podržavali. Veoma dobri ljudi, volim ih! Nikad me nije zanimalo mišljenje drugih ljudi o tome što radim. Bio sam, i ostao, veoma tvrdoglav. Žrtvovao sam mnogo toga ali je vredelo! Imam i jako kulan prijatelje, ljudi koji su uvek tu uz mene u lakim i teškim

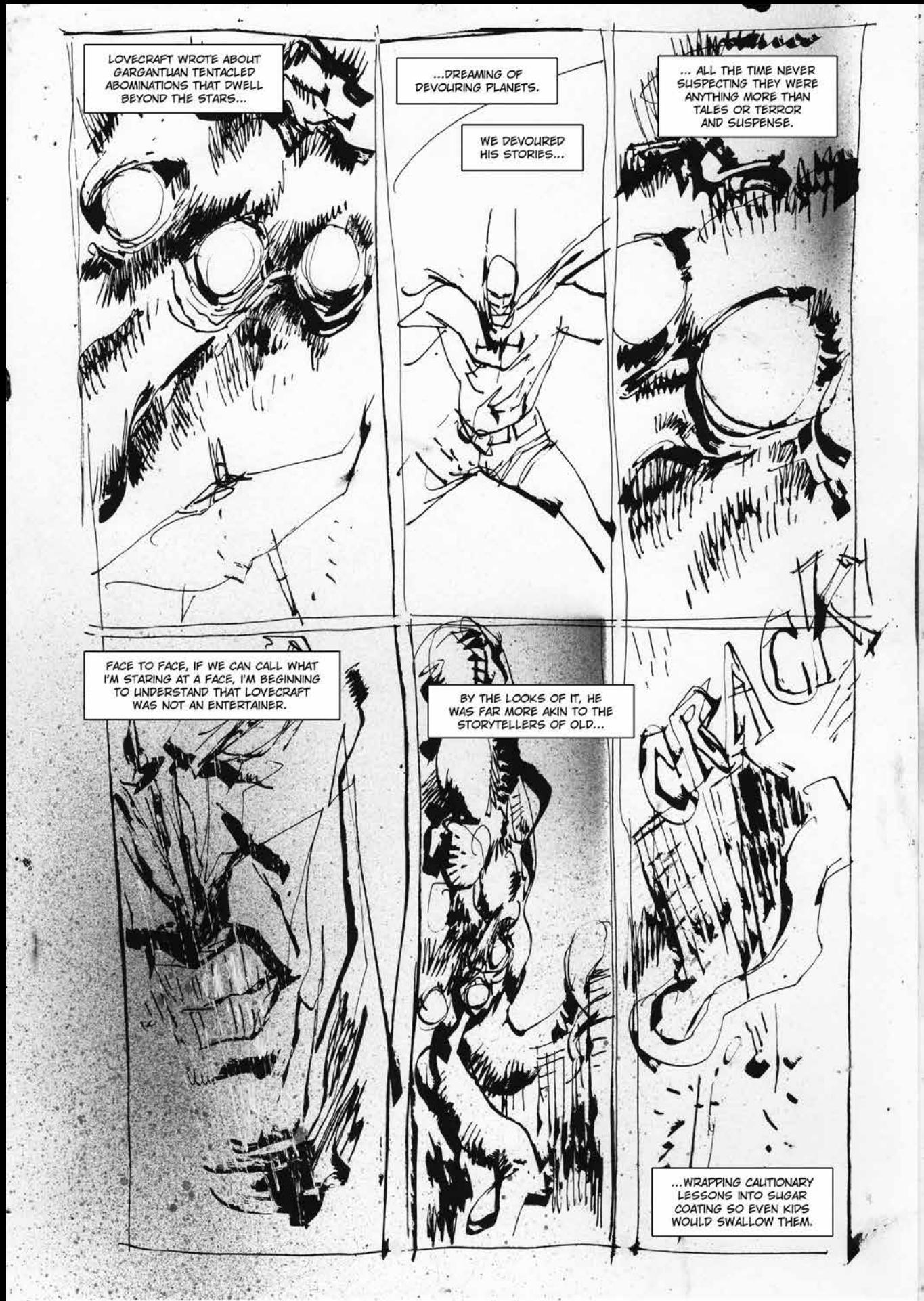


vremenima.

**PRESSING:** Umetnik je, po prirodi stvari, neko ko radi sam – samo on i njegov svet postoje kada se bavi stvaralaštvom, ili bar tako meni izgleda. Koliko misliš da je važno za umetnika da održava društven život, krug pri-

jatelja – da ne postane usamljenik, što je jako lako da se dogodi?

**GOGTZILAS:** Na sreću, ja sam jako brz umetnik. Uvek ima vremena za prijatelje i život. Nekad život predvodi. Investiram u prijatelje i onda nazad u studio na slikanje i ilustraciju. Vreme ne predstavlja problem kada su u



pitanju prijatelji i ljudski odnosi, ali jeste nezgodno kada razmišljaš da li imaš dovoljno vremena za sve što želiš da uradiš! Život je dragocen, tako da moramo pametno da rasporedimo naše vreme i to me sve više i više brine što sam stariji. Još uvek sam mlađ čak i u 41. godini, imam još vre-

mena da evoluiram i uradim dosta toga.

**PRESSING:** *Kako si se probio na američko tržište? U vreme kad si ušao u američki strip mislim da si bio jedini grčki crtač koji radi тамо, ako ne grešim?*



**GOETZILAS:** Uvek sam želeo da budem objavljuvan tamo. Odrastao sam sa svakakvim stripovima ali američki su mi uvek bili cilj! Sećam se da sam čitao magazin „Wizard“ kao dete, gde je na kraju uvek stojala lista stripova za kolezionare...Lista stripova bez kraja, i pitao sam se „Dođavola,

koliko bi dobro bilo da se u svim ovim mnogobrojnim izdanjima nalazi strip koji sam nacrtao!.. Najzad sam 2006. otputovao sa još dvojicom profesionalaca u San Dijego. Prethodnih godina sam slao mnogo, mnogo CD-ova sa mojim radovima crtačima i urednicima, tako da se ispostavilo



da me je puno njih upamtilo preko tih CD-ova kad sam jednom tamo stigao! Eriku Larsenu, koji je tada bio na čelu „Imidža”, dopao se koncept koji sam poslao za one shot pod nazivom "Mister Universe" i dao mi je šansu. Takođe sam dobio priliku da budem deo „Popgun-a”, antologije

preko koje sam upoznao Di Džeja Kirkbraida sa kim će kasnije raditi „The Bang Books”. Što se dela o prom grčkom crtaču tiče, zapravo je Vasilis Lolos prvi koji je štampan u Sjedinjenim Američkim Državama, sastripom „Pirates of Coney Island”. U pitanju je još jedan odličan crtač iz Grčke.

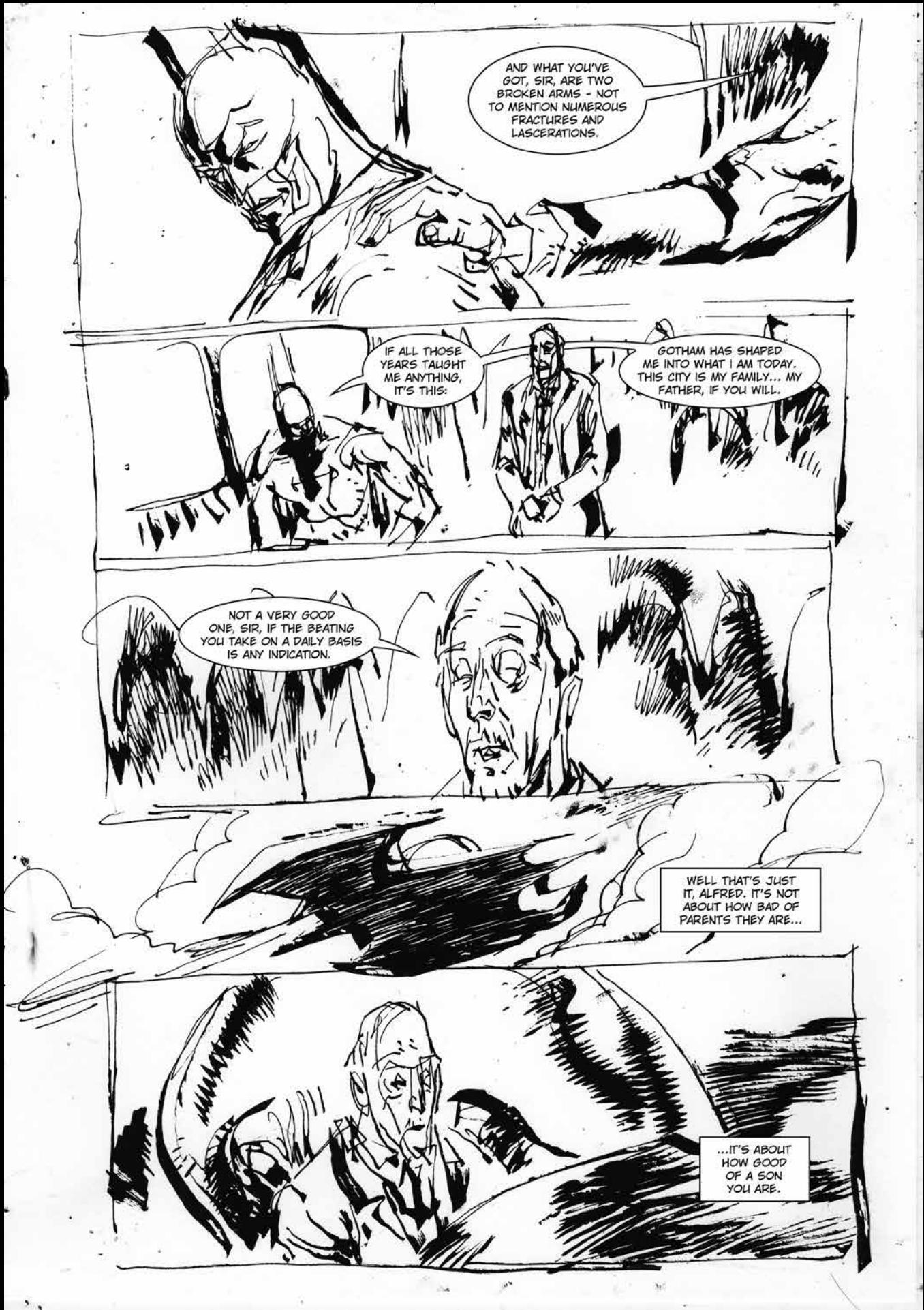


Sećam koliko sam bio uzbudjen da je neko uspeo kad sam to video, ali i koliko sam i ja želeo isto.

**PRESSING:** Kad ti se jednom san ostvario, da li je to bilo sve ono čemu si se nadao? Ili je bilo sudara između idealističkog sna i realnosti koja je

retko kad idealna?

**GOGTZILAS:** Zavisi od očekivanja. Nisam očekivao puno novca i da će postati poznat. Hteo sam da vidim moje delo u štampi i to ne samo da se desilo i da će se možda desiti ponovo, već sam imao priliku da upoznam



neke od svojih umetničkih heroja i da čak i radim sa njima! Činjenica da sam saradivao sa Dže Em Dematajzom je iznad svega što sam mogao i da zamislim. Volim ga - on je neverovatno dobra osoba i izvanredno je raditi sa njim. Nikad neću imati dovoljno reči da mu se zahvalim! Nikad se

tu nije radilo o novcu. Nikad se nije radilo o komercijalnom ili nekom drugu vidu „uspeha“. Ne razumem šta je uspeh osim ispunjavanja praznine koju sam imao - ove emotivne potrebe da radim stvari koje zaista želim da radim, onoga što moje srce želi!



**PRESSING:** Uzimo u filozofiju, ali da li mislite da će se to desiti? Može li se ta praznina ispuniti, ili umetnik mora svakim danom ponovno da je ispunjava - da li je to tajna koja leži srži veze između umetnika i umetnosti?

**GOOTZILAS:** Moj cilj je da ispunim svoju dušu sa najviše ljubavi što mo-

gu. To je kao pesma - ljubav je sve što vam je potrebno! Mislim da sve ove linije na papiru uopšte nisu bitne - u pitanju je spiritualno putovanje. Kao monah koji se moli svakog dana. Imam svoje strasti i ja sam umetnik, ne sveštenik, ali mi je umetnost potrebna svakog dana, kao meditacija.



Kreativnost umesto negativnih i loših osećanja - jednostavno pozitivan način gledanja na život i kretanje unapred. Probuditi se svakog dana i krenuti iznova, nov i pun novih ideja! Svakogdana novi početak!

**PRESSING:** *Koje su lekcije koje te je Američko izdavaštvo naučilo, ko-*

*liko ih ima?*

**GOGTZILAS:** U praktičnom smislu, ima ih mnogo. Način na koji rade je kako organizovan i profesionalan na toliko nivoa! Radio sam na sličan način kao ilustrator u Grčkoj, ali ovo je drugi nivo. Nakon toga sam postao pro-



fesionalac. Imam drugačija očekivanja i drugačije se ponašam. Ali emotivne lekcije i prednosti ovog iskustva ne bih menjao ni za šta! Ne znam, emotivne sam prirode. Ne verujem u ideje, tako da ovde nisam idealista. Ovaj „posao“ mi ispunjava srce i ovo je put kojim bih htio da nastavim.

Da probam da uvek održim isti pogled na život.

**PRESSING:** Da li si imao drugih ponuda od strane američkog tržišta od prvočitnog posla za „Imidž“ i „Aj Di Dablju“ („IDW“)? Sudeći po kvalitetu tvog rada bilo bi mi neverovatno da nisi, a sem toga kažu da je prvi ko-



rak najteži.

**GOGTZILAS:** Imao sam neke ponude za projekte - morao sam većinu da odbijem. Jako sam izbirljiv i težak iako ponekad dam projektu šansu i probam da nacrtam par tabli da vidim da li će da klikne. Nova knjiga je

završena za „Titan” i nadam se da će izaći sledeće godine. Izdanje je slikano u celini jer sam očajnički želeo da uradim ručno slikan strip. Scenario i priča su usklađenisa mojim namerama i mislim da je ispalio super.

**PRESSING:** Jako puno se baviš slikanjem, ilustracijom i radom na stripu.



Da li imaš poseban pristup svakom, i ako imaš, na koji način to radiš?

**GOGTZILAS:** Sve je isto. Ista pravila se primenjuju na svaki vid izražavanja. Svuda je reč o kompoziciji, vrednostima, kontrastu, toplim i hladnim bojama, oblicima i veličinama - odlukama i rešavanju problema.

Nešto za lične projekte, nešto je za klijente -ali sve je isto!

**PRESSING:** Kako izgleda tvoj tipičan radni dan?

**GOGTZILAS:** Puno kafe i muzike, zapravo! Puno, puno radim. I posta je još gore, plašim se. Takođe, imam nove planove (opet) za neke nove



pravce! Videćemo šta će se desiti. Jako rano se budim. Tada imam stabilan san. Muzika se čuje i danju i noću. Šetam puno i idem na fakultet da predajem. Onda nazad u studio za još crtanja i slikanja... Sada kada razmislim, ne spavam baš puno.

**PRESSING:** Pominješ već nekoliko puta muziku – da li ima neki direktni uticaj na tvoj rad? Da li crtate i slikate drugačije kada slušate muziku u odnosu na to kada je ne slušate?

**GOGTZILAS:** Sve umetnosti su isprepletene. I muzika ima moć da nas



THE BLAST LOOKS LIKE IT'S NUCLEAR, BUT IT'S NOT...

...EXCEPT IN THE FACT THAT LIKE A NUCLEAR EXPLOSION IT EMITS A MASSIVE EMP. IT DISRUPTS ALL SORT OF ELECTROMAGNETIC TRANSMISSIONS...

...INCLUDING THE ONE THAT WAS PROJECTING THE MIND FROM SOMEWHERE OVER THERE TO THE BODY OVER HERE.

dodirne. Nije materijalna i može da izazove prelepe emocije. Nalazim puno inspiracije u zvuku. Postoji ritam i u crtanj - način na koji se linija stavi na papir i na koji pratimo njen put na papiru. Sve je u melodiji, kompoziciji, harmoniji...

**PRESSING:** Čini mi se da je tvoj rad veoma tradicionalan u najboljem smislu te reči. S druge strane digitalni pristup ovih dana sve više osvaja. Kakvo je tvoje mišljenje po tom pitanju?

**GOGTZILAS:** Nisam zainteresovan. Još uvek mi treba da uprljajam ruke,



da osetim materijal. Ne mogu to na ekranu! Potrebna mi je fizička reakcija. Digitalno je kao virtualni seks! Nema šanse...

**PRESSING:** Da li možeš, ukratko, da predstaviš grčku strip scenu čitaocima iz ostalih delova Balkana koji čitaju naš časopis?

**GOGTZILAS:** Pojavljuje se puno novih ljudi i postajemo sve brojniji. Puno je novih i mladih ljudi. Ja sam pomalo izolovan od scene. Nisam siguran da ona uopšte postoji s obzirom na to da nema izdavača koji bi mogli da ulože u ovu stvar. Postoje samo ludo strasni ljudi koji crtaju strip i



nadaju se da će to porasti u nešto i naći svoju publiku. Sumnjam daljudi koji održavaju konvencije i publikacije s malim tiražima imaju veru u grčki strip. Sve se vrti oko novca, a ja se trudim da budem što dalje od takvog pristupa.

**PRESSING:** Razumem. Šta misliš da mora da se promeni da strip scena u Grčkoj postane ono što ti misliš da treba da bude?

**GOGTZILAS:** Za početak, izgraditi izdavački sistem i onda imati poverenje u grčke umetnike. Tužno je što u nas imaju poverenje poznati sce-



naristi i izdavači iz Amerike i drugih zemalja, dok na lokalnom tržištu niko ne pokazuje ni trunku vere. Situacija će se pogoršati sa takvim uslovima. Skoro svako ko je povezan sa stripom zainteresovan je za lak način da zaradi novac. To je sve. Niko nije spreman na težak rad. Nema ljubavi i

svi romantičarski kvaliteti idu pravo kroz prozor!

**PRESSING:** Šta bi bio tvoj savet za nekog ko sada strupa na strip scenu?

**GOGTZILAS:** Da samo rade ono što vole i već će naći svoj put. Uložite u to svoje srce i um i isplatiće se. Možda ne onako kako ste prvobitno očekivali, ali uvek se isplati! ■



PONEKAD SE, KAŽU,  
ČAK NA TO MOŽEŠ...



...NAVUĆI.



...NAVADITI.

MOŽDA JE UPRAVO TO RAZLOG  
ZAŠTO JE I ZABRANJENO.

ALI JESU LI PRAVLJ.

DEFINITIVNO JE DOBRO BITI SPREMAN.

